

T I T I
L I V I I

HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBRI QUI EXTANT,

Cum SUPPLEMENTIS, tam librorum qui à
x. ad xxi. desiderantur, quàm Lacunarum
quæ in libris qui extant reperiuntur,

*Sumptis è FREINSHEMIO, CREVIERIO
& aliis,*

Et INDICE copiosiore, quippe Supplementorum
materiâ locupletato.

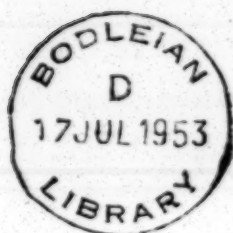

L O N D I N I :

Ex Officinâ J. & R. TONSON, & J. WATTS.

M DCC XLIX.

CUM PRIVILEGIO.

Nobilissimo Adolescenti

F R A N C I S C O

Marchioni de TAVISTOCK.

JAMDUDUM mihi tempus oportunum quæritur observantiæ meæ & gratitudinis, erga Nobilissimum Ducem Parentem tuum, demonstrandæ. Nec unquam in obsequio hoc deero mihi,

*Quum res ipsa feret. Verùm nisi tempore dextro
Verba per attentam non ibunt Illius aurem.*

DEDICATIO.

Accedit interea tibi in clientelam
noster Livius, Auctor elegans, erudi-
tus, verax; denique te dignus patrono,
qui Majorum vestigia (ut ex illa tua
generosa indole confidere licet) æquis
passibus sequenda tibi proponis. Non
enim apud quemvis alium, aut plura
aut majora ad eas Virtutes, quibus
RUSSELLANUM Nomen insignitum est,
invitamenta reperiēs. Nusquam alias
tot exempla Virorum occurrant, quos
verè Magnos dixeris: Qui ob Liber-
tatem conservatam eminuerunt: aut qui
pro conservandâ, majori forsitan cum
Gloria ceciderunt.

Nemo est qui non videat, Majores
hic etiam tuos designari. Hos ergo
duces sequēris Historico monstrante
viam. Hinc ad omnia, quæ vel togâ
vel

DEDICATIO.

vel armis egregiè fecerunt, tanquam
ad exemplar respicies.

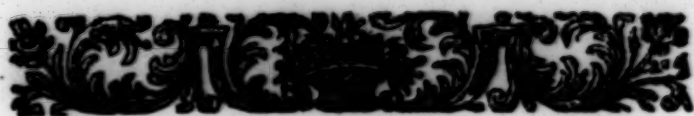
Ingens tibi, Nobilissime Puer, virtutis opus Patrum glòria imponit, quos æmulari tibi conceditur, quos vincere nemini.

Vale igitur, tales ama Magistros & Livium amabis.

Londini, Prid. Cal. Aug.
MDCCXLIX.

LECTORI, S.

QUUM per injuriam temporis Historiæ Romanæ Princeps, non nisi mancus evaserit, egregiam sanè laudem ii merentur, qui ipsius membra mutilata quoquomodo redintegrare conantur. In hunc finem Viri docti non infelici successu laborem suum impenderunt; sed cum id nondum æqualiter ab omni sua parte sit perfectum, operæ pretium visum est, ex iis optima quæque seligere & huic nostræ editioni inserere: Quod an rectè fecerimus, judicabis ipse, benevole Lector, ex hac, quam tibi de ea reddimus, ratione. Loco secundæ Decadis deperditæ, Auctori nostro decem priores J. FREINSHEMII Supplementorum libros, ne Historiarum series intermitteretur, adoptavimus, iisque singulis congruentes præfiximus Epitomas Livianas; quæ sicut ordine, ita & usu sibi primas arrogant: Nam sive à Livio, seu à Floro, seu ab alio quovis scriptæ sint Epitomæ Livianæ, eandem cum Livio apud Doctos, præsertim ubi ejus Historia excidit, auctoritatem obtinuerunt. Ad hiulca cætera quod attinet, quæ FREINSHEMIUS non suppleverat, ea, ubi majores erant lacunæ, ex editione CREVIERIANA, ubi minores, ope SIGONII frequentius à nobis sunt impleta. Quicquid autem hoc modo suppletum occurrit, illud inverso commate, ut distinguatur à verbis Livii, signatum extat. Quod ne conjecturâ quidem emendari potuit, hoc verò, uno

LECTORI S.

alterove loco, nullo tamen magni momenti accidit, id asterisco tantum notavimus. Sic continuata Historiæ Romanæ series ad sexcentefimum ferme annum ab urbe condita teretem atque rotundam confecit editionem nostram. Alias porro editiones fideliter comparavimus, Londinensem ut plurimum secuti. Schedas, ut quæque sub prelo laborarent, eâ diligentia perscrutati sumus, ut paucissimos errores restare confidamus. Chronologiam per totam voluminum seriem notavimus; & ad calcem operis indicem copiosorem, utpote qui Supplementorum materiâ locupletatus est, addidimus.

D E
T I T O L I V I O
T E S T I M O N I A .

Seneca pater Suasoria 6, vel 7. ut alii.

Quoties magni alicujus mors ab historicis narrata est, toties fere totius consummatio vitæ, & quasi funebris laudatio redditur. Hoc semel atque iterum à Thucydide factum: idem in paucissimis personis usurpatum à Sallustio. Livius benignius, omnibus magnis viris præstitit. Sequentes historici multo id effusius fecerunt.

Mox eadem.

Ut est natura candidissimus omnium magnorum ingeniorum æstimator T. Livius, plenissimum testimonium Ciceroni reddidit.

Proæmio lib. 5. Controvers.

Pertinere ad rem non puto, quo modo Lucius Magius gener Titi Livii declamaverit, quamvis aliquo tempore suum populum habuit; quum illum homines non in ipsius honorem laudarent, sed in foci ferrent.

Controvers. 24.

Titus Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam (*Res secundæ mirè sunt vitiis obtentui*) & tanquam translatam & tanquam corruptam dum transfertur, objiceret Sallustio. Nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum præferat. Laudat quem non timet. & facilius putat posse à se Sallustium vinci, si ante à Thucydide vincatur.

Com.

TESTIMONIA.

Controvers. 25.

Titus Livius de Oratoribus, qui verba antiqua & fordida consecretantur, & orationis obscuritatem, severitatem putant, aiebat, Miltiadem rhetorem eleganter dixisse, Ἐπὶ τῷ πλεσίον μάλιστα.

Velleius Paterculus lib. 1. c. 17.

Historicos (ut & Livium quoque priorum ætati adstruas) præter Catonem, & quosdam veteres & obscuros, minùs octoginta annis circumdatum ævum tulit, &c.

Idem lib. 2. c. 36.

Pene stulta est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio. inter quæ maximè nostri ævi eminent, princeps carminum Virgilius Rabiriusque, & consecutus Sallustium Livius, Tibullusque & Naso, &c.

Valerius Maximus lib. 1. cap. ult.

Quia supra usitatam rationem excedentia attingimus; serpentis quoque à T. Livio curiosè pariter ac facundè relatæ fiat mentio. Is enim ait in Africa apud Bagradam flumen, tantæ magnitudinis anguem fuisse, ut Atilii Reguli exercitum usu amnis prohiberet: multisque militibus ingenti ore correptis, compluribus caudæ voluminibus elisis, quum telorum jactu perforari nequiret, ad ultimum balistarum tormentis undique petitam, filicum crebris & ponderosis verberibus procubuisse; omnibusque & cohortibus & legionibus ipsa Carthagine visam terribiliorem. atque etiam cruore suo gurgitibus imbutis, corporisque jacentis pestifero afflatu vicina regione polluta, Romana inde submovisse castra. Dicit belluæ etiam corium, centum viginti pedes longum, in Urbem missum.

Seneca filius lib. 1. cap. 16. de Ira.

Non est quòd existimes, verum esse quod apud disertissimum virum Livium dicitur, *Vir ingenii magni magis quàm boni*. Non potest illud separari: aut & bonum erit, aut nec magnum, quia &c.

Idem

TESTIMONIA.

Idem lib. de Tranquillitate. cap. 9.

Quadringenta millia librorum Alexandriae arserunt: pulcherrimum regiae opulentiae monumentum. Alius laudaverit, sicut Livius, qui elegantiae regum curaeque egregium ait opus fuisse. Non fuit elegantia illud aut cura, sed studiosa luxuria. imo non studiosa quidem; quoniam non in studium, sed in spectaculum comparaverant: sicut plerisque, ignaris etiam servilium literarum, libri non studiorum instrumenta, sed coenationum ornamenta sunt.

Idem Epistola 46.

Librum tuum, quem mihi promiseras, accepi, & tanquam lecturus ex commodo, adaperui, ac tantum degustare volui. Deinde blanditus est ipse, ut procederem longius. Qui quàm disertus fuerit, ex hoc intelligas licet: brevis mihi visus est; quum esset nec mei nec tui corporis, sed qui primo aspectu aut T. Livii aut Epicuri posset videri. Tanta autem dulcedine me tenuit & traxit, ut illum sine ulla dilatione perlegerem.

Idem Epistola 100.

Adfer quem Fabiano possis praepone. Dic Ciceronem, cujus libri ad philosophiam pertinentes pene totidem sunt quot Fabiani. Cedam, sed non statim pusillum est, si quid maximo minus est. Dic Asinium Pollionem. Cedam, sed ut respondeam, *in re tanta eminere est & post duos esse.* Nomina adhuc Livium. scripsit enim & Dialogos, quos non magis philosophiae annumerare possis, quàm historiae: & ex professo philosophiam continentes libros. huic quoque dabo locum. Vide tamen quàm multos antecedit, qui à tribus vincitur, & tribus eloquentissimis.

Idem lib. 5. Natur. quaest. cap. 18.

Nunc quod de Caesare olim majore, vulgò dictatum est, & à Tito Livio positum; *In incerto esse, utrum illum*

TESTIMONIA.

illum magis nasci reipublicæ profuerit, an non nasci: dici etiam de ventis potest.

Fabius Quintil. lib. 1. Instit. Orat. c.

Peregrina porro ex omnibus prope dixerim gentibus, ut homines, ut instituta etiam multa, venerunt. Taceo de Tuscis & Sabinis & Prænestinis quoque. nam, ut eorum sermone utentem, Vestium Lucilius infectatur; quemadmodum Pollio deprehendit in Livio Patavinitatem; licet omnia Italica pro Latinis habeam.

Idem lib. 8. cap. 1.

Attica anus Theophrastum, hominem alioqui dissimulatum, annotata unius affectatione verbi, hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse interrogata respondit, quàm quòd nimium Atticè loqueretur. Et in T. Livio, miræ facundiæ viro, putat inesse Pollio Asinius quandam Patavinitatem, &c.

Lib. 9. cap. 2.

Apud historicos reperiuntur obliquæ allocutiones: ut in T. Livii primo statim libro, *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi, magnumque nomen facere.*

Lib. 9. cap. 4.

T. Livius hexametri exordio cœpit: *Facturusne operæ pretium sim.* Nam ita edidit: estque melius quàm quo modo emendatur.

Lib. 2. Instit. cap. 4.

Sæpe etiam quæri solet, de tempore, de loco, quo gesta res dicitur. nonnunquam de persona quoque: sicut Livius frequentissimè dubitat, & alii ab aliis historici dissentiant.

Lib. ejusdem cap. 6.

Ego optimos quidem, & statim & semper, sed tamen eorum candidissimum quemque & maximè expositum,

TESTIMONIA.

situm, velim; ut Livium à pueris magis quàm Sallustium. & hic historiæ majoris est auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectum opus sit. Cicero, ut mihi quidem videtur, & jucundus incipientibus quoque, & apertus est satis: nec prodesse tantum, sed etiam amari potest. tum (quemadmodum Livius præcipit) ut quisque erit Ciceroni simillimus.

Lib. 10. cap. 1.

Fuerit igitur brevitatis illa tutissima, quæ est apud Livium, in epistola ad filium scripta; *legendos Demosthenem atque Ciceronem; tum ita ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus.*

Eodem capite.

Neque illa Sallustiana brevitatis, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem, & sæpius ineruditum, captanda nobis est. neque illa Livii lactea ubertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit.

Post multa ibidem.

At non historia cesserit Græcis: nec opponere Thucydidi Sallustium verear. Nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Livium; cum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris; tum in concionibus supra quàm enarrari potest eloquentem. ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata. Sed affectus quidem, præcipuè dicam, nemo historicorum commendavit magis. ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est. Nam mihi egregiè dixisse videtur Servilius Nonianus, pares eos magis quàm similes.

Plinius Avunculus Præf. Natur. Hist. ad Vespas. Imp.

Equidem ita sentio, peculiarem in studiis causam eorum esse, qui, difficultatibus victis, utilitatem juvandi

TESTIMONIA.

vandi prætulerunt gratiæ placendi. idque jam & in aliis operibus ipse feci, & profiteor mirari me T. Livium, auctorem celeberrimum, in historiarum suarum, quas repetit ab origine Urbis, quodam volumine forsium: *Satis jam sibi gloriæ quæsitum, & potuisse se desinere, ni animus iniquis pasceretur opere.* Profectò enim populi gentium victoris & Romani nominis gloriæ, non suæ, composuisse illa decuit. Majus meritum esset, operis amore, non animi causa perseverasse; & hoc populo Rom. præstitisse, non sibi.

Josephus Antiq. Jud. lib. 14. c. 8.

— μαρτυροῦσι πάντες οἱ τὰς κατὰ Πομπηίου πράξεις ἀναγράφαντες· ἐν οἷς καὶ Στράβων καὶ Νικέλαος, καὶ πρὸς τέτοις Τίτος ΛΙΒΙΟΣ, ὁ καὶ Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας συγγραφεύς.

Cornelius Tacitus oratione Cremutii Cordi, l. 4. Annal.

Brutum & Cassium laudavisse dicor: quorum res gestas quum plurimi composuerint, nemo sine honore memoravit. Titus Livius, eloquentiæ ac fidei præclarus imprimis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appellaret. neque id amicitia eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum, nusquam latrones & parricidas, quæ nunc vocabula imponuntur, sæpe ut insignes viros nominat.

Suetonius Tranquillus Caligula, c. 34.

Sed & Virgilii & T. Livii scripta & imagines, paulum absuit, quin ex omnibus bibliothecis amoverit. quorum alterum, ut nullius ingenii minimæque doctrinæ; alterum, ut verbosum in historia negligentemque carpebat.

Idem Claudii cap. 41.

Historiam in adolescentia, hortante T. Livio, Sulpicio verò Flavio etiam adjuvante, scribere aggressus est.

Idem

TESTIMONIA.

Idem Domitiani cap. 10.

Metium Pomposianum, quòd habere imperatoriam
genesin vulgò ferebatur, & quòd depictum orbem
terræ in membranis, concionesque regum ac ducum
ex T. Livio circumferret, interemit.

Plutarchus.

Auctoritatem Livii adducit in vita Camilli, Mar-
celli, Catonis Majoris, Flaminini, Sullæ, Luculli,
Cæsaris. item quæstione Romana 25. sed sine elogio.
Martialis lib. 14. Epigr. 190. de Livio in membranis.

Pellibus exiguis arctatur Livius ingens,
Quem mea non totum bibliotheca capit.

Plinius Junior lib. 2. Epist. 3.

Nunquamne legisti, Gaditanum quendam, Titi Li-
vii nomine gloriaque commotum, ad visendum eum
ab ultimo terrarum orbe venisse, statimque, ut vide-
rat, abiisse?

Statius Papinius lib. 4. Silv. 7. ad Maximum Junium.

Sed tuas artes puer ante discat;
Omne quis mundi senium remensus
Orsa Sallusti brevis & Timavi

Reddis alumnum.

Justinus, qui Trogum contraxit, lib. 38. Histor. c. 6.

Quam orationem dignam duxi, cujus exemplum
brevitati hujus operis insererem; quam obliquam
Pompeius Trogus exposuit: quoniam in Livio & in
Sallustio reprehendit, quòd, conciones directas pro
sua oratione operi suo inferendo, historiæ modum ex-
cesserint.

Ausonius, de Staphylis Rhetore.

Grammaticæ ad Scaurum atque Probum, promp-
tissime rhetor,
Historiam callens Livii & Herodoti.

Flavius

TESTIMONIA.

Flavius Vopiscus in Aureliano.

Afferente Tiberiano, quòd Pollio multa incuriosè, multa breviter prodidisset; me contra dicente, neminem scriptorum, quantum ad historiam pertinet, non aliquid esse mentitum; prodente quinetiam, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis testibus convincerentur.

Idem in Probo.

Cn. Pompeium, tribus fulgentem triumphis, belli Piratici, belli Sertoriani, belli Mithridatici, multarumque rerum gestarum maiestate sublimem, quis tandem nòsset, nisi eum M. Tullius & T. Livius in literas retulissent? &c.

Mox eodem capite.

Et mihi quidem id animi fuit, non ut Sallustios, Livios, Tacitos, Trogos, atque omnes disertissimos imitarer viros, in vita Principum & temporibus dirigendis; sed Marium Maximum, Suetonium Tranquillum, Fabium Marcellinum, Gargilium Martialem, Julium Capitolinum, Ælium Lampridium, ceterosque, qui hæc & talia, non tam disertè quàm verè, memoriæ prodiderunt.

Eusebius in Chronico, num. 1955.

Ea quæ de Catilina, Cethego, Lentulo, & consule Cicerone Sallustius scribit & Livius, hoc gesta sunt tempore.

Idem, n. 1958.

Messala Corvinus orator nascitur, & T. Livius Patavinus scriptor historicus.

Idem, n. 2033.

Livius historicus Patavii moritur.

D. Hieronymus Proæmio in Daniele.

Ad intelligendas extremas partes Danielis multiplex historia Græcorum necessaria est &c. præcipueque

TESTIMONIA.

que nostri Livii, & Pompeii Trogi, atque Justini; qui omnem extremæ visionis narrant historiam: & post Alexandrum usque ad Cæsarem Augustum, Syriæ & Ægypti, id est, Seleuci & Antiochi & Ptolemæorum bella describunt.

Idem Epistola ad Paullinum, tom. 3.

Ad Titum Livium, lacteo eloquentiæ fonte manantem, de ultimis Hispaniæ Galliarumque finibus quosdam venisse nobiles legimus: & quos ad contemplationem sui Roma non traxerat, unius hominis fama perduxit. Habuit illa ætas inauditum omnibus seculis celebrandumque miraculum; ut, tantam urbem ingressi, aliud extra urbem quærerent.

De quo Gaditano iterum epistola ad D. Augustinum quadam.

Sidonius Apollinaris Paneg. Anthemii.

———vel quicquid in ævum

Mittunt Euganeis Patavina volumina chartis.

Cassiodorus.

C. Cæsar VI. & M. Agrippa III. Cæsar leges protulit, judices ordinavit, provincias disposuit, & ideo Augustus cognominatus est: cujus temporibus floruit Virgilius, Horatius, & Livius.

Jean. Malala Chron. p. 276. Part 1.

Εν τοῖς αὐτοῖς χρόνοις Διόσιος, ὁ σοφὲς Ρωμαίων ὑπῆρχεν ἰσοεικὲς, ὅς τιθετο πολλὰ περὶ Ρωμαίων.

Ex MS. Chronico vetusto, in Bibl. Bodl. fol. 20. b. inter Codd. Laud. G. 85.

Hujus [*Augusti*] temporibus Romæ sapientes insignes erant, Virgilius, Horatius Flaccus, LIVIUS, Sallustius, &c.

Ex Cod. MS. in Bibl. Coll. Nov.

Titus Livius inter ceteros cujuscunque ævi scriptores clarissimus historiographus fuit. Hic, ut nonnullis placet,

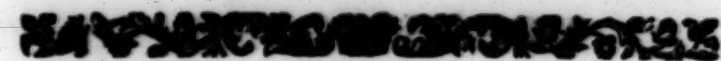
TESTIMONIA.

placet, anno secundo Olympiadis **CLXXX**. Patavii ex clara familia honestisque parentibus natus est. Qui quum jam doctrinis eruditus & ætate provectus esset, Romam se conferens & equestri adscriptus ordini, ad scribendas Romanorum historias animum apposuit. Visisque eorum annalibus, & scriptorum qui se præcesserant summa vigilantia voluminibus, & superfluis omisiss, tanta cum fide atque veritate & elegantia stili, tam solida atque succi plena oratione, tamque decora atque perlucida continuatione centum quadraginta duos libros scripsit, ut nil medium aut finis tam ingentis operis differre videatur. Sumpsit enim initium ab urbe condita, & ad id usque tempus protraxit historiam in quo Drusus Tiberii Cæsaris frater bellum adversus Germanos gerens cruris fractura mortuus est. quod circa Olympiadem **CLXXXIIII**. Octaviano Augusto imperante gestum creditur. Et sunt qui existiment eum Patavii tantum scripsisse, ac Romam librariorum seu bibliothecarum custodibus per decadas misisse, nec quenquam eo scribente secum conferre potuisse. Alii verò non Patavii tantum sed & Romæ aliquando, seu rure, apud quod haud longè Roma sibi solitariam mansionem delegerat. Hujus tam celebri splendidaeque longè latèque fama fuit, ut ab extremis orbis partibus nonnullos, ad se tanquam divinum hominem visendum, adeo ardenti desiderio traxerit; ut venientes neglecta Roma, si abesset, illum extra perquirerent, ut liquidò vir sanctissimus atque doctissimus Jeronimus Romanæ Ecclesiæ presbyter cardinalis in prohemio bibliæ in ejus eximiam laudem testatur, scribens sic: *Ad Titum Livium læteo eloquentiæ fonte manantem de ultimis Hispaniæ Galliarumque finibus quosdam venisse nobiles legimus, & quos ad contemplationem sui Roma non traxerat, unius hominis fama perduxit. Habuit illa ætas inauditum omnibus seculis celebrandum-*
que

TESTIMONIA.

que miraculum, ut urbem tantam ingressi aliud extra urbem quærerent. Demum quum LXXVII. ætatis suæ annum ageret, anno Tiberii Cæsaris IIII. Patavii labori atque vitæ substractus est, & ibidem cives sui sepultum volunt, producentes lapidem unum, ab agricultore agrum secus civitatem altius solito fodiente diebus nostris compertum, in quo hæ leguntur literæ, V. F. T. Livius Liviae T. f. quantæ L. nariis. concordialis Patavi sibi & suis omnibus. quas in suum epitaphium sculptas credunt. Is autem lapis vetusta purgatus carie, & literis in primam formositatem redactis, jussu inclyti viri Jacobi de Carraria tum Patavii imperantis, apud Monasterium Sanctæ Justinae Virginis in pariete vestibuli Ecclesiae affixus in hodiernum usque videtur.

E X

GERARDO VOSSIO

De Historicis Latinis.

TITUS Livius, Patavinus quin fuerit, nemo ambigit. Sed non æquè apertum, utrùm natus sit in Apono vico, qui hodie *Albano*: ut eo modo dicatur Patavinus, quò Maro dictus Mantuanus, quia Andibus natus, qui vicus in agro erat Mantuano. Qui Aponensem Livium faciunt, adferunt Martialis lib. 1. ep. 62.

Censetur Apona Livio suo tellus.

Et sanè unus hic locus prora & puppis iis videtur, qui in vico eo natum fuisse Livium crediderunt. Qua in sententia, ut intelligo ex clarissimo Pignorio, etiam est Guilielmus Ongarillus, historicus Patavinus necdum editus. Sed si Livius Aponi natus à Martiale dicatur, idem dixisse credendus de Stella, & Flacco. Atqui ob stare videtur illud ejusdem libri epigr. 77.

Flacce Antenorei spes & alumne laris.

Ubi in Antenoreo, hoc est Patavino, lare natum non obscurè ait. Quare videndum, an non ab Apono fonte, qui celebratissimus erat inter aquas Patavinas, Aponam terram generatim dixerit pro Patavina; non pro Apono vico, cujus Martialis temporibus nullum fuisse nomen videtur. Estque in hac etiam sententia ò μαλακίτης Cluverius noster in Italia sua. Scripsit Livius post quidem Augusti triumphum de bello Actiaco, qui incidit in annum Urbis Icccxxv. sive consulatum Augusti V. ante vero Cantabros ductu L. Antistii domitos, quod fuit anno Icccxxx. sive consulatu Augusti X. Hoc liquet ex verbis illis ipsius Livii lib. 1. *Bis deinde post Numæ tempora Janus clau-*

DE HISTOR. LATINIS.

ſus fuit; ſemel T. Manlio Coſ. poſt Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod noſtræ ætati Dii dederunt ut videremus, poſt bellum Actiacum, ab Imperatore Cæſare Auguſto, pace terra marique parta. Satis conſtat ter ab Auguſto clauſum eſſe templum Jani, ſecundò quidem anno Urbis Icccxxx, Cantabris deviſtis; tertio autem anno ſequenti, ſive conſulatu Auguſti XI. Quum vero Livius ſemel duntaxat ſua ætate clauſum dicat, quid apertius quàm ſcripſiſſe iſta, antequam ſecundò tertioque clauderetur? Quanquam vero ſub Auguſto quidem hiftoriam ſuam edidit, tamen eo diutius vixit. Quarto enim obiit Tiberii anno, ætatis ſuæ LXXVI. quo & Ovidius deceſſit Tomis: ut de utroque Euſebius in Chronicis teſtatur. Scripſit hiftoriarum libros CXL. vel potius CXLII. ut jam olim agnovit Petrarcha. Iis complectebatur res Romanas ab U. C. uſque ad bellum in Germania geſtum à Druſo, ejuſque mortem. Ex illis ſoli ſuperſunt xxxv. Nam ſecunda periit Decas, & quicquid ſequebatur, librum quadrageſimum quintum. Ceterorum nihil habemus, præter argumenta, quæ epitome Liviana (ſi argumentum libri cxxxvi. & cxxxvii. exceperis) continentur, ſive ejus Florus, ſive alius eſt auctor. Libri ciii. meminit Serenus Sammonicus, quo loco agit de carbone medendò:

*Tertia namque Titi ſimul & centeſima Livii
Charta docet ferro talem candente dolorem
Exſectum, aut poſto raparum ſemine pulſum,
Inſecti dicens vix ſeptem poſſe diebus
Vitam produci, tanta eſt violentia morbi.*

Nihil hoc ſcriptore eſt grandius atque uberius. Vir diſertiſſimus à Seneca in primo de ira vocatur. Lac-
team quidem ubertatem ejus prædicat Fabius lib. 10.
cap. 1. Ibidem arbitratur, ut Thucydidi Salluſtium,
ita Herodoto Livium æquiparari poſſe. Quanto ille
candi-

EX GERARDO VOSSIO

candidiùs, quàm Caligula Imperator, qui, Tranquillo teste, verbosum vocabat? Sed de stylo etiam litem intentabat olim Asinius Pollio. Patavinitem in eo animadvertere se aiebat, ut Fabius testatur lib. VIII. c. 1. Nimirum delicatum Romani hominis palatum videbatur sibi aliquid sentire, quod non usquequaque saperet genium Romani sermonis. At non audiendus est Keckermannus, quando hinc colligit, reprehensum ab Asinio esse sublimem Livii styli. Uti & quum à Seneca propterea culpari putat lib. 1. de ira cap. ult. & de Tranquillitate cap. 1x. Nam longè aliud & Fabium & Senecam velle nemo diffitebitur, qui verba eorum attendat. Nec probare illa Lipsii possum, viri ab ingenii elegantia & varia eruditione, quàm dictione, laudatioris: *Nos quoque supinum eum alibi, aut frigidum, imo ἑ ταυτολόγον agnoscimus; derivaturi tamen libenter in exscriptores hanc culpam.* Cui & subscribere videtur Possevinus bibliothecæ selectæ lib. XVI. ubi & iudicium eorum sequitur improbantium, quòd superstitiosè referat prodigia tam multa: ut boves locutos, infantes semestres triumphum clamasse. Quæ sanè in gentili laudem magis merentur, quum qualemcumque numinis cultum ἀθείῳτι οἰοῖται oporteat præferre. Sed quid de istis dicemus, quibus ne bonæ quidem fidei videtur? Hi firmatum eunt sententiam suam verbis Antonini Cæsaris in Itinerario suo, ubi hæc legas, *Fano Volturnæ, cujus claris gestis invidit Livius.* Eum verò ad locum hæc annotavit Annii Viterbienfis: *Quid sibi velit, quod ait, Cujus præclaris gestis invidit Livius, equidem alii alia existimant. Dicam ἑ ipse opinionem meam.* Suetonius Tranquillus in vita C. Caligulæ scribit, paullulum abfuisse, quin ab omnibus bibliothecis statuas ἑ scripta Livii deleat, qui illum, uti verbosum ἑ negligentem in historia, carpebat. *Est autem negligens is, qui suppressit quæ referenda sunt,* ἑ

DE HISTOR. LATINIS.

Et verbosus, qui absque probatione contradicit afferenti rationes Et auctores. Et his duobus peccavit Livius in multis, ut patet. Sed ex multis quædam sanum Volturnæ hæc exempla sint. Cælius Tuscus Lartès Fani juvit Romulum implorantem ab eo auxilium contra Cæninenses, Crustuminos, Et Latinos, Et retulit triumphum. Et idem fecit contra Sabinos Galeritus Lucumo. Et ob id ipse primus posuit prætoria Romæ, Et, divisa Roma in tres tribus, imposuit nomina, Et tertiam partem dedit Tuscis. ut clare tradunt Propertius in elegia ad Vertumnum, Et altera paullulum præcedente, Et Varro in 1. de Lingua Latina, Et Fabius Pictor de origine urbis Romæ, Et Dionysius Halicarn. in 11 lib. Et Mythici sub fabula Fani ejaculantis aquas sulphureas in Sabinos, ut Macrobius in 1. Saturnal. Et Ovidius in 1. de Fastis indicant. At lividus fuit Livius, ut huic notat Antoninus, qui, ut funditus exstingueret Tuscorum fulgorem, Et triumphos obnubilaret, ab eis partos, non à Romulo gestos; omnino etiam scribere unum verbum neglexit. Quod profectò invidiissimi hominis est officium, Et negligentis veritatem in historia. Similiter fuit verbosus, quia absque certo auctore Et probatione dicit contra Varronem, quòd Lucerum nomen incertæ originis. Fabius enim Pictor, antiquior eo, ostendit ab historia esse Etruscæ originis atque certissimæ. Rursus Livio antiquior Et doctior Varro in 1. de L. L. dicit esse certæ originis; à Lucumone Luceres dictos: idque probat vetustissimis auctoribus, Junio, Et Tolumnio, Tuscarum Tragædiarum scriptore. Et item inexpugnabili argumento, quòd Luceres est derivatio Etrusca à Lucumone, Et non Latina à luco Assyli, ut Pædianus Et Plutarchus in vita Romuli, turpiter in Grammatica Latina aberrantes, dicunt, quia lucus Latine à luceo verbo per antiphrasin derivatur, Et à luco Lucii Et Lucani, Latina derivatio est, Et non Luceres, ut Linguae Latine peritissimus Varro ostendit. Non est igitur mirum, si Cæsar excanduit ira contra scripta Livii,

EX GERARDO VOSSIO

negligentia & supprimentia quæ clarissima erant : & cum appellavit jure verbum, qui contra Varronem, afferentem testes antiquissimos & invincibilem rationem, verbosa solum & anili loquacitate dixit, Lucerum nomen est incertæ originis. Et ideo, ut utamur regula B. Hieronymi, eadem facilitate Livius, & omnes alii similes contemnuntur, quæ sine ratione ac certo auctore, contra doctiores sola verbositate usi proferunt. Quum verò constet Livium non ignorasse, quæ Varro, & Fabius Pictor, & alii referunt, constat equidem illum non ignoratione scientiæ, sed malignitate naturæ in historia neglexisse dicenda, & verbosè dixisse subticenda. Et ob id, uti Caius, ita & Antoninus Cæsar, cum arguet invidiæ, dicens: Vulturæ præclaris gestis invidit Livius. Hactenus, nimis profectò patienter, latrantem audivimus caniculam istam. Cujus omnia singulatim refellere velle, planè sit otio suo abuti. Sed mirari satis non possum, in sententiam suam pertrahere potuisse viros aliquot eruditos : eosque inter L. Joannem Scoppam Parthenopæum, qui Collectaneorum lib. 1. cap. XVIII, sic scribit : *Livius, historicus luculentissimus, in primo ab urbe condita*: Eodem, inquit, tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt: Ramnenses à Romulo : à Tito Tatio, Titienses appellati; Lucerum nominis & originis causâ incerta est. *Hæc Livius. Non quòd (ut mea est sententia) Lucerum originem ignoraret ; sed perinde ac Gallus Cisalpinus, & Hetruscæ Italiæque gloriæ invidens, conscripsit : quod Antoninus Cæsar in suo itinerario his verbis arguit : Vulturæ, cujus claris gestis invidet Livius. Et Caius Caligula, Tranquillo in Caligulæ vita scribente, paullum absuit, quin statuas & scripta Livii ab omnibus bibliothecis amoveret, tanquam verbosi & in historia mendacis. Scius ergo erat Livius, sed ut invidus omisit. Hactenus Scoppa. Sed quid in mentem venit Scoppæ, ut se tueretur auctoritate Cæsaris*

DE HISTOR. LATINIS.

Cæsarîs Caligulæ? quem ignorare non potuit similiter de Virgilio sensisse: imo & Homerum contempsisse. Sunt enim ista Tranquilli verba: *Cogitavit etiam de Homeri carminibus abolendis. Cur enim sibi non licere, dicens, quod Platoni licuit, qui eum è civitate, quam constituebat, ejecerit? Sed & Virgilii, & T. Livii scripta & imagines, paullum absuit, quin ex omnibus bibliothecis amoveret: quorum alterum, ut nullius ingenii, minimæque doctrinæ; alterum, ut verbum in historia, negligentemque, carpebat.* Ex eodem scimus, quid de abolendis jurisconsultis sæpe jactarit: ac quale ejus de L. Seneca fuerit judicium. Quamobrem sanum neminem movebit auctoritas Caligulæ, qui, ut ejusdem Tranquilli verbis utar, *non minore livore ac malignitate, quàm superbia scævitiæque, pene adversus omnis ævi homines grassatus est.* Quod verò ad Antoninum imperatorem, quo & ipso se tuetur Scoppa, nusquam leguntur ea de Livio verba in genuino seu Antonii, seu Antonini, seu Æthici Itinerario, quod primùm edidit Josias Simlerus, posteaque ex antiquis Codd. correxit, & commentario illustravit Hieronymus Surita Cæsaraugustanus. Sed sunt ea verba in Itinerario isto, quod Annius Viterbiensis commentus fuit, ac cunctis obesæ naris, ut germanum, obtrusit. Sanè isto ὑποβολιμαίῳ Antonini Itinerario nihil indoctius atque insulsius. Quod & res clamat, & ubertim ostensum ab eruditissimo, ac, dum viveret, amicissimo mihi Philippo Cluverio in Italia sua. Quare, cur vel propter Caligulam, vel supposititium Antoninum, suspèctor nobis sit Livius, nihil sanè causæ est. Nec magis movere debet Henricus Glareanus, vir variæ eruditionis, quum Livium bellicosæ Gallorum gentis res gestas odiosè tractare, virtutesque eorum malignè elevare, conqueritur. Quod etiam Barthius facit Adversariorum lib. LX. in Augustini de Civitate Dei

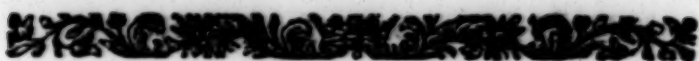
EX GERARDO VOSSIO

lib. 1. cap. vi. Quàm enim Livius veritati studuerit, vel ex eo conjecturam capere possumus, quòd in descriptione belli civilis ne Augusto quidem in tantum voluerit gratificari, ut aliter res narraret, quàm factum sciret. Audiamus, quæ Cremutius Cordus apud Tacitum dicat Annalium lib. iv. *Titus Livius, eloquentiæ ac FIDEI præclarus imprimis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appellaret: neque id amicitiae eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassum, hunc Brutum, nusquam latrones & parricidas, quæ nunc vocabula imponuntur, sæpe ut insignes viros nominat.* Verùm aliud alii telum intentant. Malevolentiae enim eo reum agunt, quòd Polybium, quem κατὰ πρόδα sæpe exscribit, non alio dignetur elogio, quàm *haudquaquam spernendi auctoris*. Quam frigidam sanè laudationem esse Fulvius Urfinus annotavit. Petrus Victorius eo putabat crimine liberari Livium, quòd parciores olim intribuendis fuerint elogiis. Quod non negârim. Sed non id fatis eo compareret, quòd putabat id etiam ex Appuleio patere in Apologia: ubi quæstorem publicum, qui coram aderat, non *ornatissimum* appellat, sed *virum ornatum* vocare est contentus. Fortasse ut Scipio Gentilis putabat, ordinis & dignitatis habuit rationem, quia, ut notum omnibus, primus in senatum veniendi gradus erat quæstura. Livii verò locus omnino intelligi debet κατὰ λιτότητα, ut nequaquam aspernandus auctor idem valeat, ac si scriptorem dixisset summæ fidei & auctoritatis. Cui rei probandæ multa adferrem, nisi fusè hanc Livianorum esse verborum mentem docuisset Casaubonus in collectis à se Polybii fragmentis. Eloquentiæ studioso, præsertim tenella ætate, magis Livium profore, quàm Sallustium, Quintilianii iudicium est, lib. 11. Instit. cap. iv. ubi ait, *Livius à pueris magis legendus, quàm Sallustius, & hic historiæ majoris*

DE HISTOR. LATINIS.

majoris est auctor: ad quem tamen intelligendum jam profectu opus sit. Quod Fabii judicium carpit Barthius Adversar. XLVIII. cap. XIX. Putat, Sallustium dici majoris historię auctorem: quum ea non sit annorum xxv. Ergo, inquit, legendum, sit hic historię: major is est auctor. Imo omnino τὸ hic ad Livium refertur. Et pene quęcumque eo capite adversus Fabium differit idem Barthius, sunt ἀρρητὰ ἀμείνω. Quantum ejus fuit nomen quum viveret, etiam docent hęc Plinii verba lib. II. epist. III. ad Nepotem: Nunquamne legisti, Gaditanum quendam, Titi Livii nomine gloriaque commotum, ad visendum eum ab ultimo terrarum orbe venisse, statimque ut viderat abiisse? Nempe, ut hac ipsa de re B. Hieronymus ad Paullinum ait: Quos ad contemplationem sui Roma non traxerat, unius fama perduxit. Ac postea idem ait: Habuit illa ætas inauditum, & omnibus seculis celebrandum miraculum, ut tantam urbem ingressi, aliud extra urbem quærerent.

E X

BALTHASSARE BONIFACIO

De Romanæ Historiæ Scriptoribus.

Itus Livius Patavinus, lac Musarum, mare tranquillum, anima eloquentiæ, eorum, qui nunc supersunt, scriptorum Romanæ Historiæ longè princeps, lactea quadam ubertate dictionis divinitus facundus, amans virtutum, osor virtutiorum, rectus judicii, rerum togæ, rerum sagi, & si non ex usu, neque experientia, egregiè tamen peritus, ab Urbe Condita ad Divi Augusti ævum centum & quadraginta libris divinas illas lucubrationes perduxit. quarum tamen longè maximam partem, ingenti rei literariæ jactura deperditam, nunquam fortasse inventuri, desideramus; nec tanti operis reliquos habemus nisi quinque & triginta libros. Solus hic mortaliū dignus censetur, cujus propè invicto calamo populi omnium gentium victoris res gestæ scriberentur. Neque sanè mirum videri potest sapientissimum regem Alphonsum Aragonium summa ambitione & conatu petiisse à Patavinis brachium hujus viri, quo præclara illa commentaria descripsit. Nullius certè libri tam libenter, ut inquit Regius, nec tanta cum voluptate læstitantur: nimirum, quò mellea quadam dicendi suavitate exundare videtur; qua vel in quotidiano & familiari sermone adeo polluisse vir ille traditur, ut complures, nobilitate opibusque præstantes, tam admirabilis facundiæ fama permoti, ex ultimis Hispaniæ Galliæque finibus, quo eum audirent loquentem, Romam sese contulerint: &, quod est maxime mirandum, quos tantæ Urbis, ac tum præcipue florentis

EX BALTH. BONIF.

florentis ac triumphantis, contemplatio ad se antea non traxerat, unius viri eloquentia perduxit. Quo major sit eorum incititia, qui Patavinitatem quandam in Livio reprehendunt, quam dispeream si Asinius ipse, tam ridiculæ inventor calumniæ, quid esset sciebat. Dubitatum quidem semper est ab eruditis, pendetque etiamnum inexplicata quæstio de Liviana Patavinitate; nonnullis existimantibus delicatum Polionis Asinii palatum visum sibi fuisse aliquid in Livio gustare, quod non usquequaque saperet genium Romani sermonis. Credentibus aliis hoc nomine peregrinitatem orthographiæ fuisse reprehensam; scribebat enim, ut ex lapidibus antiquis colligitur, *sibe*, & *quase*, pro *sibi*, & *quasi*. quod primus, nisi fallor, observavit Laurentius Pignorius, alter Patavinorum Livius, originum patriæ atque adeo totius vetustatis solertissimus indagator. Contendentibus aliis eam Patavinitatem nihil aliud esse, quàm iterationem simul plurium in eisdem periodis verborum. Quibusdam volentibus studium partium Pompeianarum illam esse Patavinitatem ab Asinio notatam. Denique non paucis suspicantibus patriæ suæ suorumque civium laudes, parte operis jam deperdita effusè amplificatas, hac voce censerî. Senecæ Livius creditus est fuisse ingenii magni magis, quàm boni. Bodinus accusat in Livio dicendi varietatem, interdum enim valde copiosus est, interdum verò concisus; contra quàm fecit Polybius, sibi semper æqualis. Caius autem Caligula Maronis & Livii scripta ac imagines, teste Suetonio, minimum abfuit quin ex omnibus bibliothecis amoveret, accusans alterum nullius ingenii doctrinæque perexiguae, alterum verbositatis & negligentiae. Cæsar quoque Antoninus in suo illo pseudhodæporico exprobrat Livio malam fidem, quòd Tuscorum clarissimis rebus gestis inviderit. Denique Glareanus Livium belli-

cosæ

EX BALTH. BONIF.

cosæ Gallorum gentis egregia facinora odiosè tractare, virtutesque illorum malignè elevare conqueritur. Quibus apertè reclamationem verendæ auctoritatis & acris iudicii vir Cornelius Tacitus, cui Titus Livius eloquentiæ ac fidei præclarus in primis habetur. Sed nemo de hoc meliùs iudicavit quàm Fabius Quintilianus, cuius illa sunt: Non indignetur sibi Herodotus æquare Titum Livium, cum in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris, tum in concionibus supra quàm enarrari potest eloquentem; ita dicuntur omnia cum rebus, tum personis accommodata; sed affectus quidem, præcipuè eos, qui sunt dulciores, nemo historicorum commendavit magis. Plinius præfatione operis Livium auctorem celebrem vocat. Seneca, sibi parum constans, disertissimum appellavit, tantæque probitatis, ut liqueat eum sensisse quæ scripsit. Marcus autem Annæus Rhetor asseruit illum fuisse natura candidissimum omnium magnorum ingeniorum æstimatorem. Philippus Comminæus Livium existimavit esse Latinorum Polybium, omnibusque senatoribus & rerum publicarum gubernatoribus perlegendum. Isaacus Casaubonus ad Livium transtulit illud Senecæ Rhetoris de Oratorum principe encomium, Populum Romanum hujus unius ingenium par imperio suo habuisse. Et quidem certè adeo visus est nonnullis cum Cicerone conferendus, ut non dubitaverint affirmare, Ciceronem ipsum, si ad scriptionem historiæ totam illam vim forensis facundiæ convertisset, futurum fuisse Livio nostro aliquanto inferiorem.

T. LIVII
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA
LIBER PRIMUS.

E P I T O M E.

I, II. Dventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ; III. Ascanii regnum Albæ, & Silvii Æneæ, ac deinceps Silviorum regum, primo libro continentur. IV. Numitoris filia à Marte compressa; nati Romulus & Remus: V. Amulius obtruncatus. VI. Urbs à Romulo condita. VIII. Senatus lectus. IX. Cum Sabinis bellatum. X. Opima spolia Jovi Feretrio lata. XIII. In curias populus divisus. XIV. XV. Fidenates & Veientes victi. XVI. Romulus consecratus. XVII. Interregnum. XVIII, &c. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit: ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. XXII, &c. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. XXV. Post hæc Tergeminorum pugna. XXVI. Horatius absolutus. XXVIII. Mettii Fuffetii supplicium. XXIX. Alba diruta: XXX. Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. XXXI. Ad postremum fulmine Tullus absumptus est. XXXII. Ancus

Marcus carimonias à Numa institutas renovavit: XXXIII. Latinis victis, & ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit: Politorium, urbem Latinorum bello repetitam, quam prisca Latini occupaverant, diruit: pontem sublicium in Tiberim fecit: Janiculum collem urbi addidit: fines imperii protulit: Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. XXXIV. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, à Tarquinio, Etruriæ civitate, Romam venit: &, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cepit; & post mortem Anci regnum excepit. XXXV. Centum additis, Patrum numerum auxit: Latinos subegit, Circum designavit, ludos edidit: Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliavit. -XXXVI. Tentandæ scientiæ causâ Attii Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset? quod quum ille fieri posse respondisset; jussisse eum novacula cotem præcidere, idque protinus ab Attio factum. XXXVII. Sabinos præterea acie vicit: XXXVIII. Urbem muro circumdedit, cloacas fecit. XL. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. XLI. Successit ei Serv. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana: cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Vejentes atque Etruscos prælio fudit. XLII, XLIII. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasque descripsit. XLIV. Pomærium protulit: colles urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit. XLV. Templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. XLVII, XLVIII. Interfectus est à L. Tarquinio Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, cum regnasset annos quadraginta quatuor. XLIX. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. L, LI. Turnum Herdonium fraude interemit. LIII. Bellum

lum cum Volscis gessit: & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. LV. Terminus & Juventas non addixere: quorum aræ moveri non potuerunt. LIV. Filii Sexti Tarquinii dolo, Gabios in potestatem suam redegit. LVI. Hujus filiis Delphos profectis, & consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primum matrem osculatus esset. Quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsus se simulavit, & terram osculatus est. Idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam cum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi à Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam (quæ, vocato patre ad se Tricipitino, & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit) LIX. Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. LX. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus.

P R Æ F A T I O.

HAsturuse operæ pretium sim, si à primordio Urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere auserim. Quippe qui cum veterem tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcunque erit, juvabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte, & meipsum consuluisse; &, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. Res est præterea, & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur; & quæ, ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudine laboret sua: & legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint; festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, uti me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certe dum prisca illa tota mente refeto, avertam; omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere à vero, sollicitum tamen efficere possit.

fit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poë-
ticiis magis decora fabulis quam incorruptis rerum gesta-
rum monumentis, traduntur, ea nec affirmare nec
refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati,
ut, miscendo humana divinis, primordia urbium au-
gustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet,
consecrare origines suas, & ad Deos referre actores;
ea belli gloria est populo Romano, ut (quum suum,
conditorisque sui parentem, Martem potissimum ferat)
tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo,
quam imperium patiuntur. Sed hæc & his similia,
utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in
magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro
se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui
mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus,
domi militiæque, & partum & auctum imperium sit:
labente deinde paullatim disciplina, velut desidentes
primo mores sequatur animo: deinde ut magis ma-
gisque lapsi sint, tum ire cœperint præcipientes; donec
ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia
pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue
in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te
exempli documenta in illustri posita monumento in-
tueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere,
capias: inde scædum inceptu, scædum exitu, quod vites.
Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla
unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis
exemplis ditior fuit: nec in quam tam seræ avaritia

6 P R Æ F A T I O.

luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos fuit: adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiarum avaritiam, & abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiundæ rei absint. Cum bonis potius omnibus, votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poëtis, nobis quoque mos esset, libentiùs inciperemus, ut oris tanti operis successus prosperos darent.

L I B E R

LIBER PRIMUS.

I. **I**AM primum omnium satis *Ante Cbr.*
constat, Troja capta in cæ- *1184.*
teros sævitum esse Trojanos; *Ante Urb.*
duobus, Ænea Antenore- *Cond. 433.*
que, & vetusti jure hospitii, & quia
pacis reddendæque Helenæ semper
auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse.
Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine He-
netum, qui seditione ex Paphlagonia pulsus, & sedes &
ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant,
venisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeis-
que, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsus, He-
netos Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem pri-
mum egressi sunt locum, Troja vocatur; pagoque inde
Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati.
Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad ma-
jora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedo-
niam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes dela-
tum; ab Sicilia, classe Laurentem agrum tenuisse:
Trojæ & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut
quibus ab immenso prope errore nihil præter arma &
naves superesset: quum prædam ex agris agerent, La-
tinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad
arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris
concurrunt. Duplex exinde fama est: alii prælio
victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinita-

tem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium: percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? Postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Æneam, filium Anchisæ & Veneris: cremata patria & domo profugos, sedem, condendæque urbi locum quærere: & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiae sancxisse. Inde foedus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam; Æneam apud Latinum fuisse in hospitio; ibi Latinum apud penates Deos domesticum publico adjunxisse foedus, filia Æneæ in matrimonium data. ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certa que sede finiendi erroris. Oppidum condunt; Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique simul petiti. Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægrè, patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minimè lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus quàm satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus; haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti belli terrorem, ut animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis studio ac fide erga regem Æneam cessere. fretusque

que his animis coalescentium indies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implèffet; tamen quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. situs est, quemcunque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen: Jovem Indigetem appellant.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit: tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum, paternumque puero fletit. Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comæque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque & quacunque matre genitus (certè natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit. quæ, ab situ porrectæ in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maxime fufis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebre tutelam, rudimentumque primum puerilis regni, movere arma, aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albulæ, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius (a) deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in fil-

(a) A. Ur. C. 387.

vis natus. Is (b) Æneam Silvium creat. Is deinde (c) Latinum Silvium. Ab eo coloniae aliquot deductae, Prisci Latini appellati. Manfit Silviis postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino (d) Alba ortus, Alba (e) Arys, Atye (f) Capys, Capye (g) Capetus, Capeto (h) Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. (i) Agrippa inde Tiberini filius. Post Agrippam (k) Romulus Silvius, à patre accepto imperio, regnat. (l) Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. (m) Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviae gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulso fratre, (n) Amulius regnat. addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiae, Rheæ Silviae, per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum parum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines aut ipsam, aut stirpem à crudelitate regia vindicant: sacerdos vinctus in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri usquam ad justum cursum poterat amnis: & posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti re-

(b) A. Ur. C. 358. (c) A. Ur. C. 327. (d) A. Ur. C. 276. (e) A. Ur. C. 237. (f) A. Ur. C. 211. (g) A. Ur. C. 183. (h) A. Ur. C. 170. (i) A. Ur. C. 162. (k) A. Ur. C. 121. (l) A. Ur. C. 102. (m) A. Ur. C. 65. (n) A. Ur. C. 42.

gis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Rumnalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammæ, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Laurentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Laurentiam vulgato corpore lupam inter pastores vocatam putent; inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, ita educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragraræ circa saltus. Hinc robore corporibus animisque sumpto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones præda onustos impetus facere, pastoribusque rapta dividere: & cum his crescente indies grege juvenum seria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Pallanteo urbe Arcadica Palantium, deinde Palatinum montem appellatum. ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse; ut nudi juvenes, Lycæum Pana venerantes, per lusum atque lasciviam currebant. quem Romani deinde vocârunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum Regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maximè dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam,

maturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando & ætatem eorum, & ipsam minimè servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: & à domi Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. ita regem obtruncant.

VI. Numitor inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam avocasset, posteaquam juvenes perpetrata cæde pergere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educari, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox,

Ante Chr.

751.

Anno Urbis

Cond. 1.

ratam nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permessa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis eondendæ. & supererat multitudo Albanorum Latino- rumque. ad id pastores quoque accesserant: qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Inter- venit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde sædum certamen coortum à satis miti principio; quoniam gemini essent, nec ætatis ve- recundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tu- telæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. VII. Pa-

*g. ant.
Rom.
m. 751*

cho. 1.

VII. Palatinum Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi præcepto, at hi numero avium regnum trahabant. Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatiores fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde quicumque alius transiliet mania mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mira specie abegisse memorant; ac prope Tiberim fluvium, quæ præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbidus, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum via procubuisse. ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine bouum, quum avertere eam prædam vellet, (quia si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant) aversos boves, eximium quemque pulchritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occæpit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca bouum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere co-

protectum
 natus esset; ictus clava, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. is tum Evander, concursu pastorum trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat qui vir esset? Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, salve,* inquit, *te mihi mater veridica interpres Deum aucturum cælestium numerum cecinit: tibi que aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere se omen, impleturumque fata, ara condita atque dicata,* ait. Ibi tum primum, bove eximia capta de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præstò essent, iisque exta apponerentur; Pinarii, extis adefis, ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

immortalitas
 VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit: quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset,
 cum

eum cetero habitu se augustiorem, tum maximè lictoribus duodecim sumptis fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet: & ita habuisse Etruscos, quòd, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs munitionibus, quum, alia atque alia appetendo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adijiciendæ multitudinis causâ, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam è terra sibi prolem emeniebantur; locum, qui nunc septus descendentibus inter duos lucos est, Asylum aperit. eò ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia soli centum erant, qui creari patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed, penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent: *Urbes quoque, ut cætera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. Satis scire, origini Romanæ & Deos affuisse, & non defuturam virtutem. proinde ne gravarentur homines cum*

bomi-

hominibus sanguinem & genus miscere. Nusquam benignè legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus, dimissi; *ecquod seninis quoque Asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, & haud dubiè ad vim spectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno Equestri solennes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, concelebrant; ut rem claram exspectatamque facerent. Multi mortales convenere, studia etiam viderendæ novæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. invitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juvenus Romana ad rapiendas virgines discurrit. magna pars, forte ut in quem quæque inciderat, raptæ. quasdam forma eccellente primoribus Patrum destinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias specie ac pulchritudine insignem, à globo Talassii cujusdam raptam ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, inculpantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio minor: sed ipse Romulus circuibat docebatque, *Patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate*

fortu-

fortunarum omnium civitatisque, & quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modo iras; & quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quod annixurus pro se quisque sit, ut, quum sua vice functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium. Accedebant blanditiæ viro- rum factum purgantium, cupiditate atque amore: quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maximè sordida veste, lacrymisque & querelis, civitates concitabant. nec dōmi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eò, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses Crustumini- que & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lentè agere iis Tati- us Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninensium, satis se impigrè movent. ita per se ipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effusè vastantibus sit obvi- us cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit, fugatque: fuscum persequitur: regem in prælio obtruncat, & spoli- at. duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia du- cis hostium cæsi suspensa fabricato ad id aptè ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: Jupiter Feretri, inquit, hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedam opimis spoliis, quo

originalis
quæ regibus ducibusque hostium caesis, me auctorem sequen-
tes, posteri ferent. Hæc templi est origo, quod pri-
simul
secundum
tertiū
quartū
procur
 mum omnium Romæ sacratum est. ita deinde Diis
 visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua
 laturos eo spolia posteros nuncupavit: nec, multitudine
 compotum, ejus doni vulgari laudem. bina postea inter
 tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeo rara
 ejus fortuna decoris fuit.

on a favorem
-acili de-
portantur
exulting
 XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatum
 exercitus per occasionem ac solitudinem, hostiliter in
 fines Romanos incursionem facit. raptim & ad hos
 Romana legio ducta, palantes in agris oppressit. Fusi
 igitur primo impetu & clamore hostes: oppidum cap-
 tum. duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia
 conjunx, precibus raptarum fatigata, orat, ut parenti-
 bus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita
 rem coalescere concordia posse. facile impetratum. In-
 de contra Crustuminos profectus, bellum inferentes.
 Ibi minus etiam, quod jam alienis cladibus ceciderant
 animi, certaminis fuit. Utroque coloniae missæ. plu-
 res inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustumini-
 num nomina darent. & Romam inde frequenter mi-
 gratum est à parentibus maximè ac propinquis raptarum.
 Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multo-
 que id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupi-
 ditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam
 intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus
 Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem
 auro corrumpit Tati, ut armatos in arcem accipiat.
 aquam forte ea tum sacris extra moenia petitem ierat.
 Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta poti-
 tius arx videretur; seu prodendi exempli causa, ne
 quid usquam fidum proditori esset. Additur fabula,
 quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis
 brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos ha-
 buerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus ha-
 berent: eò scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt
 qui

quī eam, ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, directo arma petisse dicant: & fraude visam agere, suā ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postera die, quum Romanus exercitus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, complēssēt; non prius descenderunt in æquum, quā, ira & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettius Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies: fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turba fugientium actus, arma ad cælum tollens, *Jupiter, tuis*, inquit, *jussus arvis hic in Palatino prima urbi fundamenta jeci. arcem jam scelere emptam Sabini habent. inde huc armati, superata media valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fædam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monumentum sit posteris, tua præsentī ope servatam urbem esse, voveo. Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces, Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam jubet. Restitere Romani, tanquam cœlesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est. nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans, Vicinus perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longè aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris. In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Mettius pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur. & alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverte-*

teratque

turning the attention of
 teratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem annuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium. sed res Romana erat superior.

part
 XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respergerent; ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberum bi progeniem.* Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnere ac cædium viris ac parentibus sumus. melius peribimus, quam sine alteris vestrum viduæ aut orbæ vivemus. Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed & civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. monumentum ejus pugnae, ubi primum ex profunda emerfus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, (quum haud dubiè aliquantò numerus major hoc mulierum fuerit) ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt; Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatío Tatienses appellati. Lucerum nominis & originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. quumque Laurentes jure gentium agerent; apud Tatium gratia suorum & preces plus poterant. Igitur illorum poenam in se vertit. nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minùs ægre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt. seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebatur. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armata immissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus cum omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnae adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minùs mirabilem dedit. & quum velut inter pugnae fugæque consilium, trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsæ Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore percussæ

perculsi Fidenates; prius penè quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusiùs (quippe vera fuga) qui simulantes paulò antè secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripuerunt se hosti: hærens in terga Romanus, prius quàm fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis quam iusti more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Vejentes audire; obviam egressi, ut potiùs acie decernerent, quàm inclusi de testis mœnibusque dimicarent. Ibi viribus nulla arte adjunctis, tantum veterani robore exercitus, rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis quàm prædæ studio. Eaque clade haud minùs quàm adversa pugna subacti Vejentes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte mulctatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque gesta: quorum nil absorum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit: non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit quàm patribus; longè ante alios acceptissimus militum animis. trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit.

XVI. His

escape
the op
host

decisive

deinde

stratagem

made no
attempt
on

loss

incongruous
with
the belief

outlet

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuum sedem regiam vidit; etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu ista, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, à paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent. pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discriptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius, sollicita civitate desiderio regis, & insensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus, inquit, Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cælo repente delapsus, se mihi obvium dedit. quum perfusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset; abi, nuncia, inquit, Romanis, Cælestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. hæc, inquit, locutus, sublimis abiit. Mirum, quantum illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.*

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines

certa-

*asunt
consider
garnison
confessio
-ance*

*religions
-ive*

therefore

all related

Ante Chr.

*714.
U. C. 38.*

agitate

certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. *hereshd. be a king* Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus, regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. *resolve* Timor deinde Patres incescit; ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. & esse igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri concedere in animum inducebat. Itaque rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, confociant. decem imperitabant, unus cum insignibus imperii & lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. *in rotation* Fremer deinde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultrà nisi regem, & ab ipsis creatum videbantur passuri. Quùm sensissent ea moveri Patres, offerendum ultro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permessa, ut non plus darent juris quam retinerent. decreverunt enim, ut, cum populus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent. *approve* hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex concione advocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit, inquit, Quirites, Regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numoretur, crearitis, auctores fient. Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.*

XVIII. Inclyta iustitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falsò Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum Heracleamque & Crotona, juvenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ Patres *Ante Cbr.* Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur; tamen *U. C. 713. 39.* neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quenquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus auguratò urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dexteris ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. Signum contrà, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextra in capite Numæ imposita, precatus est ita: *Jupiter pater,*

si est fas hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa adclaraſſis inter eos fines, quos feci. Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam, legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella assueſcere videret non posse, quippe efferatos militia animos, mitigandum ferocem populum armorum deſuetudine ratus, Janum, ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique fecit: apertus, ut in armis eſſe civitatem; clauſus, pacatos circa omnes populos ſignificaret. Bis deinde poſt Numæ regnum clauſus fuit: ſemel T. Manlio conſule, poſt Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod noſtræ ætati Dii dederunt ut videremus, poſt bellum Actiacum, ab Imperatore Cæſare Auguſto, pace terra marique parta. Clauſo eo, quum omnium circa finitimorum ſocietate ac ſœderibus junxiſſet animos, poſitis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hoſtium diſciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, & illis ſeculis rudem, efficaciffimam, Deorum metum injiciendum ratus eſt. qui quum descendere ad animos ſine aliquo commento miraculi non poſſet, ſimulat ſibi cum Dea Egeria congreſſus nocturnos eſſe: ejus ſe monitu, quæ acceptiſſima Diis eſſent, ſacra inſtituere; ſacerdotes ſuos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ad curſum lunæ, in duodecim meſes deſcribit annum. quem (quia tricenos dies ſingulis meſibus luna non explet, deſuntque dies ſolido anno, qui ſolſtitiali circumagitur orbe) intercalaribus meſibus interponendis, ita diſpenſavit, ut iv & vigeſimo anno ad metam eandem ſolis unde orſi eſſent plenis annorum omnium ſpatiis, dies congruerent. Idem neſaſtos dies faſtoſque fecit: quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit; quanquam ipse plurima sacra obibat; ea maximè quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed quia in civitate bellicosa plures Romuli quam Numæ similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi assiduū sacerdotem creavit: insignique eum veste & cūculi regia sella adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque cærimoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: cœlestiaque arma, quæ ancilia appellantur, ferre; ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis solennique saltatu jussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subjecit: ut esset quo consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec cœlestes modo cærimonias, sed justa quoque funebria, placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret: quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa susciperentur atque curarentur: ad ea eligenda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit; Deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque multitudine omni à vi & armis conversa, & animi aliquid agendo occupati erant: & Deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste Numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut

distributed
without will
carried a pair of horses
ruled
 fides ac iurjurandum, proxime legum ac poenarum metum, civitatem regerent. & quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem, positam in medio, ad sollicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specusons perenni rigabat aqua. quo quia se perſæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et soli Fidei solenne instituit. ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi iussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere; significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit, tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res *Ante Chr. 673. U. C. 82.* rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus iussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed forocior etiam Romulo fuit. tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius quam mandata

one who
Confer
warlike
decline

mandata agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita piè bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comitèr regis convivium celebrant. tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano bellum in trigefimum diem indixerant. hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minus placet Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nunciate, inquit, regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant hujusce clades belli.*

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinque summa ope parabatur, civili simillimum bello, propè inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quàm Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Eventus tamen belli minùs miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est; &, testis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circumdant: fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec eum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur, dictatorem Albani Mettium Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipuè morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettium. ducit quàm proximè ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimicent,

opus esse colloquio : si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, suos in aciem educit. exeunt contra & Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium procedunt. Ibi inquit Albanus: *Injurias, & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, & ego regem nostrum Cluili-um, causam hujusce esse belli, audisse videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. sed, si vera potius quàm dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque rectè, an perperam, interpretor; fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos teque maximè sit, quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor esto, jam quum signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore; ut fessos confectosque simul victorem ac victum aggrediantur. Itaque, si nos Dii amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitutiue aleam imus; ineamus aliquam viam, qua utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi decerni possit. Haud displicet res Tullo, quanquam, tum indole animi tum spe victoriae, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio inquit, cui & fortuna ipsa præbuit materiam.*

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinatur animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur. tempus & locus convenit.

convenit. Priusquam dimicarent, fœdus iſtum inter Romanos & Albanos eſt his legibus, ut cuiusque populi cives eo certamine viciffent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterùm eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetuſtior fœderis memoria eſt. Fecialis regem Tullum ita rogavit: *Jubeſne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, Rex, poſco.* Rex ait, *Puram tollito.* Fecialis ex arce graminis herbam puram attulit, poſtea regem ita rogavit. *Rex, faciſne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vaſa, comiteſque meos?* Rex reſpondit: *Quod ſine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio.* Fecialis erat M. Valerius. patrem patratum Sp. Fuſium fecit, verbenam caput capilloſque tangens. Pater patratus ad juſjurandum patrandum, id eſt, ſanciendum fit fœdus, multiſque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ eſt referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter, audi pater patrato populi Albani, audi tu populus Albanus: ut illa palam prima poſtrema ex illis tabulis cerave recitata ſunt ſine dolo malo, utique ea hic hodie rectiſſimè intellecta ſunt; illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico conſilio, dolo malo; tu illo die Jupiter populum Romanum ſic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis poteſ polleſque.* Id ubi dixit, porcum ſaxo ſilice percuffit. Sua item carmina Albani, ſuumque juſjurandum per ſuum Dictatorem ſuoſque ſacerdotes peregerunt. Fœdere iſto, trigemini, ſicut convenerat, arma capiunt.

XXV. Quum ſui utroſque adhortarentur, *Deus patrios, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu ſit, illorum tunc arma, illorum intueri manus: feroces & ſuoſte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrinque pro caſtris duo exercitus, periculi*

cali magis præsentis, quam curæ expertes. quippe im-
 perium agebatur, in tam paucorum virtute atque for-
 tuna positum. itaque ergo erecti suspensique in mini-
 mæ gratum spectaculum animo intenduntur. Datur
 signum. infestisque armis, velut acies terni juvenes,
 magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt:
 nec his nec illis periculum suum; publicum imperium
 servitiumque obversatur animo: futuraque ea deinde
 patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim
 concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii,
 horror ingens spectantes perstringit: & neutro inclinata
 spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde mani-
 bus, quum jam non motus tantum corporum, agita-
 tioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quo-
 que & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super
 alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes cor-
 ruerunt. ad quorum casum quum conclamasset gaudio
 Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota,
 nondum tamen cura deseruerat, exanimes, vice unius,
 quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer
 fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus
 singulos ferox. ergo, ut sequebaret pugnam eorum,
 capebat fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulne-
 re affectum corpus fineret. Jam aliquantum spatii ex eo
 loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt
 magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab se-
 se abesse. in eum magno impetu redit. Et dum Al-
 banus exercitus inclamat Curiatiis, ut opem ferant fra-
 tri, jam Horatius cæso hoste victor secundam pugnam
 petebat. tum clamore, qualis ex insperato faventium
 solet, Romani adjuvant militem suum: & ille defungi
 prælio festinat. Prius itaque quàm alter, qui nec pro-
 cul aberat, consequi posset; & alterum Curiatium con-
 ficit. Jamque æquato Marte singuli supererant; sed
 nec spe nec viribus pares. alterum intactum ferro cor-
 pus, & geminata victoria ferocem, in certamen terti-
 um dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens
 corpus,

not. a. m. m.

intent
uncertain

flectit

flash
s. c. p. s.fell to the
groundbreathless
etcapplaud
finish

corpus, victusque fratrum ante se strage, victori ob-
 jicitur hosti. nec illud prælium fuit. Romanus exul-
 tans, *Duos, inquit, fratrum Manibus dedi: tertiam,*
caussæ belli hujusce, ut Romanus Albino imperet, dabo. *Al*
 Male sustinenti arma, gladium supernè jugulo defigit:
 jacentem spoliât. Romani ovantes ac gratulantes Ho-
 ratium accipiunt: eo majore cum gaudio, quo prope
 metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequa-
 quam paribus animis vertuntur; quippe imperio alte-
 ri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra exstant,
 quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco pro-
 prius Albam, tria Albana Romam versus; sed distantia
 locis, ut & pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Met-
 tio ex fœdere isto quid imperaret, imperat Tullus, uti
 juventutem in armis habeat: usurum se eorum opera,
 si bellum cum Vejentibus foret. ita exercitus inde do-
 mos abducti. Princeps Horatius ibat, tergemina spo-
 lia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni
 ex Curiatis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit:
 cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi,
 quod ipsa confecerat, solvit crines, & flebiliter nomine
 sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni ani-
 mum comploratio sororis, in victoria sua, tantoque gau-
 dio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis incre-
 pans, transfigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore*
ad sponsum, inquit, oblita fratrum mortuorum vivique,
oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hostem.
 Atrox visum id facinus Patribus plebique: sed recens
 meritum factò obstabat. tamen raptus in jus ad regem.
 Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii,
 aut, secundum judicium, supplicii auctor esset; concia-
 lio populi advocato, *Duumviros, inquit, qui Horatia*
perduellionem judicent secundum legem, facio. Lex hor-
 rendi carminis erat. *Duumviri perduellionem judicent.*
Si à Duumviris provocarit, provocatione certato: si vin-
cent, caput obnubito: infelici arbori recte suspendito
verberata

verberato vel intra pomærium, vel extra pomærium.
 Hac lege Duumviri creati, qui se absolvere non re-
 bantur ea lege ne innoxium quidem posse, quum con-
 demnassent; tum alter ex his, P. Horati, tibi perdu-
 ellionem judico, inquit: I, lictor, colliga manus. Ac-
 cesserat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius,
 auctore Tullo, clemente legis interprete, Provoco, in-
 quit. ita de provocatione certatum ad populum est.
 Moti homines sunt in eo judicio, maximè P. Horatio
 patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare. ni
 ita esset, patrio jure in filium animadversurum fuisse.
 Orabat deinde, ne se, quem paullo ante cum egregia
 stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter
 hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatorum fixa
 eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans,
 Humccine, aiebat, quem modo decoratum ovariantemque
 victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca
 vincæ inter verbera & cruciatus videre potestis? quod
 vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre pos-
 sent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante arma-
 tæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube
 liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbe-
 ra vel intra pomærium, modo inter illa pila, & spo-
 lia hostium: vel extra pomærium modo intra sepulchra
 Curiatorum. Quo enim ducere hunc juvenem potestis,
 ubi non sua decora eum à tanta scditate supplicii vin-
 dicent? Non tulit populus nec patris lacrimas, nec
 ipsius parem in omni periculo animum: absolverunt-
 que admiratione magis virtutis, quam jure causæ.
 Itaque ut cædes manifesta, aliquo tamen piaculo, lue-
 retur, imperatum patri, filium expiaret pecunia pub-
 lica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ
 deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmissio per vi-
 am tigillo, capite adoperto, velut sub jugum misit
 juvenem. Id hodie quoque publicè semper refectum
 manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepul-
 chrum, quo loco corruerat ista, constructum est saxo
 quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrumpit: & quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cepit. Igitur, ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus quàm virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum, alios concitat populos: suis per speciem societatis prodicionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ aperit descendissent, Tullus, Mettius exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit. ubi Anienem transit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas, Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quàm fidei. nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem: fluctuantque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocat Salios, fanaque Pallori ac Pavori. equitem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in proelium jubet: nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant. idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant.

nant. Terror ad hostes transit, & audiverant clara voce dictum: & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit; alii, arma scedè jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnaeque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettius Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Mettium benigne alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assollet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones ab extremo orsi, primos excivere Albanos. hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestra ipsorum virtuti; be-
sternum id prælium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quæ dimicatio major ac periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium & imperii simulatio fuit; ut nec, vobis ignorantibus deserì vos, averteretur à certamine animus; & hostibus circumvenire se à tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. du-
cem secuti sunt: ut & vos, si quo ego inde agmen de-*
clinare

clinare voluisssem, fecissetis. Mettius ille est duclor itineris hujus, Mettius idem hujus machinator belli, Mettius fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dederò. Centuriones armati circumfistunt. rex cætera, ut orsus erat, peragit. Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano, ac mihi, vobisque Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est; civitatem dare plebi, primores in Patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere: ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, Sic nunc in unum redeat. Ad hæc, Albana pubes inermis ab armatis lepta, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus, Metti Fuffeti, inquit, si ipse dicere posses fidem ac fœdera servare; vivo tibi ea disciplina à me adhibita esset. Nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ à te violata sunt. Ut igitur pædullo antè animum, inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrabendum dabis. Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettium. deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legionēs deinde ductæ ad diruendam urbem. quæ, ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, quum, effractis portis, stratifve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste, ac tacita
mœstitia

mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu ob-
liti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente
consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus sta-
rent, nunc errabundi domos suas, ultimum illas visuri,
pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire
jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ dirue-
bantur, ultimis urbis partibus audiebatur; pulvisque
ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia
impleverat; raptim quibus quisque poterat elatis,
quum larem ac penates, tectaue, in quibus natus
quisque educatusque esset relinquentes exirent: jam
continens agmen migrantium impleverat vias: & con-
spectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas:
vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum
præcipuè, quum obsessa ab armatis templa augusta
præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egres-
sis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque
omnia tecta adæquat solo: unaque hora quadringento-
rum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac
ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum
ab rege fuerat) temperatum est.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplica-
tur civium numerus. Cælius additur urbi mons: &
quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiae
capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum
in patres, ut ea quoque pars reip. cresceret, legit Ju-
lios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clæli-
os: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ
Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata
est. & ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo
populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis
legit: legiones & veteres eodem supplemento explevit,
& novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis
bellum indicit; genti ea tempestate secundum Etrus-
cos opulentissimæ viris armisque. Utrinque injuriæ
factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus, ad
Feroniæ sanum mercatu frequenti negotiatores Roma-
nos

nos comprehensos, querebatur: Sabini, suos prius in lucum confugisse, ac Romæ retentos. hæ causæ belli ferebantur. Sabini, haud parùm memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Vejentes. Inde ob residuas bellorum iras, maximè sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. & apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt. valuitque apud Vejentes (nam de cæteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum utrinque summa ope pararetur, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit. ubi & peditum quidem robore, ceterùm equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente investis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluuisse. Quod cum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant; & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publicè susceptum est: seu voce cælesti ex Albano monte missa, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certè solenne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur,

afflictis
rele
quon
-ter
heli
hi
of the
gods

ciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multò post pestilentia laboratum est. Unde quum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ quam domi juvenem corpora esse; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut; qui nihil ante ratus esset minùs regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. vulgo jam homines, cum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, volentem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidiſſe: sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solùm nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Jovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflaſſe. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cætera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut pravè cultis; longeque antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere: omnia ea ex commentariis regis pontificem maximum, in album relata, proponere in publico jubet. inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus,

Ante Cbr.

638.

U. C. 114.

quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos: & quum incurfionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis, superbè responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Antico ingenium, & Numæ, & Romuli memor: & præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cum in novo tum feroci populo; etiam quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ cærimoniarum proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo, (lanæ velamen est) *Audi Jupiter*, inquit, *audite fines* (cujuscunque gentis sunt, nominat) *audiat fas*. Ego sum publicus nuncius populi Romani, justè pièque legatus venio, verbisque meis fides sit. Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: *Si ego injustè impièque illos homines illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse*. Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jusjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Jupiter & tu Juno; Quirine, Diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque inferni audite*. Ego vos testor, populum illum, (quicumque est, nominat) *injustum esse, neque jus persolvere*. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur. Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim Rex

his

talk over his ferme verbis patres consulebat: *Quarum rerum, litium, caussarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censet?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo; itaque consentio consciscoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum; ut fecialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, bellum indico facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posterii acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus Politorium, urbem Latinorum, vi cœpit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. & quum circa Palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implerent; Aventinum novæ multitudini datum. additi eodem haud tam multo post, Tellenis Ficanaque capitibus, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini, eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis,

ne

Ante Cbr.

637.

U. C. 115.

Ante Cbr.

636.

U. C. 116.

ne hostium semper receptaculum esset. Postremo omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria, pugnatum est : nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque *Ante Chr.*
firmata valido erat, & castris in aperto po- *632.*
fitis, aliquoties exercitus Latinus cominus *U. C. 120.*
cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connexus Ancus, acie primùm vincit : inde ingenti præda potitus, Romam redit. tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis ; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ sedes. Janiculum quoque adjectum ; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sub
licio, tum primùm in Tiberi facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem incresecentis audaciæ media urbe, imminens foro, ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mæsia Vejentibus adempta : usque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Hostia urbs condita : salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damariti Corinthii filius erat ; qui ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte confedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres : Aruns prior quam pater moritur ; uxore gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater, qui quum, ignorans nurum
ventrem

ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset,
 puero post avi mortem, in nullam sortem bonorum
 nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni
 contra, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam
 animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil,
 summo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus
 nata erat, humiliora fineret ea, quæ innupfisset. Sper-
 nentibus Etruscis Lucumonem exfule advena ortum,
 ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ er-
 ga patriam caritatis, dummodo virum honoratum vi-
 deret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma
 est ad id potissimum visa. in novo populo, ubi om-
 nis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum
 locum forti ac strenuo viro: regnâsse Tatium Sabinum:
 accersitum in regnum Numam à Curibus: &
 Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una ima-
 gine Numæ esse. Facile persuadet, ut cupido hono-
 rum, & cui Tarquinii materna tantum patria esset.
 Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Jani-
 culum fortè ventum erat. ibi ei carpento sedenti cum
 uxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum au-
 fert: superque carpentum cum magno clangore voli-
 tans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti
 aptè reponit. inde sublimis abiit. Accepisse id augu-
 rium læta dicitur Tanaquil; perita, ut vulgo Etrusci,
 cœlestium prodigiorum mulier. Excelsa & alta spera-
 rare complexa virum jubet. eam alitem ea regione
 cœli & ejus Dei nunciam venisse: circa summum
 culmen hominis auspiciū fecisse: lævâsse humano su-
 perpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet.
 Has spes cogitationesque secum portantes urbem in-
 gressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarqui-
 nium Priscum edidere nomen. Jam & Romanis con-
 spicuum eum novitas divitiæque faciebant: & ipse
 quoque fortunam benigno alloquio, comitate invitandi,
 beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuva-
 bat; donec in regiam quoque de ea fama perlata est.
 notitiamque

notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextre-
que obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat
jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis, bello do-
mique interesset: &, per omnia expertus, postremò tu-
tor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti;
cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus &
gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant. cò
magis Tarquinius instare, ut quàm primum comitia regi
creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros
venatum ablegavit. Isque primus & petisse ambiti-
onem regnum, & orationem dicitur habuisse ad concili-
andos plebis animos compositam: *Quum se non rem
novam petere; quippe qui non primus, quod quisquam in-
dignare mirarive posset, sed tertius Romæ peregrinus
regnum affectet: Et Tatium non ex peregrino solum,
sed etiam ex hoste regem factum: Et Numam ignarum
urbis, non petentem, in regnum ultro accitum. Se, ex
quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis
omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, qua
civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quam
in vetere patria, vixisse. domi militiæque sub haud pœ-
nitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Ro-
manos ritus didicisse. Obsequio Et observantia in regem
cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.*
Hæc eum haud falsa memorantem, ingenti consensu
populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cæte-
ra egregium, secuta, quam in petendo habuerat, eti-
am regnantem ambitio est. nec minus regni sui
firmandi, quam augendæ reipublicæ memor, centum in
Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt ap-
pellati: factio haud dubia regis, cujus bene-
ficio in curiam venerant. Bellum primum
cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appiolas
vi cepit: prædaque inde majore, quam
quanta belli fama fuerat, reventa, ludos opulentiùs
instructiùsque quam priores reges fecit. Tum pri-
mum

Ante Cbr.

614.

U.C. 138.

*with
reale.
reparation*

*homo
scat
a
m
sillo*

mum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa Patribus, equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustentibus pedes. ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruria maxime acciti. solennes deinde annui mansere ludi, Romani Magnique variè appellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus, tabernæque factæ.

*Colonia
legat
shop*

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est. & primo dubia victoria magna utrinque cæde pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maximè suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Tatienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inauguratò Romulus fecerat, negare Accius Navius, inclytus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, *Agedum*, inquit, *divine tu, inaugura, ferine possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille, in Augurio rem expertus, profecto futuram dixisset: *Atqui hæc animo agitavi, inquit, te novacula cotem discissurum. cape hæc, & perage quod aves tuæ feri posse portendunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Accii posita capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea

*se pro
pitione
bantur*

Major

fuit

postea nisi auspicatò gereretur : concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit : numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt : quas nunc, quia geminatae sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, *Ante Cbr.*
 iterum cum Sabinis confligitur. Sed præ- ^{594.}
 terquam quod viribus creverat Romanus ex- *U.C. 158.*
 ercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent : ventoque juvante accensa ligna, & pleraque in ratibus, impacta sublicis quum hærerent, pontem succendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis : effusis eadem fugam impediit. multique mortales quum hostem effugissent, in flumine ipso periere : quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius penè quàm nunciari posset insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. utrinque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam verterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenere ; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandum perterritis ratus, præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere : & quanquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant, tamen quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

XXXVIII.

XXXVIII. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. *Ante Chr. 607. U.C. 145.* Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: *Estisne vos legati oratoresque missi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dedere-tis? Sumus. Esne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia, in meam populi que Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.* Sabino bello perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. inde priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ven-tum est. Ad singula oppida circumferendo arma, no-men omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Crustumium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad La-tinos defecerant, capta oppida. Pax deinde facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quan-ta mole gesserat bella: ut non quietior populus do-mi esset, quam militiæ fuisset. Nam & muro la-pideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum aliasque interjectas col-libus convalles, quia ex planis locis haud facile eve-hebant aquas, cloacis è fastigio in Tiberim ductis sic-cat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam vo-verat bello Sabino, jam præfagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu even-tuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tul-lio Nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in con-spectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto, excitos reges. & quum quidam fa-miliarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum;

puerum; donec sua sponte experrectus esset. Mox cum somno & flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiae afflictæ. proinde materiem ingentis publicè privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus.* Inde puerum liberum loco coeptum haberi, erudiri que artibus quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facilè, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit ve indolis regiae. nec, cum quæreretur gener Tarquinio, qui quam Romanæ juventutis ulla arte conferri poterit: filiamque ei suam Rex despondit. Hic quacunque de causa tantus illi honos habitus, credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse. Forum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viri occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio: partum Romæ edidisse, in Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam; & puerum, ut in domo à parvoeductum, in charitate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare coeperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, non modo civicæ, sed ne Italicæ quidem stirpis: tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceptis inde porrò ad servitia caderet; ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quàm Romulus, Deo prognatus, Deus ipse tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva

natus possideat. tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salvâ, non modò advenis, sed servis etiam regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis quàm in Servium eos stimulabat: & quia gravior ultor cædis, si superesset, Rex futurus erat, quàm privatus: tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus; quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quam potuere tumultuosissimè, specie rixæ in se omnes apparitores regio convertunt: inde, quum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset; vocati ad Regem pergunt. Primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere. coërciti ab lictore, & jussi invicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Dum intentus in eum se Rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circa erant, excepissent; illos fugientes lictores comprehendunt. clamor inde, concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: simul, quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulò comparat: simul, si destituat spes, aliâ præsidia molitur. Servio, properè accito, quum penè exsanguem virum ostendisset; dextram tenens, orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse finat. *Tuum est, inquit, Servi, si vir es, regnum: non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis excitet flamma: nunc expergiscere verè. Et nos peregrini regnavimus.*

vimus. Qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere. Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras in novam viam verfas (habitabat enim Rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur: Jubet bono animo esse, sospitum fuisse regem subito ictu. ferrum haud altè in corpus descendisse. jam ad se redisse. Inspectum vulnus absterse cruore. omnia salubria esse. considerare propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia. Servius cum trabea & lictoribus prodit; ac sede regia sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. itaque per aliquot dies, quum jam expirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis, suas opes firmavit. tum demum palam facto, & comploratione in regia orta, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tunc comprehensis sceleris ministris, ut, vivere regem, & tantas esse opes Servii, nunciatum est, Sueffam Pometiam exsulatum ierant.

Ante Chr.

576.

U.C. 176.

XLII. Nec jam publicis magis consiliis Servius, quam privatis munire opes: &, ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii. fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur,

Ante Chr.

537.

U.C. 215.

Ante Chr.

569.

U.C. 183.

*in fine
-con
in fine
ad fine
sermo
bellum*

tur, Romam rediit. Aggrediturque inde pacis longè maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posterius fama ferrent. Censum enim instituit, rem saluberissimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritum, ut antè, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes, centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

*in fine
sermo*

XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem censum haberent, LXXX confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: Juvenes ut foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent: tela in hostem, hastæque & gladius. Additæ huic classi, duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta. & ex his senioribus, junioribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, & præter lorica omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ & hæ; eodemque discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantum ademptæ. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata, nihil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas, lapidesque missiles hi secum gerebant. in his accensi, cornicines, tibicinesque in tres centurias distributi. Undecim milibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato, distributæque, equitum ex primeribus civitatis XII scripsit centurias.

centurias. Sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratae erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data. & quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum cæteri servaverunt Reges) viritim suffragium eadem vi, eodemque jure promiscuè omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quicumquam suffragio videretur & vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi: LXXX inde primæ classis centuriæ. ibi si variaret, quod rarò incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Servio Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit: ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæc tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latae, cum vinculorum minis mortisque edixit, ut omnes cives Romani equites peditesque, in suis quisque centuriis in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit. idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia LXXX eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles; Quirinalem Viminalemque. inde deinceps auget Esquilias; ibique

ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem. ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus; quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inauguratò consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgò etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani appellarunt: & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est; simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Ephefiæ fanum: id communiter à civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat, sæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infelicitè tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco est; & cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolâset, ibi fore imperium. idque carmen
per-

pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut primum apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes paras?* inquit, *incestè sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante viro perfunderis flumine? infima valle præstuit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet ritè facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud dubiè regnum possederat, tamen quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata priùs voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, vellent juberentne se regnare? tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: imo eò impensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est; & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius, Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium ediderim. Fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut antè dictum est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Fortè ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna credo populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in

viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse;
 tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum
 virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere so-
 rorem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia.
 Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, malum
 malo aptissimum. sed initium turbandi omnia à femina
 ortum est. Ea secretis viri alieni assuefacta sermoni-
 bus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad
 fratrem, de sorore ad virum; & se rectius viduam, &
 illum cœlibem futurum fuisse contendere, quam cum
 impari jungi, ut elanguescendum aliena ignavia esset.
 Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum;
 domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud
 patrem videat. celeriter adolescentem suæ temeritatis
 implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor, prope
 continuatis funeribus quum domos vacuas novo matri-
 monio fecissent, junguntur nuptiis; magis non prohi-
 bente Servio, quam approbante.

XLVII. Tum vero indies infestior Tullii senectus,
 infestius cœpit regnum esse. jam enim ab scelere aliud
 spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdium virum
 conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia es-
 sent. *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum
 quo tacita serviret: defuisse qui se regno dignum putaret;
 qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium; qui ha-
 bere, quam sperare regnum mallet.* Si tu is es, cui nup-
 tam esse me arbitror, & virum & regem appello: fin-
 minus, eo nunc pejus mutata est res, quod isthic cum igna-
 via est scelus. *Quin accingeris? Non tibi ab Corin-
 tho, nec ab Tarquinis, ut patri tuo, peregrina regna moliri
 necesse est.* Dii te penates, patriique, & patris imago,
 & domus regia, & in domo regale solium, & nomen
 Tarquinium creat vocatque regem. *Aut si ad hæc parum
 est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium
 juvenem conspici finis? Faceffe hinc Tarquinius, aut Co-
 rinthum. Devolvere retro ad stirpem, fratri similior,
 quam patri.* His aliisque increpando juvenem instigat,
 nec

nec conquescere ipsa potest: si, quum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna, viro, ac deinceps, genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire & prehensare minorum maximè gentium Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremò, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari iussit. Convenere extemplo, alii jam antè ad hoc præparati; alii metu, ne, non venisse, fraudi esset: novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab stirpe ultima orsus; *Servum, servaque natum post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse fit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiâ locupletiorum fortuna esset, & parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo à vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc, inquit, Tarquini, rei est? quæ tu audacia me vivo vocare ausus es Patres? aut in sede considerare mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem multo quam servum potiore filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis; clamor ab utriusque fautoribus ori-*

tur, & concursus populi fiebat in curiam: apparebat-
 que regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, ne-
 cessitate jam etiam ipsa cogente ultima audere, multo &
 ætate & viribus validior, medium arripit Servium; ela-
 tumque è curia, in inferiorem partem per gradus dejecit.
 Inde ad cogendum Senatum in curiam redit. Fit fuga
 regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis,
 quum semianimi regio comitatu domum se reciperet,
 pervenissetque ad summum Cyprium vicum ab iis, qui
 missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, inter-
 ficitur. Creditur, quia non abhorret à cætero scelere,
 admonitu Tulliae id factum. carpento certè (id quod
 satis constat) in forum inuenta, nec reverita cœtum
 virorum, evocavit virum è curia; regemque prima ap-
 pellavit. à quo facessere iussa ex tanto tumultu, quum
 se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cy-
 prium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectente car-
 pentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Esqui-
 liarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit
 frenos is qui jumenta agebat, jacentemque dominæ
 Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque
 inde traditur scelus, monumentoque locus est. Scele-
 ratum vicum vocant: quo amens, agitantibus furiis
 fororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum
 egisse fertur; partemque sanguinis ac cædis paternæ
 cruento vehiculo contaminata ipsa resperfaque tulisse
 ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni
 principio similes propediem exitus sequerentur. Ser-
 vius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta,
 ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis
 æmulatio esset. Cæterùm id quoque ad gloriam ac-
 cessit, quod cum illo simul iusta ac legitima regna oc-
 ciderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum
 imperium, tamen quia unius esset, deponere eum in ani-
 mo habuisse quidam auctores sunt, ni scelus intestinum
 liberandæ patriæ consilia agitati intervenisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare cepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socrum gener sepultura prohibuit; *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit. Conscius deinde, male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat: ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat non suspectos modò, aut invisos, sed unde nihil aliud quam prædam sperare posset. Ita Patrum præcipuè numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contemptior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus Senatuum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus voluit, injussu populi ac Senatus, fecit, diremitque. Latinorum sibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modò cum primoribus eorum, sed affinitates quoque jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulysse Deaque Circe oriundus:) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquiniî auctoritas inter Latinorum procures erat, quum in diem certam, ut ad Lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paullo antè,

Ante Cbr.

532.

U.C. 220.

antè, quam sol occideret, venit. Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat inuestus: *Haud mirum esse, Superbo ei inditum Romæ cognomen:* (jam enim ita clam quidem mustitantes, vulgò tamen eum appellabant) *an quicquam superbius esse quam ludificari sic omne nomen Latinum?* Principibus longè ab domi excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profecto patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud & non raptum parricidio sit, credere & Latinos (quanquam ne sic quidem alienigenæ) debere. Sin suos ejus pœniteat (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quam ipse, qui indixit, observet. Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus, facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maximè differeret, intervenit Tarquinus. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. qui, silentio facto, monitus à proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, disceptatorem ait se sumptum inter patrem & filium; cura reconciliandi eos in gratiam, moratum esse: & quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum quæ constituisset. Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, Nullam breviorē esse cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinus aliquanto, quàm videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur, ut eundem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. & quia pro imperio

imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine infontem oppressit. per adversæ factionis quosdam Aricinos, servum Turni auro corruptit, ut in diversorium ejus vim magnam gladiatorum inferri clam fineret. Ea quum una nocte perfecta essent, Tarquinius, paullo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam, velut Deorum quadam providentia illatam, ait, saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio. dilatam rem esse, quod auctor concilii absuerit, quem maximè peteret. Inde illam absentis injectionem esse natam, quod morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dicit gladiatorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant. Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesternam, & mora Tarquini; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eò ventum, Turnum ex somno excitatum circumstant custodes: comprehensusque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate supernè injecta, saxisque congestis, mergeretur.*

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita poena affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere; quod, quum*
omnes

omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnes Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani, ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia, vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpeffi sint, semper aut expectent, aut patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterum & capitis nominis Latini stare ac sentire cum rege videbant: & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere: ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis, centuriones imposuit.

LIII. Nec ut injustus in pace Rex, ita dux belli pravus fuit. quin ea arte æquasset superiores reges, ni degeneratum in aliis, huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit: Sueffamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum divendita præda quadringenta talenta argenti aurique recepisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremò minimè arte Romana, fraude ac dolo aggressus est. nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis, aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius

filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex
 composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem
 conquerens; Jam ab alienis in suos vertisse superbiam:
 & liberorum quoque eum frequentia tædere; ut, quam
 in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam
 stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. Se quidem,
 inter tela ac gladios patris elapsam, nihil usquam sibi
 tutum, nisi apud hostes L. Tarquini, credidisse. Nam,
 ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur:
 & per occasionem eum incautos invasurum. Quod si
 apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne
 Latium: pulsumque se inde, Volscos, & Æquos, & Her-
 nicos petiturum; donec ad eos perveniat, qui à patrum
 crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant.
 Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se
 adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum
 inventurum. Quum, si nihil morarentur, infensus ira
 porro inde abiturus videretur; benignè ab Gabinis ex-
 cipitur. vetant mirari, si qualis in cives, qualis in so-
 cios, talis ad ultimum in liberos esset. in se ipsum pos-
 tremò sæviturum, si alia defint. Sibi vero gratum
 adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo
 adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bel-
 lum transferatur.

LIV. Inde in concilia publica adhiberi. ubi quum
 de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret,
 quibus hæ notiores essent; ipse identidem belli auctor
 esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quod
 utriusque populi vires nōset, sciretque invisam profecto
 superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi
 quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum
 primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis
 juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis
 factisque omnibus ad fallendum instructis vana accre-
 sceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum,
 inscia multitudine quid ageretur, prælia parva inter
 Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina
 res

res superior esset; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deum sibi missum ducem credere: apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è suis unum sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem ut omnia unus Gabiis posset ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia credo dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii: ibi inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum nunciûs fessus, ut re imperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minùs speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque intereremptorum divisa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi; donec orba consilio auxilioque Gabina res, regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit: foedus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinius reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et ut libera à ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur; exaugurare sana facel-

facellaque statuit : quæ aliquot ibi à Tatio rege primùm in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi hujus operis, movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos : nam quum omnium facellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. idque omèn auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem ; unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad ælmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere. eò magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim, quadraginta ea sola talenta fuisse ; quam Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit : summam pecuniæ, neque ex unius tum urbis præda sperandam ; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe. qui quum haud parvus & ipse militia adderetur labor, minùs tamen plebs gravabatur, se templa Deùm exædificare manibus suis : quæ posthac & ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquantò majoris, traducebatur opera ; foros in circo faciendos, cloacamque maximam receptaculum omnium purgamentorum urbis sub terram agendam. quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia

&

& urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur
 esse, & colonis mittendis occupari latius imperii fines
 volebat; Signiam Circejosque colonos misit, præsidia
 urbi futura terra marique. Hæc agenti, portentum
 terribile visum, anguis ex columna lignea elapsus,
 quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius
 regis non tam subito pavore perculit pectus, quam
 anxiis implevit curis. Itaque quum ad publica pro-
 digia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut
 domestico exterritus visu, Delphos ad maximè incly-
 tum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa
 fortium ulli alii committere ausus, duos filios, per ig-
 notas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græ-
 ciam misit. Titus & Aruns profecti. comes his addi-
 tus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regis natus;
 juvenis longè alius ingenio, quam cujus simulationem
 induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fra-
 trem suum, ab avunculo interfectum audisset, neque
 in animo suo quicquam regi timendum, neque in for-
 tuna concupiscendum relinquere statuit; contemptu
 tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex
 industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se
 suaque prædæ esse regi fineret, Bruti quoque haud
 abnuvit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis,
 liberator ille populi Romani animus, latens opperiretur
 tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos,
 ludibrium veriùs quam comes, aureum baculum, in-
 clusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum
 Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui.
 Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis,
 cupido incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem
 eorum Regnum Romanum esset venturum. Ex infimo
 specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romæ
 habebit, qui vestrum primus, o juvenes, osculum matri
 tulerit.* Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fue-
 rat, ignarus responsi, expertusque imperii esset, rem
 summa ope taceri jubent: ipsi inter se, uter prior,
 quum

Empylosion

oracles

assumed

*pretence
assumed*

*hominis
enigmatis
tactis*

quum Romam redisset, matri osculum daret, forti permittunt. Brutus aliò ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens ut in ea regione, atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabricorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cæpti premi hostes. In iis stativis, ut sit longo magis quam acri bello, satis liberi comæatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium convivii comestationibusque inter se terebant. Forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juventæ inest, conscendimus equos, invisimusque præsentis nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino. age sane, omnes citatis equis advolant Romam. Quo quum primis se intendentibus tenebris pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias *nurus*, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquiniique excepti benignè. victor maritus comiter

ter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius incio Collatino cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benignè ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset; amore ardens, postquam satis omnia tuta circa, sopitque omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit: sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace Lucretia*, inquit, *Sextus Tarquinius sum. ferrum in manu est: moriere, si miseris vocem.* Quum pavida è somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatum videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatum pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset; Lucretia mœsta tanto malo nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum J. Junio Bruto venit: cum quo forte Romam rediens, ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimæ obortæ. quærentique viro *Satin, salvæ? minime*, inquit: *quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum, animus insons. mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibi que, si vos viri estis,*

agile
in every
respect

involunt

make
haste

estis, pestiferum hinc abstulit gaudium. Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avértendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: &, unde consilium abfuerit, culpam abesse. *Vos, inquit, videritis quid illi debeat: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet.* Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc, inquit, castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque Dii testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, exsequiturum; nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut sit, rei novæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigatior lacrimarum atque inertium querelarum, astorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest. sequitur & cetera juvenus. Inde pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret; ceteri armati duce Bruto Romam profecti. Ubi eò ventum est, quacunque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit. rursus ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum

bolegua
Filio
infamia
impium
stump
avens
spont

morum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & inuenta corpori patris nefando vehiculo filia: invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinius cum conjuge ac liberis. Ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus: imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto, reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit: execrantibus, quacunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

delectat
publica

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis; quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senferat enim adventum) ne obvius fieret: eodemque fere tempore diversis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accipere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius Gabios, tanquam in suum regnum profectus, ab ulto-

ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab urbe condita ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt; L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

L I B E R II.

E P I T O M E.

I. RUTUS jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passurum: II. Tarquinium Collatinum collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, & civitate cedere. V. Bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit; qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque & sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. servo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est appellata. VI. Quum adversus reges, qui, contractis Vejentium, & Tarquinien- sium copiis, bellum iutulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est: eum- que matronæ annum luxerunt. VII, VIII. P. Va- lerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. IX, X. Porfena rex Clu- sinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Ja- niculum venisset, ne Tiberim transfret, virtute Co- clitis Horatii prohibitus est: qui, dum alii pontem sublicium

sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit : &, ponte rupto, armatus se in flumen misit ; & ad suos tranavit. XII. Alterum accessit virtutis exemplum à Mucio : qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrâset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est : dixitque tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis condiciones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. XIII. Ex quibus virgo una Clœlia deceptis custodibus per Tiberim ad suos tranavit : & quum reddita esset Porsenæ, honorificè remissa, equestrique statua donata est. XIV. Etrusci à Latinis fusi. XV. Legati de Rege reducendo re infectâ abeunt. XVI. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit : ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. XVII. Pometia Diruta est. XVIII. Dictator primò Creatus est, T. Lartius ; Spurius Cassius Magister Equitum. XIX, XX. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prosperè pugnavit apud locum Regillum. XXIII, &c. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilii Menenii Agrippæ à seditione revocata est. Idem Agrippa quum decessisset propter paupertatem publico impendio elatus est. XXXIII. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute & opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. XXXIV. Fames cogit Rom. Siciliam usque frumentum quærere. XXXV. Coriolanus quod suassisset Patrum jura recuperanda in exilium pellitur. XXXVI. Tib. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, posteaquam delatus ad senatum lectica eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. XXXVII, XXXVIII.

Autore

Autere Attio Tullo Volsci à Ludis abiguntur; Eamque ob Contumeliam ad Bellum incitantur. XXXIX, XL. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset: & missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret: Veturia mater & Volturnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. XLI. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est, necatusque. XLII. Oppia virgo Vestalis ob incestum viva defossa est. XLIII, &c. Ab Equis & Vejentibus arma sumpta, discordiâ domi flagrante. XLVI, &c. Quum vicini hostes Vejentes, incommodi magis, quam graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit: misitque in id trecentos sex armatos; qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno impubere domi relicto. LVIII, LIX. Appius Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. LX, &c. Res præterea adversum Volscos, & Æquos, & Vejentes, & seditiones inter Patres plebemque continet.

I. Iberi jam hinc populi Ro- *Ante Chr.*
mani res, pace belloque ^{507.}
gestas, annuos magistratus, *U.C. 245.*
imperique legum potentiora quam
hominum peragam. Quæ libertas ut
lætior esset, proximi regis superbia fe-

cerat. nam priores ita regnârunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium cæptæ urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ Superbo exacto rege meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convena- *m* *piebs*

plebs transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certe impunitatem adeptam, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniciis procellis? & in aliena urbe cum patribus ferere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordia forent: quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. id modò cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde quo plus virium in senatu frequentia et am ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestribus gradus lectis, ad trecentorum summam explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui patres, quique conscripti essent. conscriptos videlicet in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura, & quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere; ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. ac nescio an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum exceßerint: consulis enim alterius, cum nihil aliud offenderit,

ПОМЕНА

nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinius regno assuēsse. initium à Prisco factum. Regnāsse deinde Servium Tullium. ne intervallo quidem facto, oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hæreditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinius privatos vivere. non placere nomen. periculosum libertati esse.* Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspitione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat: *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ unde periculum libertati foret. Id summa ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Inuitum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas reipubl. vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstat libertati.* Hunc tu, inquit, tua voluntate, L. Tarquini, remove metum. *Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Ausfer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me: sed, si quid deest, munificè augebunt. Amicus abi. exonerata civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumfistunt, eadem multis precibus orant. et ceteri quidem movebant minùs. Postquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, focer præterea ipsius, agere variè, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquinia gentis exsules es-

sent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adiutore reges ejecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere: id quidem spe omnium serius fuit. ceterum, id quod non timebant, per dolum ac prodicionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum æquato jure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur: *Regem hominem esse, à quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. Leges, rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quam potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excefferis. periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia vivere.* Ita, jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione redditus, bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia & adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri, apertè bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. &, tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes, nobilium adolescentium animos percontant. à quibus placidè oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitelliis Aquiliisque fratribus primò commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat. jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda

reddenda bona; eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati quod spatium ad vehicula comparanda à consulibus sumpsisserent, quibus regum asportarent res: omne id tempus cum conjuratis consultando absument; evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinius darentur: nam aliter quæ credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datae literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quam legati ad Tarquinius proficiscerentur, & cœnatum forte apud Vitellios esset, conjurati-que ibi, remotis arbitris, multa inter se, de novo, ut sit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum adducitatum est: & quanquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddi ante censuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regia præda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia religiosum erat consumere, defectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corribus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo: insulam inde paullatim, & alius, quæ fert temere flumen, eodem invecilis, factam. postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam emi-

nens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium: conspectiùs eò, quòd pœræ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit; & qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed à ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos: miserebatque non pœnæ magis homines quam sceleris, quo pœnam meriti essent; illos eo potissimum anno, patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exsuli proderent. Consules in sedem processere suam; missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus, spectaculo esset; eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solùm tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendum ratus: circumire supplex Etruriæ urbes; orare maximè Vejentes Tarquiniensesque, ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregrinos à regnum Romam accitos: se regem augentem bello Rom. imperium, à proximis scelerata conjuratione pulsum: eos

inter

*inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent, suas quoque veteres injurias ultum irent. toties cæsas legiones, agrum ademptum. Hæc moverunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum, belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinius. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit. Præerat Aruns Tarquinius filius regis: rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse; deinde jam propius, ac certius facie quoque Brutum cognovit: inflammatus ira, *Ille est vir, inquit, qui nos extorres expulit patria. Ipse en ille, nostris decoratus insignibus, magnificè incedit. Dii regum ultores adeste.* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus: avidè itaque se certamini offert. adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendî corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul & cetera equestris pugna cœpit: neque ita multo post & pedites superveniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrinque cornua vicere, læva superata. Veientes, vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique sunt. Tarquiniensis novus hostis*

non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incescit; ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquinienfisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnae; silentio proximae noctis ex silva Arsis ingentem editam vocem: Silvani vocem eam creditam: hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie, vincere bello Romanum.* Ita certè inde abire Romani ut victores, Etrusci pro victis. Nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius Consul spolia legit: triumphansque inde Romam rediit: collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eò ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt: quod tam acer ultor violatæ pudicitiae fuisset: Consuli deinde qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore, non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: qui nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad consilium populo, summissis fascibus in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi quam consulis majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, *quod liberata patria in summo honore pro republica dimicans, matura gloria, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubisset. se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ ad Aquilios Vitelliosque recidisse.* Nunquamne ergo, inquit, ulla adeo à vobis spectata virtus erit, ut suspitione violari nequeat? Ego me illum acer-

rimum

rimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? Ego si in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse à civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leviter fides, ut ubi sim, quam qui sim magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. Deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia ædificent, quibus melius quam P. Valerio creditur libertas. Delata confectum materia omnis ipsa Veliam: & ubi nunc Vixopotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solum quæ regni suspitione consulem absolverent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent: inde cognomen factum Publicolæ est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset. Gratiæ in vulgus leges fuere. quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque Consules fortiti uter dedicaret. Horatio sorte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti consuli, scædum inter precationem Deum nuncium incutiant; mortuum ejus filium esse, funestaque familia dedicare eum templum non posse.

posse. Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit; nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. Nihil aliud ad eum nuncium à proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens possem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiaeque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porſenam
Ante Chr. 5. 6. Clusinum regem perſugerant. ibi miscendo
U. C. 246. consilium precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exſulare pateretur: nunc monebant etiam, ne orientem morem pellendi reges inultum ſineret. Satis libertatem ipsam habere dulcedinis. Nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis. nihil excelsum, nihil quod supra cetera emineat, in civitatibus fore. Adesse finem regnis; rei inter Deos hominesque pulcherrimæ. Porſena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tusci ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit. adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porſenæ nomen. nec hostes modò timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs, metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ in primis habita cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in Volſcos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat in publicum omni sumptu, ademptum privatis. Portoriis quoque & tributo plebe liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent. pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obſidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quam infimi horrent; nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis

Ante Chr. 5. 6.
U. C. 246.

popularis esset, quàm tum bene imperando universus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter penè hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles, (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui positus fortè in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deum & hominum fidem, testabatur: *nequicquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum pontem à tergo reliquissent; jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quàm in Janiculo fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrompant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsistii, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Harminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, &, quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum; nunc singulos provocare, nunc increpare omnes: *Servitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aciem; &, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæssissent, neque ille minùs obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu conabantur detrudere virum, quum simul

simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatuſ, pavore ſubito impetuſ ſuſtinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te ſancte precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias*. Ita ſic armatuſ in Tiberim deſiluit; multiſque ſuper incidentibuſ telibuſ incolumiſ ad ſuoſ tranavit: rem auſuſ pluſ ſamæ habituram ad poſteroſ, quàm fidei. Grata erga tantam virtutem civitaſ fuit: ſtatua in comitio poſita; agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicoſ honoreſ ſtudia eminebant. nam in magna inopia pro domeſticis copiis unuſquiſque ei aliquid, fraudanſ ſe ipſe victu ſuo, contulit.

XI. Porſena, primo conatu repulſuſ, conſiliis ab oppugnanda urbe ad obſidendam verſiſ, præſidio in Janiculo locato, ipſe in plano ripiſque Tiberiſ caſtra poſuit: navibuſ undique accitiſ & ad cuſtodiam, ne quid Romam frumenti ſubvehi ſineret; & ut prædatum militeſ tranſ flumen per occaſioneſ aliis atque aliis lociſ trajicerent. brevique adeò infeſtum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera ſolùm ex agris, ſed pecuſ quoque omne in urbem compelleretur, neque quiſquam extra portaſ propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruſciſ, non metu magiſ quàm conſilio conſeſſum. namque Valeriuſ conſul, intentuſ in occaſionem multoſ ſimul & effuſoſ improviſo adoriundi, in parviſ rebuſ negligentiſ ultor, gravem ſe ad majora vindicem ſervabat. Itaque, ut eliceret prædatoſ, edicit ſuiſ, poſtero die frequentes porta Eſquilina, quæ averſiſſima ab hoſte erat, expellerent pecuſ: ſci-tuſ id hoſteſ ratuſ, quòd in obſidione & fame ſervitia infida tranſfugerent. Et ſciere perſugæ indiciò: multo-que pluſ, ut in ſpem univerſæ prædæ, flumen tra-jiciunt. P. Valeriuſ inde T. Herminiuſ cum modiciſ copiis ad ſecunduſ lapidem Gabina via occultum conſidere jubet: Sp. Lartiuſ, cum expedita juventute, ad portam Collinam ſtare, donec hoſtiſ prætereat; deinde

deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consul alter T. Lucretius porta Nævïa cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis: versisque in Valerium Etruscis, terga cædit. dextra lævaque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævïa reditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis. finisque ille tam effuse vagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilo minus, & frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem, spem Porsena habebat: quum C. Mucius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem quum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens, ne, si consulum injussu & ignaris omnibus iret, fortè deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim, inquit, Patres, & intrare, si possim, castra hostium volo: non prædo, nec populationum invicem ultor. Majus, si Dii juvant, in animo est facinus.* Approbant Patres. abdito intra vestem ferro proficiscitur. Ubi eò venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium fortè militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret, eunIQUE milites vulgò adirent; timens sciscitari uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxisset.

retraxissent ante tribunal regis; destitutus tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis quàm metuens: *Romanus sum*, inquit, *civis: C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quàm fuit ad cædem. Et facere & pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, & cum singulis, res erit. Quum rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret propere, quas infidiarum sibi minas per ambages jaceret: *En tibi*, inquit, *ut sentias quàm vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident: dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo Rex, quum ab sede sua profluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset: Tu vero abi*, inquit, *in te magis quàm in me hostilia ausus. Juberem mæste virtute esse, si pro mea patria ista virtus flaret. Nunc jure belli liberum te, intactum, inviolatumque hinc dimitto. Tum Mucius, quasi remunerans meritum, Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac via grassaremur. Mea prima fors fuit. ceteri, ut cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.**

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scævola à clade dextræ manus cognomen inditum, legati à Porsena Romam secuti sunt. Adeò moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem infidiatoris texisset; & subeunda dimicatio toties quot conjurati superessent; ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in

in regnum restituendis; magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quàm quòd negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obfides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porfena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere; quæ postea sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminae quoque ad publica decora excitatae. Clælia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit; sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nunciatum est, primò incensus ira, oratores Romam misit ad Clæliam obfidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *Supra Coclites Muciosque dicere id facinus esse: & præ se ferre, quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrumque constitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solùm, sed honorata etiam virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse impuberes dicitur quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimùm liberari ab hoste, quæ maximè opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere. in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pœcatæ professione ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet; bonis vendendis, bona Porfena regis vendendi. Cujus originem moris, necesse est aut inter bellum natam esse, neque

neque omiffam in pace: aut mitiore creviffe principio, quàm hic præ fe ferat titulos, bona hoftiliter vendendi. Proximum vero eft ex iis quæ traduntur: Porfenam descendantem ab Janiculo, castra opulenta, convefto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dediffe; inopi tum urbe ab longinqua obfidiione: ea deinde, ne populo immiffio diriperentur hoftiliter, veniffe, bonaque Porfenæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quàm auctiorem fortunæ regiæ, quæ ne in poteftatem quidem populi Romani effet. Omiffio Romano bello Porfena, ne fruftra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primò Aricinos res nec opinata perculerat. arceffita deinde auxilia, & à Latinis populis & à Cumis, tantum fpei facere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeò concitato impetu fe intulerant Etrufci, ut funderent ipfo incurfu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adverfus vim ufæ, declinavere paullulum; effusèque prælatos hoftes converfis signis ab tergo adortæ funt. Ita in medio prope jam victores cæfi Etrufci: pars perexigua, duce amiſſo, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & fpecie supplicum delati funt. ibi benignè excepti, divifque in hofpitia. Curatis vulneribus alii profecti domos, nuncii hofpitalium beneficiorum. Multos Romæ hofpitem urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tufcum vicum* appellârunt.

XV. P. Lucretius inde & P. Valerius
Ante Cbr. Publicola tertium conſules facti. Eo anno
^{505.}
U.C. 247. poſtremum legati à Porfena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum reſponſum eſſet, miſſurum ad regem ſenatum legatos; miſſi conſeſtim honoratiſſimus quiſque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi reſponſum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos Patrum ad eum miſſos,*
quàm

quàm legatis ejus Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis invicem animi sollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset: Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. ita induxisse in animum, hostibus potius, quàm regibus portas patifacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde si salvam esse vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare. Rex verecundia victus, Quando id certum atque obstinatum est, inquit, neque ego obtundam, sæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinius spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio querant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat. Dictis facta amicia adjecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit: agrum Vejentem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porfena fuit.

XVI. Consules deinde M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos, & ne quid simul ab Tusculo (unde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Atta Clausus, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, ægerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis
postea

Ante Chr.

503.

U. C. 249.

Ante Chr.

502.

U. C. 250.

postea novis tribulibus qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, deinde praelio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent triumphantes

Ante Cbr.
501.
U.C. 251. Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio Consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeò exiguis, ut funeri sumptus deesset : de publico est elatus. Luxere matronæ ut Brutum. Eodem anno duæ colonix Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum : fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsus est. Nec magis post praelium, quàm in praelio, cædibus temperatum est. & cæsi aliquanto plures erant quàm capti ; & captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui ccc accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

Ante Cbr.
500.
U.C. 252. XVII. Secuti consules Opiter Virginius & Sp. Cassius, Pometiam primò vi, deinde vineis aliisque operibus oppugnaverunt. in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quàm spe aliqua, aut occasione coorti, quum plures igni quàm ferro armati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent : vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum prope interfecerunt. Romam inde malè gesta re reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset : tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis Pometiæ arma illata. & quum vineis resectis, aliaque mole belli

belli jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo minus foedè dedita urbe, quàm si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager venit. Consules magis ob iras graviter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt.

XVIII. Insequens annus Poſtumum Co-
minium & T. Lartium consules habuit. *Ante Chr.*
Eo ^{499.}
anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum *U.C. 253.*
juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit: parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque acceſſerat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta. sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam Lartium, qui consularis erat, potius quàm Manium Valerium, M. filium, Voleſi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum. qui, si maximè ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis & consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus inſeſſit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eo magis quòd propter se creatum crediderant)

diderant) metum ineussit. itaque legatos de pace mittunt. quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent; responsum, ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent. actum tamen est de pace: impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum. tacitæ induciæ quietum an . . . m tenuere.

U. C. 254. XIX. Consules Servius Sulpicius, Ma-

nus Tullius. nihil dignum memoria actum.

U. C. 255. T. Æbutius deinde & C. Vetustus. His

Consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultra bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrunt. & quia Tarquinius esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confingerent. Ergo etiam prælium aliquanto quàm cetera gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modò consilio rem affuere, sed suismet ipsis corporibus dimicantes miscuere certamina. nec quisquam procerum ferme hac aut illac ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruenteque, Tarquinius Superbus, quanquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium impetum dederat: nec fefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit.

excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, praelium ciet: & quia suos percussos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinius filius praeerat. ea quo maiore pugnabat ira ob erepta bona, patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolae frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut cujus familiae decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent; subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere inVectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit; nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehit, suos percussos cedere animadvertit; cohorti suae, quam delectam manum praesidii causa circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primum praelium iniit. integris corporibus animisque fessos adorti exsules caedunt. Ibi alia inter procures coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilius noscens, tanto vi maiore, quam paullo ante magister equitum, cum hostium duce praelium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilius, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, & pugnam capeffant;

*Sed in primis
Lentini
pro the
stant*
capeffant. Dicto parvare: defiliunt ex equis, provocant in primum, & pro antesignanis parmas obijciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnae secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsæ Latini, percussaque inclinavit acies. Equitibus admoti equi, ut persequi hostem possent. secuta & pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronunciâsse militi præmiâ, qui primus, qui secundus castra hostium intrâisset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit. Consules (a) Q. Clælius & T. Lartius. Inde (b) A. Sempronius & M. Minutius. his consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. (c) A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc demum anno, ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio: A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse: dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modò, sed etiam auctorum, digerere possis. (d) Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis; quo se, post fractas opes Latinorum, ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Sig-

(a) U. C. 256.
(d) U. C. 259.

(b) U. C. 257.

(c) U. C. 258.

nia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est. Romæ tribus una & viginti factæ. *Ædes Mercurii* dedicata est Idibus Majis.

XXII. Cum Volscorum gente, Latino bello, neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volcoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volcos, consilii pœnam non metuentes, nec opinata res perculit. Armorum immemores, obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum; Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades, Latinos ira odioque ejus, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volcos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est, Volcos, Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent: & de sœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto: pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habitique in calamitate sua. inde hospitia jungunt. Nunquam aliàs ante publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed & bellum Volscum imminabat: & civias secum ipsa discors intestino inter Patres plebemque

spread
remini
Hæc est
historia
restrain
u. f. h. a. i. d.

que flagrabat odio; maximè propter nexos ob æs alienum. Fremebant, se, foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppressos esse: tutioremque in bello quàm in pace, inter hostes quàm inter cives libertatem plebis esse. invidiamque eam, sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis; scædior corporis habitus, pallore ac macie perempti. Ad hoc, promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse ajebant, aliaque militiæ decora vulgo, miserantes eum, jactabant. ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? quum circumfusa turba esset prope in concionis modum; Sabino bello, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id cumlatum usuris, primò se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis: postremò velut tabem pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse.* Inde ostentare tergum scædum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque, clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti, solutique se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui fortè Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret: ni propere consules, P. Servilius & Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa ostentare vincula sua, deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes

brantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis quàm suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumstunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modò, sed etiam foro arcebat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare: & Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse: & consules ipsos tergiversari: nec dubiè ludibrio esse miseras suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum. quum, incerti, morando an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curia, non modò inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius esse. Inter hæc major alius terror.

XXIV. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: Volscos infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire. quæ audita (adeò duas ex una civitate discordia fecerat) longè aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; ultores superbiæ Patrum adesse dicere Deos. alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potius, quàm solos perituros. Patres militarent, Patres arma caperent; ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At vero curia mœsta ac trepida ancipiti metu, & ab cive & ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro

*ex eo
respo*
 universa republ. intervenisse. nec posse, quum hostes
 prope ad portas essent, bello prævertisse quicquam:
 nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse,
 nisi mercede prius accepta, arma pro patria non ce-
 pisse: neque Patribus satis decorum, per metum po-
 tius, quàm postmodum voluntate, afflictis civium suo-
 rum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addi-
 dit fidem, quo edixit, *Ne quis civem Romanum vinctum
 aut clausum teneret, quo minus ei nominis edendi apud con-
 sules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris
 esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve
 ejus moraretur.* Hoc proposito edicto, & qui aderant
deser
 nexi, profiteri extemplo nomina; & undique ex tota
 urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus
 creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento
 dicerent, fieri. Magna ea manus fuit: neque aliorum
 magis in Volscis bello virtus atque opera enituit. Con-
 sul copias contra hostem educit. parvo dirimente inter-
 vallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci, discordia Ro-
 mana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri
 possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exer-
 citus signo dato: concursus est ad arma. Ita frustra
 id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrimque
 quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis
 repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte
 munimenta vellebantur, quum consul, quanquam cuncti
 undique, & nexi ante omnes, ut signum daret, clama-
 bant, experiendi animos militum causa parumper mo-
 ratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tan-
 dem ad erumpendum signo, militem avidum certami-
 nis emittit. Primo statim incurso pulsi hostes: fugi-
 entibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques
 usque ad castra pavidos egit. mox, ipsa castra legionibus
 circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset,
 capta direptaque. Postero die ad Sueffam Pometiam,
 quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos
 dies

dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paullum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ectranorum Volscorum legati, rebus suis timentes, post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Confestim & Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit verius quàm bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse. ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eò cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi tum itinere tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die in magna jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt: ni decedatur Volscis agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cuius fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata: prælioque uno debellatum est.

XXVII. Fufis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis, fidemque senatus exspectabat: quum Appius, & insita superbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quàm asperimè poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant creditoribus tradebantur, & nec-
scilicet
 tebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, concursus ad Servilium fiebat; illius promissa jactabant; illi exprobrabant sua quisque belli merita, cicatricesque acceptas. postulabant, ut referret ad se-
scilicet
 natum,

natum, ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat. adeò in alteram causam non collega solum præceps ierat, sed omnis factio nobilium. ita medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem & ambitiosum rati; plebes fallacem. brevique apparuit, æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus incidebat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus à se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituire, solennia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio primipili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Sævire inde utique consulum alter, Patresque. sed plebi creverant animi: & longe alia quàm primo instituerant via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convocabant. neque decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque, quum decrevisset, quicquam obtemperabat. Vi agebatur: metusque omnis & periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterat. Super hæc timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & infectante ambitionem collegæ; qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium. Se unum & suæ & Patrum majestatis vindicem fore.* Quum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensâ, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum à lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul,

ful, quia non dubium erat populi iudicium; nisi ægre victa pertinacia foret, consilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore. adeò supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum indies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt: Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus.

XXVIII. A. Virginius inde & T. Vestusius consulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars in Esquiliis, pars in Aventino facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeò tumultuosè excepta est clamoribus undique, & indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profectò si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ nisi publicum concilium. nunc in mille curias, concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam & dissipatam esse rempublicam. unum Hercule virum (id enim plus esse quàm consulem) qualis Appius Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.* Corrupti consules, quum quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos) percunctarentur; discernunt, ut delectum quàm acerrimum habeant. otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal ascendunt. citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum, negare, *Ultra decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam esse, quàm arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.* Consules, quid mandatum esset à senatu, videbant:

debant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem: & apparebat atrox cum plebe certamen. priùs itaque, quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum verò ad sellas consulum propere convolare minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utraque re satis experta, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Posulamus, ut ii, qui maximè ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Re-deunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne fortè violaretur, constitisset globus; lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum verò indignum facinus esse clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quàm prehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercursum rixa sedata est: in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum quàm injuriæ fuerat. Senatus tumultuosè vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quàm clamore & strepitu. Tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia quàm in foro esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginii rem non vulgabat: *de iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* T. Largius, *Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quàm sedari.*

sedari. Ap. Claudius, & natura immitis, & efferatus, hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *Non miseriis, ait, sed licentia tantum concitum turbaram: & lascivius magis plebem, quàm scervire.* Id adeò malum ex provocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium; ubi ad eos, qui unà peccaverint, provocare liceat. *Agedum, inquit, dictatorem, à quo provocatio non est, creemus.* Jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. *Pulset tum mihi lictorem, qui sciet jus de tergo vitæque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.*

XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Largique exemplo haud salubres; utique Largii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret: medium maximè, & moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienasset plebem periculofissimo tempore, quum Volsci Æquique & Sabini fortè unà omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus & senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansucto permitteretur ingenio. Manium Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde à dictatore propositum confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. sed & homini & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quantus nunquam ante exercitus, legiones decem effectæ. ternæ inde datæ consulibus: quatuor dictator usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum à senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quàm pati retractare arma. Vetustius consul

missus est. is finis populationibus fuit. Cessere *Æqui* campis: locoque magis quàm armis freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter Consul in *Volscos* profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maximè agris hostem ad conferenda propiùs castra, dimicandumque acie, excivit. Medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis constitere. multitudine aliquantum *Volscei* superabant. Itaque effusi, & contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos iussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortus tota vi gladiis rem gerere. *Volscei*, cursu & clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex adverso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus, quàm si in insidias incidissent, turbati vertunt terga: & ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prœlium ierant. Romani contra, quia principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus facilè adepti fessos; & castra impetu ceperunt, & castris exutum hostem *Velitras* persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. plusque ibi sanguinis, promiscua omnium generum cæde, quàm in ipsa dimicatione factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

— XXXI. Dum hæc in *Volsceis* geruntur, dictator *Sabino*s, ubi longè plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem; qua, dum se cornua latius pandunt, parum aptè introrsum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit. eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad *Regillum* lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus. sella in eo loco curulis posita. *Volsceis* devictis *Veliternus* ager demptus: *Velitras* coloni ab urbe missi, & colonia

colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est: invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent; perpulere, ut fortè temere in adversos montes agmen erigeret. Id malè commissum ignavia hostium in bonum vertit. qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere: ubi satis prædæ & victoria incruenta fuit. Ita, trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. tanta cum gratia tum arte præparaverant sceneratores, quæ non modò plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetustii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret. quæ cum rejecta relatio esset, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor. optabitis me-Dius-Fidius prope diem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum externum, fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur. privatus potius quàm dictator, seditioni interero.* ita curia egressus, dictatura se abdicavit. Apparuit caussa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus profecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incescit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. Itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legiones jussere:

quo facto, maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde nullam scelere religionem exsolvi, Sicio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse, trans Anienem amnem, tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quàm, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi, sine ullo duce, vallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum fumendo, per aliquot dies, neque laceffiti neque lacescentes, sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum; timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam an abire mallent. quamdiu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profectò, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, &, quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo, nihil aliud quàm hoc narrasse fertur: *Tempore, quo in homine, non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud, quàm datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hæc ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa unà membra, totumque corpus, ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali quàm alere eum; reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas, maturum confecto cibo, sanguinem. Comparando hinc quàm intestina corporis seditio* similis

similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum: concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius & L. Albinus. hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt qui duos tantum in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius & Postumus Cominius consulatum inierunt. his *Ante Cbr.* consulis cum Latinis populi ictum fœdus. ^{491.} U. C. 261. ad id feriendum consul alter Romæ mansit:

alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque; compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. inde Poluscum, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio invasisent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes; fortè in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modò impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima urbis facta, ignem, temere arreptum, imminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum mistus muliebri puerilique ploratu ad terrorem, ut solet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos: utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columna

ænea

ænea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum; Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur; vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus: post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem, sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, *Ante Cbr.* P. Minucius facti. *496.* Eo anno, quum & foris *U. C. 262.* quieta omnia à bello essent, & domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit: caritas primùm annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum cœmendum, non in Etruriam modò dextris ab Ostia littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Sicilia quoque. adeò finitimorum odia longinquis cœgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum cœmptum esset, naves, pro bonis Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentæ sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis com meatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remississet, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt.

M. Minucio deinde & A. Sempronio consulibus, *Ante Cbr.* magna vis frumenti ex Sicilia ad- *489.* vecta: agitatumque in senatu, quanti plebi *U. C. 263.* daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis

plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessionem ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribunicie potestatis, *Si annonam, inquit, veterem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem pollentemque video, sub jugum missus, tanquam à latronibus redemptus? Egone has indignitates diutius patiar, quàm necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, advocet plebem; patet via in Sacrum montem, aliosque colles: rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere: fruantur, utantur annona, quam furore suo fecere. audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potiùs cultores agrorum fore, quàm ut armati per secessionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quàm potuisse arbitror fieri, ut conditionibus laxandi annonam, & tribuniciam potestatem, & omnia invitis jura imposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, & plebem ira prope armavit. *Fame jam se sicut hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum; qui aut mori, aut servire jubeat.* In exeuntem è curia impetus factus esset, ni peropportunè tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pœnæ jus datum illi potestati: plebique, non Patrum tribunos esse. Sed adeò infensa erat coërta plebs, ut unius pœna defungendum esset Patribus. restiterunt tamen adversa invidia, usque sunt, qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. Ac primò tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos à coitionibus consiliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere (quicquid erat Patrum, reos diceres)

diceres) precibus plebem exposcentes: unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent. Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere: benigniúsque indies colebant; quo major ira in suos eminebat, crebræque, nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. longè is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. Ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimulare, consilia conferunt de Romano bello. Haud faciliè credebant, plebem suam impelli posse, ut toties infelicitè tentata arma caperent. multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoletis jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi fortè ex instauratione
Ante Cbr. magni Romæ parabantur. instaurandi hæc
 488. *U. C. 264.* causa fuerat. Ludis manè servum quidam
 paterfamilias, nondum commisso spectaculo,
 sub furca cæsum medio egerat circo. cœpti inde ludi,
 velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita
 multo post, Tib. Atinio, de plebe homini, somnium
 fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis præfultatorem
 displicuisse: nisi magnificè instaurarentur hi ludi, pericu-
 lum urbi fore. iret, ea consulibus nuntiaret.* Quanquam
 haud sanè liber erat religione animus; verecundia ta-
 men majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora
 hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio
 stetit. filium namque intra paucos dies amisit. cujus
 repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi ea-
 dem illa in somnis obversata species, visa est rogitare,
*Satin' magnam spriti numinis haberet mercedem? majore-
 rem inflare, ni eat prope ac nunciet consulibus.* Jam
 præsentior res erat: cunctantem tamen, ac prolatantem,
 ingens vis morbi adorta est debilitatè subita. tum enim-
 vero

vero Deorum ira admonuit. Fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, & obversatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes repræsentatas casibus suis exposuisset; consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lætica defertur. inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum redisse, traditum memoriæ est.

XXXVII. Ludi quàm amplissimi ut fierent, senatus decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quæ secretò agere de republica velit. Arbitris remotis, *Inventus*, inquit, *quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen, admissum quicquam ab iis, criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quàm velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia incolumes sumus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intenta civitas erit. Memini quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsultè ac temere fiat. Hæc, nostra vestraque causa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti diædive contagione præsens violer.* Hæc locutus, abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut sit, quàm res ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primò discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio

Ante Cbr.

487.

U. C. 265.

dignatio oborta: Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cœtu, quodammodo, hominum Deorumque, abactos esse.

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, quærendo, indignandoque, & eos ipsos sedulò audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subiectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam, quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commiserè? An non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? Vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeuntes fuisse? Vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audire vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profectò nefas esse, quo, si interfimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque meritori: ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. Quid, deinde, illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est: magno eorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.*

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti, Attius Tullus, & C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit: ut facilè appareret, ducibus validiorem, quàm exercitu, rem Romanam esse. Circeios profectus, primùm colonos inde Romanos expulit: liberamque eam urbem Volscis tradidit.

Inde

Inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. Postremum, ad urbem à Peto ducit: &, ad fossas Cluiliæ quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive insensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profectò orta esset, adeò tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant: sed externus timor, maximum concordie vinculum, quamvis suspectos insensosque inter se jungebat animos. Id modò non conveniebat; quòd senatus consulesque nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant: plebes omnia quàm bellum malebat. Sp. Nautius jam & Sex. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaque, in quibus stationes vigiliæque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primùm seditioso clamore conterruit. deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis cœgit. Acceperunt relationem Patres; postquam apparuit labare plebis animos. missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per otium frui velint, memorem se & civium injuriæ & hospitum beneficii, adniscurum, ut appareat, exsilio sibi irritatos, non fractos, animos esse.* Iterum deinde iidem missi, non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quàm legatos flexisse animum.

Ante Clr.
486.
U. C. 266.

XL. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes cœiunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio.

venio. Pervicere certè, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios secum, in castra hostium irent: & quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen: in primo (ut qui nec publica majestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset) multo obstinatioꝝ adversus lacrimas muliebres erat. dein familiarium quidam, qui insignem mœstitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nulum nepotesque stantem, *Nisi me fruantur*, inquit, *oculi, mater tibi conjuxque & liberi adsunt*. Coriolanus, prope ut amens consternatus, ab sede sua quum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus versa, *Sine, priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filium venerim: captiva materne in castris tuis sim? In hoc me longa vita, & infelix senectus traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem? Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines, ira cecidit? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit; intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberi que? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec tibi turpius quàm mihi miserius, possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. De his videris: quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet. Uxor deinde ac liberi amplexi: fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos, dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt; alii alio leto. Apud Fabium, longè antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. refert certè hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem,*

cem, *Multo miseriùs seni exsilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeò sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minùs pernicioso quàm pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius & C. Aquilius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum est.

Ante Cbr.

485.

U. C. 267.

XLI. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginus consules facti. cum Hernicis scædus ictum: agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri à privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed & publica Patribus sollicitudo inerat; largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primùm lex agraria promulgata est: nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primò cœperat fastidire, munus vulgatum à civibus iſſe in socios; sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturus. regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis paullo ante hostibus capti agri tertiam partem reddi,*

Ante Cbr.

484.

U. C. 268.

changed

di, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium babeant? Popularis jam esse dissuasor, & intercessor legis agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur: Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat; ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id verò haud secus, quàm præsentem mercedem regni, aspernata plebes. adeò propter suspicionem infitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primùm magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt qui patrem auctorem ejus supplicii ferant: eum cognita domi causâ verberâsse ac necâsse, peculiumque filii Cereri consecravisse signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATVM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, à quæstoribus Cænone Fabio & L. Valerio diem dictam perduellionis: damnatumque populi judicio: dirutas publicè ædes. ea est area ante Telluris ædem. Ceterum sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

Ante Cbr.

^{483.}
U. C. 269.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum, qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem præda fraudavere. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi, propter novissimum consulem: tenere tamen Patres, ut cum L. Æmilio Cæso Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes, seditione domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo Patres ac plebes rebellantes

Ante Cbr.

^{482.}
U. C. 270.

*Calcei
forth*

rebellantes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga quàm prælium absumpsit. adeò pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata est. vota erat Latino bello, Postumio dictatore. filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. Sollicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatique invitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens modò, sed in venientem etiam annum M. Fabium Cæsonis fratrem, & magis invisum alterum plebi, accusatione *Ante Cbr.* Sp. Cassii, L. Valerium consulem dedit. ^{481.} *U. C. 271.* Certatum eo quoque anno cum tribunis est.

vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciiis certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum: & Volsci rebellârunt. sed ad bella externa prope supererant vires: abutebanturque iis inter semet ipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. motique ira numinis, caussam nullam aliam vates caneabant, publicè privatimque nunc extis nunc per aves consulti, quàm, haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eo evasere, ut Opia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde & C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia *Ante Cbr.* domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab ^{480.} *U. C. 272.* Æquis arma sumpta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, Cæso Fabius & Sp. Furius consules fiunt.

Ante Cbr.

479.

U. C. 273.

fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui, oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnatos minitabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. sed Sp. Licinius, tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribunicia potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quàm ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur. Et in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quàm cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit; quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet; insequi fusos pedes noluit. nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt: moestique, (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsitæ sunt. adeò excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quàm qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quàm irritato exacerbatoque in se militum odio. Ob-

Ante Cbr.

478.

U. C. 274.

tinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Tib. Pontificius fuit. is eandem viam, velut processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paullisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Appius Claudius *Victam* tribuniciam potestatem dicere priore anno; in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui & ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quaesitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; & unum vel adversus omnes satis esse: darent modo & consules & primores Patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reip. ac senatui conciliarent. Præceptis Appii moniti Patres, & universi comiter ac benignè tribunos appellare: & consulares, ut cuique privatim aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinere, ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent reip. esse: quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti: quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratia concitata, quam quòd in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *Æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus sævire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus. qualicumque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus, traditam*
ultra

*without
Command*
ultra victoriam victis Æquis: signa deserta, imperato-
rem in acie relictum, injussu in castra reditum. Pro-
fectò, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil
aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cetera
sua sponte fata & Deos gesturos. Hæ spes Etruscos
armaverant; multis invicem casibus victos victo-
resque.

Memoria
XLV. Consules quoque Romani nihil præterea
aliud, quàm suas vires, sua arma horrebant: memo-
ria pessimi proximo bello exempli terrebantur; ne rem
committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent.
Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo averfi.
diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanita-
temque animis allaturum. Vejens hostis Etruscique eo
magis præpropere agere; laceßere ad pugnam: primò
obequitando castris provocandoque; postremò, ut nihil
movebant, qua consules ipsos, qua exercitum incre-
pando, *Simulationem intestinæ discordiæ remedium timo-
ris inventum: & consules magis non confidere, quàm non
credere suis militibus. novum seditionis geuus, silentium
otiumque inter armatos.* ad hæc, in novitatem generis
originisque, qua falsa, qua vera jacere. Hæc quum
sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules
pati. at imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pu-
dor pectora versare, & ab intestinis avertere malis: nolle
inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non
consulibus. externa & domestica odia certare in ani-
mis. Tandem superant externa. adeo superbè inso-
lenterque hostis eludebat. frequentes in pratorium con-
veniunt, poscunt pugnam, postulant ut signum detur.
Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu
colloquuntur. pugnare cupiebant: sed retro revocanda
& addenda cupiditas erat; ut adversando remorandoque
incitato semel militi adderent impetum. Redditur re-
sponsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnae
esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant
pugnæ. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animad-
versuros.

versuros. Ita dimissis, quò minùs consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accendunt insuper hostes ferociùs multò, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe impune se insultaturos: non credi militi arma: rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occursant portis, ingerunt probra; ægre abstinent, quin castra oppugnent. Enimvero, non ultra contumeliam pati Romanus possit: totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant, sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis collega concedente, quum silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est, non dare signum, nisi, victores se redituros ex hac pugna, jurent. Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; Deo: nunquam fallit.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnae flagitator. Victor, inquit, M. Fabi, revertar ex acie. Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt, eunt in pugnam irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promptum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maximè enituit. multis civilibus certaminibus insensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Vejens hostis Etruscæque legiones detrectant.

XLVI. Prope certa spes erat, non magis secum pugnatuuros, quàm pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod, in tam irritatis animis, & occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. Res aliter longè evenit. nam non alio ante bello infestior Roma-

nus (adeò hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis quàm emissis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne Spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transfiliit jacentis corpus, obiectaque parma, *Hoc jurástis, inquit, milites? fugientes vos in castra redituros? adeò ignavísimos hostes magis timetis, quàm Jovem Martemque, per quos jurastis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic Q. Fabi dimicans cadam.* Consuli tum Cæso Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent te imperaturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere. Et nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quàm adhortando, accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Prælio ex parte una restituto nihilo segniùs in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, & impigre milites secuti sunt; &, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam

dam aciem se ipse coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul & vanior jam erat hostium acies; dum, abundante multitudine freti, substracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quàm pugnae memores tererent tempus: triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte prælium ipsi renovant: & Manlius consul revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis quàm audaciam accendit. nam quum incurstantes, quacunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta à circumstantibus tela. sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati, raptò consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. Ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes, in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi, fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum, respondit: se familia funesta Q. Fabii fratris morte, republica ex parte orba consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeò spreta in tempore gloria interdum cumulator redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisque, ducit. idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, fau-

cios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicæ arte.

Ante Cbr.

^{477.}
U.C. 275.

XLVIII. Igitur non Patrum magis quàm plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul factus, neque belli, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quàm ut, jam aliqua ex parte inchoata concordia spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quiscquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quàm maximè æqualiter darent: verum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare & evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. eò cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Veiente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Veentibus fuit; res proximè formam latrocinii venerat. legionibus Romanis cedebant in urbem: ubi abductas fenserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. Ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volsisque, non diutius, quàm recens dolor proximæ cladis transfret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. Sed Vejens hostis, assiduus magis quàm gravis, contumeliis sæpius, quàm periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat,

poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adit. consul pro gente loquitur: *Affiduo magis quàm magno præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Vejenseget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Veiensibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumptu gerere in animo est. Respublica & milite illic, & pecunia vacet. Gratia ingentes actæ.* Consul è curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum expectantes steterant, domum rediit. Jussi armati postero die ad limen consulis adesse; domos inde discedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam subiisse civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postera die arma capiunt. quo jussi erant, conveniunt. Consul paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incescit. Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuscumque temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque; nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo: alia publica sollicitudine excitata, favore & admiratione stupens; *ire fortes, ire felices jubent; inceptis eventus pares reddere; consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque, & alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur,

usclenly
port. d. an
Ante Cbr.
476.
U.C. 276.
h. l. m. s.
 cantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. infelici via dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt.

is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde & C. Servilius consules facti. &, donec nil aliud quàm in populationibus res fuit, non ad præsidium modò tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tusculus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Vejentes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant; & Romanæ legiones, ab L. Æmilio Consule adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie. quanquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit. adeò inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, inuenta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnae modò incipiendæ, sed consistendi ademit locum. Ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cujus impetratæ, ab infita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præsidium pœnituit.

Sec. abale
 L. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modò in agros, aut subiti impetus incurfantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum. gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primò acerbum indignumque Vejentibus visum. inde consilium ex re natum, insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: & agrestium fuga vasti relictæ agri: & subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpius simulato quàm vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeò contempserant hostem.

ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes provexit, ut ad conspecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent. & quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut sit, pavore injecto, raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur, & adversi & undique hostes erant. Primò clamor circumlatus exterruit; dein tela ab omni parte accidebant: coeuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogeantur breviori spatio & ipsi orbem colligere. quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eo, nixi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primò restitere. mox ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique à pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem collis evassisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. CCCVI perisse satis convenit: unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellicque vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum hæc accepta clades esset, jam *Ante Cbr.*
 C. Horatius & T. Menenius consules erant. ^{475.}
 Menenius adversus Tuscos victoria elatos *U. C. 277.*
 confestim missus. tum quoque malè pugnatum est, & Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius Cos. ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primò pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quanquam parvo momento

superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prœlia id certamen fecit. *Ante Cbr.* A. Virginius & Sp. Servilius ^{474.} consules fiunt. post acceptam proximam pugnae cladem Veientes abstinuere acie. populationes erant, & velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii Cos. adorti sunt oppugnare. inde fusi magna cæde in Janiculum se ægre receperunt. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die luce orta, nonnihil & hesternâ felicitate pugnae ferrox; magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia; temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit: foediùsque inde pulsus quàm pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, quum invicem his atque illis terga darent, occisione occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, & postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege: in resistentes incitare Patres, nec in universos modò, sed in singulos. Q. Considius & T. Genusius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppresserunt: quum & Patres haud minùs quàm pro Coriolano

riolano annexi essent; & patris Agrippæ favor haud
 dum exolevisset. In multa temperârunt tribuni.
 quum capitis anquisissent, duo millia æris damnato
 multam edixerunt. ea in caput vertit. Negant tu-
 lisse ignominiam ægritudinemque: inde morbo ab-
 sumptum esse. Alius deinde reus Sp. Ser-
 vilius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. *Ante Chr.*
 Valerio consulibus. initio statim anni, ab L. ^{473.} *U. C. 279.*
 Cædicio & T. Statio tribunis die dicta, non,
 ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa
 fiducia innocentiae gratiæque, tribunicios impetus tulit.
 Et huic prælium cum Tuscis ad Janiculum erat cri-
 mini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo an-
 te, sic tum in suo, non tribunos modò, sed plebem
 oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii
 damnationem mortemque, (cujus patris munere resti-
 tuta quondam plebs, eos ipsos quibus tum faveret
 magistratus, eas leges haberet) periculum audacia dis-
 cussit. juvit & Virginius collega testis productus par-
 ticipando laudes: magis tamen Menenianum (adco
 mutaverant animum) profuit iudicium.

LIII. Certamine domi finito, Veiens bellum exor-
 tum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius
 Consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis,
 cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro
 mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur;
 tantamque trepidationem iniecit, ut dum dispersi alii
 alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium
 vim, ea porta, cui signa primùm intulerat, caperetur.
 intra vallum deinde cædes magis quàm prælium esse.
 tumultus è castris & in urbem penetrat, tanquam Ve-
 jis captis. ita pavidì Veientes ad arma currunt. pars
 Sabinis eunt subsidio: pars Romanos toto impetu in-
 tentos in castra adoriuntur. Paullisper averſi turba-
 tique sunt. deinde & ipsi utroque versis signis resistunt:
 & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque.
 eademque hora duo exercitus, duæque potentissimæ &

maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatiquæ fines erant. eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti præda præter suas recuperatas res potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. Nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est: nec tamen percelli potuere, ut acie dimicarent.

Ante Chr.
472.
U.C. 280. LIV. L. Furius inde & C. Manlius consules. Manlio Veientes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi. agrariæ legis tribuniciiis stimulis plebs furebat. Consules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. abeuntes

Ante Chr.
471.
U.C. 281. magistratu consules Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quàm juniores Patrum. suadent, monent, *Honoribus & administratione reipublicæ abstineant; consulares verò fasces, prætextum, curulemque sellam, nihil aliud quàm pompam funeris, putent. claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant: consulatum captum & oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud quàm plebem esse in republ. crediderit, exsilium C. Marcii, Menenii damnationem & mortem, sibi proponat ante oculos.*

His

His accensi vocibus Patres, consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque à plurium conscientia habere. ubi quum id modò constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maximè placebat sententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primò quòd non descenderet tribunus: deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterrium à primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaserat; quàm nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderatè ferre lætitiā. adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent; palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur: paventibusque tribunis, sine intercessione ullā consules rem peragunt. Tum verò irasci plebes tribunorum magis silentio, quàm consulum imperio: & dicere, *Actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio unā mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum, ac cogitandum; quo modo resistatur Patribus: id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines. nihil contemptius, neque infirmius, si sint qui contemnant. sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publiliū, de plebe hominem, quia, quòd ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provo, inquit, ad populum,*
Volero;

Volero; quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quàm ipsi in lecto suo à vobis trucidari. Quo ferociùs clamitabat, eo infestius circumscindere & spoliare licitor. Tum Volero, & prævalens ipse, & adjuvantibus advocatis, repulso licitore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans, *Provoco, & fidem plebis imploro. adeste cives! adeste commilitones! nihil est quod expectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad proelium, se expediunt: apparebatque omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestatì quum se consules obtulissent, facilè experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse. violatis licitoribus, fascibus fractis, è foro in curiam compelluntur; incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, ira Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

Ante Chr.

^{470.}
U. C. 282.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis tribunum plebis creat, in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permisurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum; ut plebei magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minimè atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi quos vellent tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum, aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine
gravis,

gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres *Anno Cbr.*
ad ultimum dimicationis rati rem venturam, *469.*
Ap. Claudium Appii filium, jam inde à *U. C. 283.*
paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quintius datur. Principio statim anni nihil prius quàm de lege agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega ejus, auctor cum recentior, tum acrior erat. Feroce faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quivquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum à Patribus non consulem, sed carnificem, ad vexandam & lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non facile loquor, inquit, Quirites, quàm, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebeium. Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. nec illum ipsum summovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite Quirites.* Facile & contemptim de jure differendo, perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem; consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu: violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset; & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatus

concitatae multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento proelio foret, ni Quintius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent; ipse nunc plebem favientem precibus lenisset; nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. Darent irae spatium. non vim suam illis tempus adempturum; sed consilium viribus additurum. & Patres in populi, & consulem in Patrum fore potestate.

LVII. Ægre sedata ab Quintio plebs, multo ægrius consul alter à Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi quum timor atque ira invicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi. adeò ut Quintio gratias agerent, quòd ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordì civitate esse posset. dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio. distractam laceratamque rempubl. magis, quorum in manu sit, quàm ut incolumis sit, quæri.* Appius contra, *testari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deserì: non consulem senatui, sed senatum consuli deesse: graviores accipi leges, quàm in Sacro monte acceptæ sint.* Victus tamen Patrum consensu quievit. lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primùm tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mecilium. Volscum Æquicumque, inter seditionem Romanam, est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii quæ
domi

domi esse; eo liberior, quòd sine tribuniciis vinculis erat. odisse plebem plusquam paterno odio: se victum ab ea: se unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse, quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores impedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat; nec ulla vi domari poterat. tantum certamen animis imbibérant. Segniter, otiosè, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercerat. Si citiùs agi vellet agmen, tardiùs sedulò incedere: si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam: præsentis vultus demittere, tacitè prætereuntem execrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere: à centurionibus corruptum exercitum dicere: tribunos plebeios cavillans interdum & Vlerones vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant; instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio quàm Fabio violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem, turpi fuga petit castra; nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, sædamque extremi agminis cædem. Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet concionemque advocaret; concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. negare vulgò milites se ad concionem ituros: passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Vollico agro moveantur: hostem

tem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modò, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronunciari quum iussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maximè agmen è castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. à quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius nisi fugæ memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quàm Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit: advocataque concione, invectus haud falsò in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. & natura Quintius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordiae ducis exercitusque non ausi offerre se Æqui; vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo ante bello latiùs inde actæ prædæ. omnis militi data est. Addebantur & laudes; quibus haud minùs quàm præmio gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum, insignem maximè comitia tributa efficiunt. Res major victoria suscepti

cepti certaminis quàm usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submoventis, quàm virium aut plebi additum, aut demptum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio consulibus, *Ante Cbr. 468. U. C. 284.* tum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii. cui acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius & C. Sicinius diem dixerunt. Nunquam ante tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est; plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æquè annexi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque oppositam tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, objici iratæ plebi. Unus è Patribus ipse Ap. Claudius & tribunus, & plebem, & suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces percellere unquam potuere, non modò ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda causa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minùs reum timeret, quàm consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu. adeoque constantia sua & tribunos obstupescit & plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. ante tamen, quàm prodiciæ dies veniret, morbo moritur. cujus laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur; plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat: & exsequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeò tranquilla serenitas reddita, ut velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modò, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurrissent, ancipiti prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem; integro inde decedens bello.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordia domi, T. Numicius Priscus, A. Virginius consules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis; ultimaque vis parabatur, quum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium, cognitum est. Ea res maturam jam seditionem, ac prope erumpentem, repressit. Consules coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute; tranquilliores ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quàm perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti, quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incescere. deinde ipsi paucis

paucis post diebus à duobus exercitibus, utraque per iram consule ingresso in fines, plus cladum quam intulerant acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper aliàs, sollicitæ, certamine Patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. per Patres clientesque Patrum consules creati, T. Quintius & Q. Servilius. *Ante Cbr. 466. U. C. 236.*

similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen secissent, à porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius consul infesto exercitu infecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeò effusè fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis resp. egregiè gesta, tum ducis tum militum opera. Primùm æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine. & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitâset aciem. impetu factò, dum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit: haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quintius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem iussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque in equis impositos canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeò tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque

quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse, & Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui & insuetò sedente equite & insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus integer satiatumque somno, productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit. quanquam cessere magis quàm pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles agre teneri; clamare & poscere, ut perculsis instare liceat. Ferociùs agunt equites, circumfusi duci: vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul virtute militum fretus, loco parum fidens; conclamant se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Resistere primo obstinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; & clamore renovato commovent aciem. tum rursus impetu capto enituntur atque exsuperant iniquitatem loci. Jam prope erat ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu penè agmine uno, fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus: paucò scircumfessum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi; sed quod jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

LIBER III.

EPI T O M E.

I, &c. XIX.

Editiones de agrariis legibus factæ.

XVIII. Capitolium ab exsuli-
bus & servis occupatum, cæsis
iis receptum est. III. Census

bis actus. priore lustro censa civium capita centum qua-
tuor & viginti millia ducenta quatuordecim, præter
orbos orbasque: sequenti, centum triginta duo millia
quadringenta novem. XXII, XXIII. Fabius Vibula-
nus Volscos & Æquos superat. XXIV. Tribunitium
domi bellum. XXV. Æqui fœdus rumpunt. XXVI.
Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quin-
tius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus
rustico operi esset, ad id bellum gerendum accersitus
est. XXVIII. Is victos hostes sub jugum misit. XXIX,
XXX. Tribunorum plebis numerus ampliatu est, ut
essent decem, trigesimo sexto anno à primis tribunis
plebis. XXXI, XXXII, XXXIII. Petitio per lega-
tos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas pro-
ponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis
magistratibus creati, altero & trecentesimo anno quàm
Roma condita erat: & ut à regibus ad consules, ita à
consulibus ad decemviros translatus imperium.
XXXIV. &c. Ii, decem tabulis legum positis, quum
modestè se in eo honore gessissent, & ob id in alterum
quoque annum eundem esse magistratum placuisset,
duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura im-
potenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, &
in tertium annum retinuerunt: donec invictio eorum
imperio finem attulit libido Ap. Claudii. XLIV, &c.
Qui

Qui quum in amorem virginis incidisset, submisso qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret: cum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. L, &c. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Aventinum occupavit; coëgitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius, & unus collegarum, qui præcipuè poenam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exilium acti. LX, &c. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prosperè gestas continet. LXXII. Et parum honestum populi Romani judicium; qui, judex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

I. NTIO capto, Tib. Æmilius & Q. Fabius consules ^{465,} *Ante Chr.* ^{U.C. 287.} fiunt. Hic erat Fabius

Quintus, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant; & tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; & consul manebat in sententia sua. Possessores & magna pars Patrum, tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quintii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse: Antium propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse. ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare,

dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut sit) fastidium copia; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quàm alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius insequenti anno, (is enim *Ante Cbr.* cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos ^{464.} missus, in Latino agro stativa habuit. intra *U.C. 288.* castra quies necessaria morbo implicitum *U.C. 289.* exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quintio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data: qui haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare jussit; Q. Fabium *cos. dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum asferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat: quorum id perfidia & perjurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, - utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quàm pati hostilia, malle. si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis quàm hostibus gesturos bellum.* Hæc dicta adeò nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint; exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei magis quàm periculum consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quum fortè haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat; *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminens aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in
dicm

diem posterum in castra reducitur; longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. Ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem & Æqui processere. Prælium fuit utrinque vehemens: quod & Romanus ira odioque pugnabat; & Æquos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuerunt aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinationibus ad pacem animis, ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit: Æquos populationibus incursionibusque meliores esse; & multas passim manus, quàm magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit; quod nihil minus, quàm ne victus, ac prope in castris obsessus, hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestesque pavidus incidentes portis non populationem, nec prædonum parvas manus, sed omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma, haud multum à pavore captæ urbis abesse. Fortè ab Algido Quintius consul redierat Romam: id remedium timori fuit. tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato deinde senatu, quum ex auctoritate Patrum, justitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agro non invenit. Ab altero consule res gesta egregiè est. qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit.

fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. sic finem justitio, quod quatrimum fuit, reditus Quintii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum à Quintio lustrum. censa civium capita centum quatuor & viginti millia ducenta quindecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus ïffet, cum ingenti laude prædaque Romanam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, *Ante Chr.*
 Sp. Furius Fusus. Furius Fusus scripsere ^{462.}
 quidam. id admoneo, ne quis immutationem *U. C. 290.*
 virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volsceis præsidium petiere. quo cupidè oblato, (adeò civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta & colonia Antium fuit: quòd magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos; isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniae Romanam excitis, quærent, quidnam rei esset. qui quum haud gravatè venissent, introducti à consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat,

imparem copiis exercitum temere pugnae commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proxima nocte & postero die tanta vi castra sunt circumfessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, & malè pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut, (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *Videret ne quid respubl. detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est: proconsule T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini Hernicique, & colonia Antium dare Quintio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) iussi.

V. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti; quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur; simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus: consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita; & (quod necesse erat in tanto tumultu) iustitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius cos. quum primò quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit: &, quum persequi posset, metu subsistit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longiùs extulit cursus: nec suos ille redeuntes persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi

fratris

fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis quam satis cautè in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit. qui, cæde legati & consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere; quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quintium victorem cum faucio consule revertentem incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati & cohortium ultus est cædem. magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas: Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in sinibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia & quadringentos cæsos: ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde. interfecta inde quatuor millia, &, exsequendo subtiliter numerum, cc ait & xxx. Inde Romam reditum est, justitium remissum. Cælum visum est ardere plurimo igni: portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deum exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde La-

tinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prælium venerat, prope cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita. creati consules
Ante Clr. L. Æbutius, P. Servilius, Kalendis Sextili-
 461.
U. C. 291. bus, ut tunc principium anni agebatur, consulum ineunt. Grave tempus, & fortè annus pestilens erat urbe agrisque, nec hominibus magis quàm pecori: & auxere vim morbi terrore populati-
 onis, pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mistorum omnis generis animantium, & odore insolito urbanos, & agrestem confertum in arcta tecta æstu ac vigiliis angebat: ministeriaque invicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse. inde ingenti exercitu fines suos depopulari. Præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse; mœstum etiam responsum tulere, ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur: urbem Romanam subita Deum ira morbo populari: si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos. Discessere socii, pro trilli nuncio tristiore domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obviis nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præfidiis modò deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul. collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam. affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modò ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus

viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura ædilium plebis erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præfides ac fortuna urbis tutata est: quæ Volscis Æquisque prædonum potius mentem quàm hostium dedit. adeò enim nulla spes non potiundi modò, sed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: testaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro, inter tabem pecorum hominumque, desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repente convellerent; transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solùm, moti, si nec obstitiissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendantibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est: fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginus Rutilus, augures; Ser. Sulpicius, Curio maximus: & per ignota capita latè evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deùm. Ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. stratae passim matres. crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

Ante Chr.

460.

U. C. 292.

VIII. Inde paullatim, seu pace Deūm impetrata, seu graviore tempore anni jam circumactō, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola, tertio die, quàm interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum & T. Veturium Geminum; sive ille, Vetustus fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate; ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur, nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes; impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra quàm in Hernicos procedit. Veturius primo praelio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quàm quòd ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is armata juventute, dispositisque præfidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, quum circumactō agmine redirent, quanto longiùs ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque: & compulso in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen prope deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria

ria relata, in quibusdā annalibus invenio. ubi etſi adjectum aliquid numero ſit, magna certè cædes fuit. Victor conſul, ingenti præda potitus, eadem in ſtativa rediit. Tum conſules caſtra conjungunt: & Volſci Æquique afflictaſ vires ſuas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. ſiſis hoſtibus etiam caſtra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum ſtatum rediit: ſecundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arſa tribunus plebis eo anno fuit. is, conſulibus abſentibus, ratus locum tribuniciiſ actionibus datum, per aliquot dies Patrum ſuperbiam ad plebem criminatus, maximè in conſulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidioſum, re ipſa prope atrocius quàm regium eſſe. quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, inſinita poteſtate: qui ſoluti atque effrenati ipſi, omnes metus legum omniaque ſupplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia ſit, legem ſe promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio conſulari ſcribendis: Quod populus in ſe jus dederit, eo conſulem uſurum: non ipſos libidinem ac licentiam ſuam pro lege habituros. Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, abſentibus conſulibus, jugum acciperent, ſenatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur. qui adeò atrociter in rogationem latoremque ipſum eſt inveſtus, ut nihil, ſi ambo conſules infeſti circumſtarent tribunum, reliſtum minarum atque terroris ſit: inſidiatum eum, & tempore capto adortum rempublicam. Si quem ſimilem ejus, priore anno, inter morbum bellumque, irati Dii tribunum dediffent, non potuiſſe ſiſti. Mortuis duobus conſulibus, jacente agra civitate in colluſione omnium rerum, ad tollendum è republica conſulare imperium, laturum leges fuiſſe; ducem Volſcis Æquiſque ad oppugnamdam urbem futurum. Quid? tandem illi non liceat, ſi quid conſules ſuperbè in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere: accuſare his ipſis judiciſ, quorum*

in aliquem servitum sit? Non illum consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quo minus pergat ut cæperit. Vos, inquit Fabius, ceteri tribuni oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempub. invadi. non jus vestrum, sed invidiam minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello insitere. Agunt cum Terentillo tribuni: dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules ex templo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. & auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstiteret. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti lex

Ante Chr.

^{459.}
U. C. 293.

Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules P. Volumnus, Ser. Sulpicius. Eo anno cælum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carne pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervalitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor

odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi: pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingenisque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere. id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus indicitur. consules belli administrationem inter se dispartiri iussi; alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Rom. sed arte eludi. quia occisione prope occisos Volscos, & Æquos movere sua sponte arma posse, id fides abierit; novos hostes quæri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana: quam oneratam armis ex urbe præcipiti agmine acturi essent; exsilio & relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non de fore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tutò libertas defendi posset.*

XI. Hæc tribuni. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. cò decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ causâ: & statim vis coorta. Quemcunque licitor jussu consulisprehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe & manu obtinendum erat quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, sic patres in lege, quæ per omnes

comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere populum iussissent tribuni, quòd patres se summoveri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant; quippe quæ non consilio regenda, sed permessa temeritati audaciæque esset. Multum & consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac viribus. ad ea munera data à Diis & ipse addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu promptior, in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvius fuerat, multatus nudatusque abibat: ut satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quàm conterruerat: eo acriùs obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim non tam ad spem perferendi, quam ad laceffendam Cæsonis temeritatem ferre. Ibi multa sæpe ab juventute inconsultè dicta factaque in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid, inquit, sentitis, jam vos, Quirites, Cæsonem simul civem, & legem, quam cupitis, habere non posse? quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinius superbia exsuperat. exspectate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audacia regnantem videtis.* Assentiebantur multi, pulsatos se querentes; & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat iudicio dies: apparebatque, vulgò homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat: *Neque in Quintia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse. Suum primum militem fuisse; se sæpe vidente pugnâsse in hostem. Sp. Furius, missum ab Quintio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem unum esse, cujus magis opera putet rempub. restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum quàm alienum mallent civem esse. Quod offendant in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id indies crescere. Senescentibus vitiiis, maturorescente virtute, snerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos, L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumlaret invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quenquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii averfabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, se suosque multatos querentes, atroci responso iudicium suum præferabant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quòd M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se, haud multo post quàm pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in Suburra incidisse. ibi rixam natam esse, fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum à Cæsone, cecidisse semian-*
mem,

mem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Hæc Volscio clamitante, adco concitati homines sunt, ut haud multum absuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginus arripit jubet hominem, & in vincula duci. patricii vi contra vim resistunt. T. Quintus clamat: *Cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem iudicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus supplicium negat sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem: ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat. Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. dimissus è foro, nocte proxima, in Tuscos in exilium abiit. Iudicii die quum excusaretur solum vertisse exilii causa, nihilo minus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia à patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc iudicium, & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, percussis Patribus Cæsonis exilio, prope perlatam esse crederent legem, &, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maximè quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quòd modo quodam temperare impetus suos. Quum primò post Cæsonis exilium

hūm lex cōcepta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu, sic tribunos, ubi primū summoventes praebuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde praeceptum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæsones existisse plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat. benignè salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publicè neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi cōceptum esset. Alibi popularis juvenus erat. nec cetera modo tribuni tranquillè peregrere; sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tenebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurati-
onem factam, Cæsorem Romæ esse: interficiendorum tri-
bunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii
datum ab senioribus Patrum, ut juvenus tribuniciam
potestatem è republica tolleret; formaque eadem civitatis
esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis & Æquis statum jam ac prope solenne in singulos annos bellum timebatur; propiusque aliud novum malum nec opinato exortum. Exsules, servique ad quatuor millia hominum, & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupare. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipientes pavore in forum devolant. alternæ voces,

Ante Chr.

458.

U. C. 294.

voces, *Ad arma, & Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules & armare plebem, & inermem pati timebant; incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis an ab servili fraude, urbem invasisset. sedabant tumultus; sedando interdum movebant. nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgo; tantum ut incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnia urbis loca egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat: *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exsules injuria pulsos in patriam reduceret, & servitiis grave jugum demeret. Id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: &, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timores: inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset. cui nec credere, nec non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare satis erat tutum. Vixque concordia fisti videbatur posse: tantum superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium infedis contenderent: patriciorum hospites

hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore quàm venerint silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avvocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni & discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est, inquit, tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio rempublicam everfuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commovit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini Deos patrios ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii Dii Deæque obsidentur. castra servorum publicos vestros penates tenent. Hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt, senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit, alii Quirites suffragium ineunt. Non, quicquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi, decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus en ego consul, quantum mortalis Deum possum, te ac tua vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, Se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediatur, jam se consularis imperii, jam tribuniciæ potestatis, sacratarumque legum obligatum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent,*
in

in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit. tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones temporis aptos ferere: admonere, *Ut viderent in quod discrimen remp. adducerent.* Non inter Patres ac plebem certamen esse; sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum; penates publicos privatosque hostibus dedi. Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magnopere censet, *Ne expectent dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac sociales Deos, fidemque fœderum id poscere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturus Deos.* Placet ferri auxilium, juvenus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacata, si edoceri se sissent quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur; memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quo populi colendi velut hereditaria cura sibi à majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.* Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adiungitur

jungitur & Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes; nec ulli fati rei, præterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani socique. Jam in vestibulum pertruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interfecitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quàm se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulam cæde sua scædaverè templum; multi vivi capti: Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

XIX. Pace parta, instare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exsolverent: instare Claudio, ut collegæ Deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret. Consul, antequam collegam sibi subrogasset, negare passurum agi de lege. Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo Patrum studio L. Quintius Cincinnatus, pater Cæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Percussa erat plebes consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi; consilium & modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quàm senatu castigando, vehementior fuit: *cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in per-dita domo, lingua criminibusque regnarent. Cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana, & fugata esse. lo-quaces,*

quaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum atque tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. Aulus, inquit, ille Virginus, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quàm Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui verè rem aestimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo, prope denunciavit, ut arma caperetur: hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris & exsulis objecit. Et vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quàm hos hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque. quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum & servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antequam Romæ sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrùm L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent. & qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus; nunc, nisi Latini sua sponte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre? inermem eam hosti trucidandam objicere? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, veluti abruptam à cetero populo, vestram patriam peculiaremque remp. fecistis) si quis ex his domum suam obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt? At enim divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturus distitatis? Tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, malè gesta respub. est. pejùs multo, quàm cum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium, inquit, Quirites, in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes quàm pacati propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulis obsessum scissent,

scissent, suspicari de præterito, quàm re ipsa experiri est melius.

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior quàm auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facilè passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi, quarendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset?* Nobis vero, inquit Quintius, *nihil delectu opus est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque omnes qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adstis. Cavillari tum tribuni, & populum exsolvere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuisse, quum sacramento adacti sint.* Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de profereundo exercitu agere. eo magis, quod & augures jussos adesse ad Regillum lacum fama exierat; locumque in-augurari, ubi auspicato cum populo agi posset. ut, quicquid Romæ vi tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vel-
lent. neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: & tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio. Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quintius dictitabat, *Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis fisti possit. dictatore opus esse reipubl. ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictaturam esse.*

XXI. Senatus in Capitolio erat. eò tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc Patrum fidem implorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt; *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules tuere in Patrum potestate. tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla tota anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer, inquit, si vana vestra, Patres conscripti, ad plebem auctoritas est? Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentiae habere. levius enim vaniusque profectò est, sua decreta & consulta tollere, quàm aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: & qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quàm alii vestro rectè faciant: dum ego, ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te verò, C. Claudi, adhortor, ut & ipse populum Romanum hac licentia arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem. Communiter inde edicunt, Ne quis L. Quintium consulem faceret: si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

Ante Chr.

^{457.}
U. C. 295.

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium & L. Cornelius Malugiensis. Census actus eo anno. Iustrum propter Capitolium captum, consulem occisum, condi-

reli-

religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Infigabant plebem tribuni. bellum ingens à Volscis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant. jam Antii Volscorum legiones esse: & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. ægreque impetratum à tribunis, ut bellum præverti finirent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt focii, consul extra portam Capenam castra locat. inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium confedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius non permittam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter & focii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: & quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effusè fugientes eques, qui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnae astitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris & extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improvisò nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi confidunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quàm si Capitolium captum nunciaretur. adeò & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, ommissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eò subiri potuit. fames postremò inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam, mœnibus Romanis jam pulso hoste, periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse. certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant fraude fieri, quòd foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse. se nihilo minùs rem susceptam peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis, ut acti-
ones

ones tribunicie in adventum consulum differrentur. Erat & nova exorta causa motus. A. Cornelius & Q. Servilius quaestores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Caesonem extitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit arger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in qua testis crimen coniecisset, Caesonem Romae visum: affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo comite fuisse. ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudicem. Quum ad iudicium ire non auderet, omnes eae res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Caesonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quaestores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, percussos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quantum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen avertant. & quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendae suae maiestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Aequis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum triginta duo millia quadringenta novem. Consul magna domi bellicae eo anno gloria fuit: quod & foris pacem peperere; & domi, etsi non concors, minus tamen quam alias infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde & C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt.

Eodem

132,409

Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volscio impediabant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque reipubl. maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequabatur. Quum Virginius maximè & tribuni de lege agerent, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut, cum edocuisset populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diurnam quietem Æqui dederunt: qui, rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longè princeps in Æquis erat. Graccho duce Lavicanum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius. P. Volumnius, A. Postumius legati, ab Rôma venerunt questum injurias, & ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum jubet dicere. se alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorium imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, & hæc, *Ante Chr. 456. U. C. 296.* inquit, *sacrata quercus, & quicquid Decorum est, audiant fœdus à vobis ruptum: nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis, quum Decorum hominumque simul violata jura exsequemur.* Romam ut rediere legati, senatus iussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. & forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. fœdatis agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserunt hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam undique vallo objecto clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil tam nec inopinatum, nec insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt. in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret; L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusè affluant opes. Spes unica imperii Populi Romani L. Quintius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossiam fodiens palæ innixus, seu quum araret, operi certè, id quod constat, agresti intentus, salute data invicem redditaque, rogatus, ut (quod bene verteret ipsi, rei que publicæ) togatus mandata senatus audiret, admiratus, rogitanisque, *satine salva essent omnia*, togam propere è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua simul,

absterfo pulvere ac sudore, velatus processit; dictatorem cum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publicè parata fuit; transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt. inde alii propinqui atque amici, tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus deductus est domum: & plebis concursus ingens fuit. sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit; & imperii nimium, & virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longè Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quémquam privatæ quicquam rei agere. Tum, quicumque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante solis occasum, Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere iussit. Sic juvenus discurrat ad vallum petendum. sumpserunt unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apto, quàm prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri: tertium diem jam clausos esse. quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse; puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. accelera signifer, sequere miles, inter se quoque gratificantes ducibus clamabant.* media nocte

in Algidum perveniunt: &, ut sentire se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerat ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris; &, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet. clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Editio imperio, signum secutum est. jussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat. *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis ceptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, & se subsequi jubet.* Noctæ initum prælium est à legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Equi parabant, quum, ab interiore hoste prælio cepto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantem introrsum versi, vacuum noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum à Quintiano exercitu, qui confestim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna: nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, à prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occisione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis, ignominiam insensus addidit. Gracchum Clœ-

lium ducem, principesque alios, victos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis se Æquorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit; humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. sub hoc jugo dictator Æquos misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum, ipsumque consulem increpans, *Carebis, inquit, prædæ parte, miles, ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti. Et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minutius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuetè obediens erat, ut beneficii magis, quàm ignominiae, hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libram pondo decreverit, & proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ à Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus, triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exercitus præda onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali, & solennibus jocis, comessantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exilium abiit. Quintius sextodecimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregiè pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitur de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus ab-

erant,

erant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenere. plebes vicit, ut quintum eisdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni *Ante Chr.* quum foris otium esset, domi seditiones ^{455.} U. C. 297. iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret (adco exarserant animi) ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant. jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio exorta. vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perculit, ut scribi militem tribuni finerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expreslit hoc necessitas Patribus. id modò excepere, ne postea eisdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno à primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus, itaque cautum est ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modò, sed à Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit, propter proditum præsidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit. annona propter aquarum intemperiem labora-

tum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refectioni. Hi sequente anno, T. Romilio & C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrant. pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æquè suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset. Quum maximè hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii. ambo consules cum exercitu missi, hostem in sua sede in Alcido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, *Ante Chr.* Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies ^{452.} dicta est. *U. C.* 300. Romilio ab C. Claudio Cicero- ne, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædili plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus: Romilius x millibus æris, Veturius xv millibus. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. & se damnari posse ajebant: & plebem, & tribunos legem ferre non posse. Tum abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus: *Finem tandem certaminum facerent, si plebeiæ leges displicerent. at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinnerent creari.* Rem non aspernabantur Patres: daturum leges neminem nisi ex Patribus ajebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus. jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit. quietior insequens, P. Curiatio & Sexto Quintilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quod primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit; deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque scæda homini, scæda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduè exhausta funeribus; multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: augur C. Horatius Pulvillus: in cuius locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quintilius: quatuor tribuni plebis. Multiplici clade scædatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiserentur ne plebei, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus modo ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

Ante Chr.
451.
U. C. 301.

Ante Chr.
450.
U. C. 302.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis; ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna mutatio fuit: læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est: repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio & Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus: & Sestio alteri consulum prioris anni, quòd

Ante Chr.
449.
U. C. 303.

eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant, simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. supplevere ceteri numerum.

Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratus penes Appium erat, favore plebis. adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die penes præfectum juris fascēs duodecim erant: collegis novem singuli accensī apparebant. & in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse satis erit. Quum sine provocatione creati essent; defosso cadavere domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, & accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas jussere. Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium, non jussisse latas*

latis magis, quam tulisse videri posses. Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quòd consulum nomen haud secus quàm regum perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus invicem appellatione decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, eisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires utrùm inter decemviros, an inter candidatos numerares. Propior interdum petendo quàm gerendo magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unicè illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere nihil sinceri esse: *Profectò haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. nimium in ordinem se ipsum cogere, Et vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quàm viam ad continuandum magistratum quærentis esse.* Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. comitorum illi habendorum, quando

minimus natus sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (& id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore per coitionem duobus Quintiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum causa, & aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat. se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quàm nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo

Ante Chr. M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L.
 448. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poeti-
 U. C. 304. lius, T. Antonius Merenda, Cæso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, Man. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas, jam prius quàm inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secretò ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad Idus Maïas rem perduxere. Idus tum Maïæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret; subito omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum impleverant, & fascibus secures illigatas præferebant. nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat; multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium queri. ut, si quis memorem libertatis, vocem, aut in senatu aut in populo, misisset, statim virgæ secureque

que etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam præterquam quòd in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui iudicii videri possent, ad populum rejicissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur à Patribus: in humiliores libidinosè crudeliterque consulebatur: hominum, non caussarum toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant; pronunciabant in foro. Si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modò temporis eos injuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebei: & inde libertatis captare auram, unde, servitutum timendo, in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare quæ fierent; & credere haud indignis accidere. avidè ruendo ad libertatem in servitutum elapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem & status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam & processerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatae essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Exspectabant quàm mox consulibus creandis comitiæ edicerentur. Id modò plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri; & decemviri, qui primò tribu-

nicios

nicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis juvenibus se pserant latera. eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res, quum fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici. &, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hæc mercede juvenus nobilis corrupta, non modò non ire obviam injuriæ; sed propalam licentiam suam malle, quàm omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus prodeunt. id
Ante Chr. 447.
U.C. 305. verò regnum haud dubiè videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex ququam existit, aut futurus videtur. Nec ipsi solùm desponderant animos, sed contemni cœpti erant à finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incurSIONEM in agrum Romanum fecere: latèque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solùm, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. Decemviri consultant quid opus facto sit. desitutis inter Patrum & plebis odia addit terrorem insuper aliam fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præsidium erantes, nunciant. Is pavor perculit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastitati agri periculorumque imminantium causas in se
 con-

congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jam diu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quòd solitum quicquam liberæ civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitate. curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; quum & ipsi consensu invisum imperium, & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres, interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, &, quemadmodum Patres vocati non cœant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremebat plebes. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum è cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consultò detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si præsentibus detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt. qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo factò proditam à Patribus plebs libertatem rata, quòd iis, qui jam magistratu abiissent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruiisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam, quàm obnoxie dictas sententias, accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogerentur,

rentur, postulando ut de republ. liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse: nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum ìsse in certamen, *Decem Tarquinius appellan-tem, admonentemque, Valerius & Horatius ducibus pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam ut solenne retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis; quæ si in regem eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia liberè homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minùs privato ad concionem populum vocare, quàm illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quàm cupiditas in injusta dominatione retinenda esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quàm cum iis, qui, legum ferendarum causa creati, nihil juris in civitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum ex æquandæ sit libertatis) sustulerint: qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse regibus exactis atricios magistratus; creatos postea, post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogitare. Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam prope senatùm non habuerint: tunc ita habeant, ut de republ. loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora quæ patiantur videri jam hominibus, quàm quæ metuant.*

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec quo evasura res esset cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus quàm jurgio similis, orantis per sui fratris, parentisque ejus manes; ut civilis potiùs societatis, in qua natus esset,
quam

quam fœderis, nefariè iſti cum collegis, meminisset. multo id magis se illius caussa orare, quàm reipublicæ. Quippe remp. si à volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere. Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent; Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensu sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, iudicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam caussa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maximè oppugnant? aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit; nunc demum, quum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quòd in turbido minùs perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore cura occupatis animis, verum esse, præjudicium rei tantæ afferre. Sibi placere de eo, quod Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros abisse magistratu infimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, repub. in tranquillum redacta, senatu disceptante, agi: Et jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrùm in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus

cujus si falsò famam vulgatam, vanaque non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent: speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. Sin fides & nunciis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi: decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præverti.

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, ut de republ. liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos aut in curia aut in concione posse ob stare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse. Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: Non erit melius, inquit, nisi de quo consulimus, vocem misisse. & ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribunicia potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quàm consularis imperii, rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quàm invidia eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant, Q. Fabius & Ap. Claudius. bellum
domi

domi majus, quàm foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minùs in bono constans, quàm gnavum in militia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiaeque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quàm, sui similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, Man. Rabuleio & Q. Poetilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, & T. Antonio, & Cæsone Duilio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam æquo omnium decemvirorum imperio decernunt.

XLII. Nihilo militiae quàm domi meliùs respubli-
ca administrata est. Illa modò in ducibus culpa,
quòd, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis
penes milites noxa erat: qui, ne quid ductu atque au-
spicio decemvirorum prosperè usquam gereretur, vin-
ci se per suum atque illorum dedecus patiebantur.
Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis
exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis pro-
fugi, propius urbem, inter Fidenas, Crustumariam-
que, loco edito castra communierant. persecutis hosti-
bus nusquam se æquo certamine committentes, natura
loci ac vallo, non virtute ut armis, tutabantur. Ma-
jus flagitium in Algido, major etiam clades accepta;
castra quoque amissa erant, exutusque omnibus utensi-
libus miles, Tusculum se, fide misericordiaque victu-
rus hospitium, (qui tum non sefellerunt) contulerat.
Romam tanti terrores allati, ut posito jam decemvi-
rali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent:
omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire
mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: arma
Tusculum ad supplementum decernerent, decemviros-
que ab arce Tusculi degressos in castris militem ha-
bere: castra alia à Fidenis in Sabinum agrum trans-
ferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes à con-
silio urbis oppugnandæ.

XLIII.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas, duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem, tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis ferentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregiè pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primò fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos qui ceciderant, decemvirorum permisso, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem, armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium: profectò ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, nò decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas ab libidine ortum, haud minùs fœdo eventu, quàm quòd per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinius expulerat: ut non finis solùm idem decemviris, qui regibus, sed causâ etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeïæ stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, & pro causâ plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore
septa

septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret: neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum iniecit; serva sua natam (servamque appellans) esse. sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavidam puella stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris sponsique Icilius populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam à vi tuta erat, quum assertor nihil opus esse multitudine concitata ait: se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit: puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam esse: id se indicio compertum asserere; probaturumque vel ipso Virginio iudice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat: interim dominum sequi ancillam æquum esse. Advocati puellæ, quum Virginium reip. causa dixissent abesse; bido affuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat: lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur virginem adultam famæ prius, quàm libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, *quàm libertati fa-*
verit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici
postulationi suæ prætendant. Ceterum ita in ea firmum
libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet.
In his enim, quæ asserantur in libertatem, quia quivis
lege agere possit, id juris esse; in ea, quæ in patris manu
sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat.
Placere itaque patrem arcessiri. interea juris sui jactu-
ram

ram assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat. Adversus injuriam decreti quum multi magis fremarent, quàm quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, & sponsus Icilius interveniunt. dataque inter turbam via, quum multitudo Icili maxime interventu resisti posse Appio crederet, licitor decrevisse ait: vociferantemque Icilium summovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset. Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi, inquit, ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas & secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icili. Non, si tribunicium auxilium & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademisti, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Sævite in tergum & in cervices nostras: pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferretur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginus militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem. neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres quo progrediare. Virginus viderit de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindictis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. me vindicantem sponsum in libertatem vita citius deseret, quàm fides.

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est; quum Appius, *Non Virginium defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere diceret: non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantiae suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini & libertati datum; jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam*

puellam in posterum diem pateretur. Quod nisi pater postero die affuisset, denunciare se Icilio similibusque Icilio; neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore; nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores: contentum se suis lictoribus fore. Quum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ; placuit omnium primum fratrem Icilio, filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde rectâ ad portam, & quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris: in eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citati que equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulò tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est, inquit, crastina die vestra opera utar. sponsores nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne ejus rei causâ sedisse videretur; postquam, omissis rebus aliis, præ cura unius nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: & jam commeatu sumpto profectus Virginus prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur.

XLVII. At in urbe, prima luce, quum civitas in foro exspectatione erecta staret; Virginus sordidatus filiam suam obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocacione in forum deducit. Circumire ibi & prensare homines cœpit; & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere: *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenuè ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe,*
quæ

quæ capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda? Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiae veriùs quàm amoris mentem turbaverat) in tribunal ascendit: &, ultro querente pauca petitore, *quod jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset*; priusquam aut ille postulatùm perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta sceditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, Decrêsse vindicias secundum servitutem. Primò stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. silentium inde aliquamdiu tenuit. Deinde quum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginus, intentans in Appium manus, Icilio, inquit, *Appi, non tibi filiam despondi: & ad nuptias, non ad stuprum educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscuè in concubitus ruerè? Passurine hæc isti sint, nescio. non spero esse passuros illos, qui arma habent.* Quum repelleretur assester virginis à globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienato ad libidinem animo, negat ex besterno tantum convicio Icilio violentiaque Virginii, *cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota cætus in urbe factos esse ad movendam seditionem.* Itaque se, haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse: *non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii cœrceret.* Proinde quiescere erit melius. I, inquit, *licetor, summove turbam; & da viam domino ad prehendum mancipium.* Quum hæc intenuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit,

dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invehctus: deinde finas hic coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit? ut, si falsò pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ, ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ab Ianio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum, ait, modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit: respectansque ad tribunal, *Te, inquit, Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunq̃ue ibat, viam facere; donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiae præmia esse?* ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mæstior imbecillo animo, eo miserrabilia magis querentibus subjicit. Viro- rum & maximè Iciliæ vox tota, tribuniciæ potestatis ac provocationis ad populum erepta, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc detrectantem arripi: postremò, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius & M. Horatius. qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se à privato Icilio aiebant: si vim afferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. Hinc atrocis rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. franguntur à multitudine fasc-

ces. In concionem Appius ascendit. sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere à privato liſtores jubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit. videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus, trepidus, senatum postremò vocari jussit. ea res, quòd magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit: & multo magis providendum, ne quid Virgini adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, *ut omni ope à seditione milites contineant.* ubi Virginius majorem, quàm reliquerat in urbe, motum excivit. Nam præterquam quòd agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, resperfusque ipse cruore, tota in se castra convertit. & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quàm erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei esset; flens diu vocem non misit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, *Ne quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent: neu se ut parricidam liberum averfarentur. Sibi vitam filiæ suæ cariorem fuisse, si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset. quum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quàm contumelia liberos: misericordia se in speciem crudelitatis lapsum. nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum*

litorum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Appii Claudii extinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ. quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, misera, sed honesta, morte occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo; nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immisti turbæ militum togati, quum, eadem illa querendo, docendoque quanto visa quàm audita indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse, insecutosque, qui Appium prope interemptum in exilium abisse dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri simul iis, quæ videbant, simul his, quæ acta Romæ audierant, perturbati; alius in illam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentibus responsum non redditur. imperium si quis inhiheret, & viros & armatos se esse respondetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet. nihil placet asperè agi, quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærent senatus verbis, cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent? non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum; nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. id modò à multitudine conclamatum est, ut L.

Valerium & M. Horatium ad se mitterent. his se daturum responsum.

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quàm communi consilio, esse. Placere decem creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari. Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, Melioribus meis vestrisque rebus reservate, inquit, ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque secessio ab decemviris facta est; non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata, quàm quem nova fama de Virginia adeò scedè ad libidinem petita accenderat. Icilius, ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse prius, quàm iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus quàm consiliis. Siccii cædes decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quàm si decemviri deponerent insignia magistratus ejus,*
quo

quo anno jam ante abissent. Decemviri querentes se in ordinem cogi, non ante, quàm perlatis legibus, quarum caussa creati essent, deposituros imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit: affirmante Duilio non priùs, quàm deserì urbem videant, curam in animos Patrum descensuram, *admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis: scituros, quòd sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum, nihil violando, imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes. Quum vassa Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam quàm Horatius & Valerius vociferabantur: *Quid expectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruerè ac desflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Testis ac parietibus jura dicturi estis. Non pudet licitorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quàm togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus quàm illi plebeiis. Novam inexpertamque eam potestatem eripuerè patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium. quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minùs illi auxilii egeant.* Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate

Patrum affirmant. Id modò simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubiè & motus initio, & exitu rei. Ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis quæ postulata plebis essent; composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret in æquitate rerum plus quàm in armis reponi spei. Potestatem enim tribuniciam provocationemque repetebant; quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant: & ne cui fraudi esset, concisæ milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. de decemvirorum modò supplicio atrox postulatum fuit. dedi quippe eos æquum censebat, vivosque igni concrematurus minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilii fuerunt, adeò æqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum quàm indulgendum est. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis: & prius pene, quàm ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra à suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis quàm gladio opus est. Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendò. Etiam, si quando metuendos vos præbituri essis, quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque: tunc, ut quæque causa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.*

LIV. Facerent ut vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti,

fecti, quum mandata plebis Patribus exposuissent; alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius truci ingenio, & invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro, inquit, imminet fortuna. Video, donec arma adversariis traduntur, differri adveſas nos certamen. dandus invidiæ est sanguis. nihil ne ego quidem moror, quo minùs decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent: Q. Furius, pontifex maximus, tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitiâ. Nunciantur hæc plebi. legatos, quicquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reipublicæ, redite in patriam ad penates, conjuges liberosque vestros: sed qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot usu rerum necessario tantæ multitudini est violatus; eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. Ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convertunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium, avunculum Virginie, auctores secessionis: tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ est: & M. Duilium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemvi-

ralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis quàm meritis electi, M. Titinius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circum Flaminium appellant.

Ante Cbr. 446. U. C. 306. LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius. qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine offensione fuit. quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controverso jure esset, tenerentur Patres plebiscitis; legem centuriatis comitiis tulere, *Ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret.* qua lege tribunicii rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam; non restituant modò, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo novam legem, *Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: qui creasset, eum jus fasque esset occidi; neve ea cædes capitalis noxæ haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno intervallo cærimoniis, renovârunt. & cum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *Ut, qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset: familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæque venum iret.* Hac lege juris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi, ducique à majoribus magistratibus: quod etfi non

non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere jurejurando plebis, quum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque & prætoribus, quia eisdem auspiciis, quibus consules crearentur, cautum esse: judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur. quæ ante arbitrio consulum suppressiebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit, *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia, ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta: quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundata deinde & potestate tribunicia, & plebis libertate; tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, & Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria scdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque ejus vidissent. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. Itaque neq; ego accusando apud vos eum tempus teram, à cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicâstis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adicere patiar.* Omnium igitur tibi, *Appi Claudii*, quæ impiè nefarièque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen & tribunos appellavit: & nullo

morante arreptus à viatore, *Provoco*; inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, *Deos tandem esse*, & non negligere humana, fremunt; & superbiæ crudelitatiq; etsi seras, non leves tamen venire pœnas: provocare qui provocat-ionem susceperat; & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addidisset: ip-sius Appii, inter concionis murmur, fidem populi Ro-mani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat: su-um infelix erga plebem Romanam studium, quod æquan-darum legum causa cum maxima offensione Patrum con-sulatu abiisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur: ceterum sua propria bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se expertu-um. in præsentia se, communi jure civitatis, civem Ro-manum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertinuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, ite-rum se tribunos plebis appellare, & monere, ne imitentur quos oderint. Quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quam conspirasse à cem-viris criminati sint; ait se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & consulares, & tribu-nicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indicta causa non liceat? Cui plebeio & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: & appellatio provocatioque adversus injuriam magistratum ostentata tantum inanibus literis, an verè data sit.

LVII. Contra Virginius, unum Ap. Claudium, & legum expertem, & civilis & humani fœderis esse aje-bat. Respicere tribunal homines, castellum omnium scelerum:

*scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemptor, carnificibus non licitoribus stipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, à complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandisque vindictis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit; supro interpellato magis, quàm cæde, motus. & illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare fit solitus. Proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindictas ab libertate in servitutem dederit: si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere. Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones piè magis quàm magnificè. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modò, sed emeritis etiam stipendiis pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere. eoque non copia modò, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.*

LVIII. C. Claudius, qui perosus decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiae infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat: is magno jam natu quum ad pericula ejus deprecanda rediisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *Ne Claudiae genti eam inusitam maculam vellent, ut carere & vinculis viderentur digni: virum honoratissimae imaginis futurum ad posteros, legum latorem conditoremque Romani juris, jacere victum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam, propter unius odium, multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversae fortunae velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse.* Erant quos moveret sua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, causa. sed Virginii, sui potius ut misererentur, orabat, filiaeque: nec gentis Claudiae, regnum in plebem sortitae, sed necessariorum Virginiae, & trium tribunorum preces audirent, qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent. Justiores hae lacrimae videbantur. itaque, spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius, invidiae proximus, quod in urbe fuerat, quum injustae vindictae à collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiae fecit. testis productus, qui, septem & viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilam deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus in se iterum saeviret.* Oppius quoque ductus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitae fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere.

publicavere. collegæ eorum exilii causa solum vertērunt: bona publicata sunt. & M. Claudius assertor Virginie, die dicta damnatus, ipso remittente Virgino ultimam pœnam, dimissus Tibur exsulatum abiit: manesque Virginie, mortuæ quàm vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus inceserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimie potestatis, *Et libertatis*, inquit, *nostræ* & *pœnarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus.* Nam neque vetera peccata repeti, jam oblitterata, placet; quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis: & nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura. Ea primum moderatio tribuni metum Patribus dempsit, eademque auxit consulum invidiam: quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quàm patricio, cura fuisset; & ante inimicos satietas parum suarum cœpisset, quàm obviam ituros licentiæ eorum consules appareret. Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin, turbato reipub. statu, tempori succubissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen statuum fuerit. Castris mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter
bina

bina castra spatium acie instructa complebant: provocantibusque ad proelium, responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequicquam expectando certamen, Æqui Volsque, postquam concessum propemodum de victoria credebant; pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis castris præsidium, quàm satis virium ad certamen. quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem laceffit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam; crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocte cessere: & Romani quidem, pleni spei, corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo, nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis: ultiores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae fieret. & postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potiùs quàm virtus & arma contegerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae accepere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus priùs, quàm totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primò pedem hostes. deinde, quum animos collegissent, & undique duces, victisne cessuri essent, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte *Romanos meminisse jubeat, illo die primùm liberos pro libera urbe Romana pugnare.*

pugnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemviro-
rum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri,
sed consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto,
liberatore ipso. Ostenderent, prioribus præliis per duces,
non per milites, stetisse, ne vincerent. Turpe esse, con-
tra cives plus animi habuisse, quàm contra hostes: &
domi, quàm foris, servitutem magis timuisse. Unam
Virginiam fuisse, cujus pudicitia in pace periculum esset:
unum Appium civem periculosa libidinis. at si fortuna
belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium pe-
riculum fore. Nolle ominari quæ nec Jupiter nec Mars
pater passuri sint iis auspiciis condita urbi accidere.
Aventini Sacrique montis admonebat, ut ubi libertas
parta esset paucis ante mensibus, eò imperium illibatum
referrent; ostenderentque, eandem indolem militibus Ro-
manis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fu-
erit. nec æquatis legibus, imminutam virtutem populi
Romani esse. Hæc ubi inter signa peditum dicta de-
dit, advolat deinde ad equites: *Agite juvenes*, inquit,
præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præ-
statis. Primo concursu pedes movit hostem: pulsum vos,
immissis equis, exigite è campo. Non sustinebunt im-
petum: & nunc cunctantur magis quàm resistunt. Con-
citant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam
turbatum pugna: &, perruptis ordinibus, elati ad no-
vissimam aciem, pars libero spatio circumvesti, jam
fugam undique capeffentes, plerosque à castris aver-
tunt, præterequantisque absterrent. Peditum acies,
& consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: cap-
tisque cum ingenti cæde, majore præda potitur.
Hujus pugnae fama perlata non in urbem modò, sed
in Sabinos ad alterum exercitum; in urbe lætitia mo-
dò celebrata est, in castris animos militum ad æmulan-
dum decus accendit. Jam Horatius eos, excursioni-
bus sufficiendo, præliisque levibus experiundo, assuefe-
cerat sibi potius fidere, quàm meminisse ignominia
decemviro-
rum ductu acceptæ: parvaque certamina in
sua-

summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta laceffere atque instare; rogitantes, *Quid latrocinii modo procurantes pauci, recurrentesque tererent tempus, & in multa prælia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

LXII. Ad id quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur: jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum, sibi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit; concione advocata, *Quemadmodum, inquit, in Algido res gesta sit, arbitror vos milites audisse. qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos milites mihi effeceritis. & trahi bellum salubriter, & maturè perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum clamorem, qualem in aciem sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestræ. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum, affirmat. Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi jam pridem avidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum*

cornu;

cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis defiliunt; cedentibusque jam suis, provolant in primum: simulque & hosti se opponunt, &, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vadunt igitur in prælium, ab sua parte omissum; & locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modò pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques, inter ordines peditum testus, se ad equos recipit: transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius: simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. Castigati, fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem avertunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum sicut in Algido res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, malignè senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu & altero die frequens iit supplicatum. & hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est (circum jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribu-

nus

nus plebis tulit ad populum de triumpho consulam, multis dissuasum prodeuntibus, maximè C. Claudio vociferante, *De Patribus, non de hostibus consules triumphare velle: gratiamque pro privato merito in tribunalum, non pro virtute honorem peti. nunquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* In eandem sententiam multa & à ceteris senioribus Patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatus, populi jussu triumphatum est.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni rescicerentur: &, quo sua minùs cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Fortè quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duilio forte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum; pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concedere sortem comitorum collegis, habituris è lege potiùs comitia, quàm ex voluntate Patrum: injecta contentione, Duilius, consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores popula-
ris

ris sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent: collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: &, quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis apertè petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, consilium dimisit, nec deinde comitiorum causa habuit. Satisfactum legi aiebat. quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modò ut relinquerentur, sanciret: & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si quos minus hodie decem tribunos plebei fecerint: bi tum uti quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, quum ad ultimum perseverassent, negando quindecim tribunos plebis rempubl. habere posse. victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. *Ante Cbr.*
 duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium & A. Aterium, cooptavere. *445.*
 Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum à collegis aiebat; rogationem tulit, *ut, qui plebem Romanam tribunos plebis rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos faceret.* infestandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. *U. C. 307.*

Ante Chr.
^{444.}
U. C. 308. *gestit.* Inde M. Geganius Macerinus & C. Julius consules facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate Patrum, sedavere: plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. cura pacis, concordiae quoque intestinae causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiae erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriae fieri coepta. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus; quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis quam adversariis superesse animos. adeo moderatio tuendae libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est; cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & injuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

Ante Chr.
^{443.}
U. C. 309. LXVI. T. Quintius Capitolinus quartum & Agrippa Furius consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces cupidi praedarum, biennio ante delectum indictum

dictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium. eo adversus se non esse missos exercitus. dissolvi licentia militandi morem. nec pro communi jam patria Romam esse. quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse. Conjunctis exercitibus Latini primum agrum populati sunt: deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum verò, exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes. unde postquam inulti prædam præ se agentes retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit. Ibi in hanc sententiam locutum accipio.

LXVII. *Et si mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen, cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse. Hanc ego ignominiam (quamquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni diuinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis: & si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata Quirites, vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, & se & vos novere. Discordia ordinum est, venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina. dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus; dux: tædet vos patriciorum,*

rum, nos plebeiorum magistratum, sustulere illi animos. Pro Deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis. concordiae causa concessimus. Decemviros desiderastis. creari passi sumus. Decemvirorum vos pertaesum est. coegimus abire magistratu. Manente in eodem privatos ira vestra, mori atque exsulare nobilissimos viros honoratissimoque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis. creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus: auxilium tribunicium, provocationem ad populum, scita plebis injecta patribus, sub titulo aequandarum legum nostra jura oppressa tulimus & ferimus. Qui finis erit discordiarum? Equando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos aequiore animo quiescimus, quam vos victores. satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Aesquilias quidem ab hoste prope captas, & scandentem in aggerem Volscum hostem nemo summovit. in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. Agitedum, ubi hic curiam circumsederitis, & forum infestum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audctis, ex muris visite agros vestros, ferro ignique vastatos, praedam abigi, fumare incensa passim tella. At enim communis res per haec loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatae res vestrae quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestrum quisquam re, fortuna, domum auctior rediit. Equis retulit aliquid ad conjugem & liberos, praeter odia, offensiones, similitates publicas privataeque? à quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio ali-

eno tuti sitis. At Hercules, quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro, faciebatis, & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant; præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum, gloriaque, simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratum vestris fortune hostem abire finitis. Hæret affixi concionibus, & in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volcos proficisci? ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet, & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit. sedemus disides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsentis pace læti, nec cernentes ex otio illo brevi multiplex bellum redituum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites: sed multo malo vos salvos esse; qualicunque erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil præter publicum commodum videt. nisi fortè assentatores publicos, plebicolos istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare & stimulare putatis. Concitati, aut honori aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se quàm nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium tandem capere potest, & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere: nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & à portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transfulero.

LXIX. Rarò aliàs tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc severissimi consulis fuit. Juven-

tus

tus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ, telum acerrimum adversus Patres, habere solita erat, bellum & arma spectabat: & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis, quæ subiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira implere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quintium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri: & primores Patrum dignam dicere concionem imperio consulari, dignam tot consulatibus antea, dignam vita omni plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per prodicionem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut acerbè tuendo jura ordinis asperiores domando multitudinem fecisse: T. Quintium orationem memorem majestatis Patrum, concordiaque ordinum, & temporum in primis habuisse. Orare eum collegamque, ut capefferent rempubl. orare tribunos, ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vastatis agris, urbe prope oppugnata. Consensu omnium delectus decernitur habeturque. Quum consules in concione pronunciassent, Tempus non esse causas cognoscendi; omnes juniores postero die prima luce in campo Martio adessent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent, bello perfectò se daturos tempus; pro desertore futurum, cujus non probassent causam: omnis juvenus affuit postero die. Cohortes sibi quæque centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeò maturè perfectà accepimus, ut signa, eo ipso die à quæstoribus ex ærario prompta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit: castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos quum toties rebellassent,

bellassent, conscientia culpæ ac desperatio irritarent, mora dimicandi nulla est facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat: & prælatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & æquando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregiè pugnare, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perripit. unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est; momentoque temporis, in averfam incurfando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio cum prælio equites Volscorum & Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius, *Negare cunctandi tempus esse, circumventos interclusosque ab suis vociferans, ni equestre prælium connixi omni vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reverberetur inde ad prælium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta. impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. is finis pugnae equestris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primùm acie vinci cœpti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum: in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viri-
busque

busque ferox, quum omni parte pugnae melius remgeri quàm apud se, videret, accepta signa ab significeris ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominia metu concitati milites invasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum à Quintio venit, victorem jam se imminere hostium castris: nolle irrumpere, antequam sciat debellatum & in sinistro cornu esse. Si jam fuisset hostes, conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fufis, sine certamine in munitiones irrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spereti, aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset; verecundia fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne etiam si impetrassent, magis hominum ratio, quàm meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriâ honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, iudicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magna contentione actum, jamque editis testibus, quum tribus vocari & populum inire suffragium oporteret, confurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: &, *Si licet, inquit, consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse; vociferantemque

que, prodi publicam causam, summoveri iussissent; tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur à multitudine magis quàm regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *Annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro, de quo agitur, militasse non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo se rem vetustate obliteratedam, ceterum suæ memoriæ infixam, afferre, agrum de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse; captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum: mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se à populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse: non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnet.*

LXXII. Consules, quum Scaptium non silentio modò, sed cum assensu etiam audiri, animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos; orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in suam rem litem vertendo; quum præsertim, etiam si fas sit curam emolumenti sui judici esse, nequam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis. nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc privata rei judicem fecisse, ut sibi controversosam*

VOL. I. L adju-

adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum. Hæc consules, hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sanè quicquam bona caussa elevatur dedecus judicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quàm Patribus Romanis, scèdus atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis mansit.

L I B E R IV.

E P I T O M E.

I, &c. **L**EX de connubio Patrum & plebis à tribunis plebis, contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. VI, VII. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratus administratæ. VIII. Item censores tunc primùm creati. IX. Seditione Ardeæ ortâ optimates Romanos, plebs Volscos accivere. X. Sub jugum Volsci mittuntur. XI. Ager Ardeatinus populi Romani judicio oblatus, missis in eum colonis, restitutus est. XII, XIII, &c. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est: & ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans, à C. Servilio Ahala magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est. XVI. L. Minutius index bove aurata donatus est. XVII, XVIII. Legatis Romanis

manis à Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuæ in Rostris positæ sunt. XIX, XX. Cornelius Cossus, tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opima spolia secunda Fere-
trio retulit. XXI. Prodigia. Bello à Fidenatibus in-
gruente A. Servilius Dictator dicitur. XXII. Qui Fidenas capit. XXIII. Omni Etruriæ Concilium in-
dicitur. XXIV. Mamercus Æmilius dictator, cen-
suræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur,
anni & sex mensium spatio finito, ob eam rem à cen-
soribus notatus est. XXV. Tribuni militares Consul-
lari potestate creantur. XXVI. A. Postumius Tuber-
tus Dictator dicitur. XXVII, &c. Qui Hostes su-
perat. XXX. Siccitate laboratum peregrina piacula
cernunt. XXXI, &c. XXXIV. Fidenæ in potesta-
tem redactæ; eoque coloni missi sunt. quibus occisis
Fidenates quum defecissent à populo Romano, à
Mamerco Æmilio dictatore victi sunt, & Fidenæ
captæ. XXXV, XXXVI. Quatuor Tribuni milita-
res bis creantur. Seditiones. XXXVII, &c. Pugna cum
Volskis inclinata à Tempanio restituitur. XXXVIII.
Castra utraque deserta. XL, XLI. Sempronius Con-
sul à Julio Tribuno accusatur, à Tempanio defenditur.
XLII. Ei dies dicitur. XLIII. Interrex. XLIV.
C. Sempronius damnatur. XLV. Conjunctio servo-
rum oppressa. XLVI. Q. Servilius Priscus Dictator.
XLVII. Capit Lavicos. XLVIII. Actio de agro
dividendo, intercedentibus Tribunis deponitur. XLIX.
L. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem
ab exercitu occisus est. LI. Quæstio ejus credis ad
plebem fertur. LII. Pestilentia & Fames. LIII.
Mænius frustra delectum impedit resistentibus Collegis.
LIV. Tres Plebei Quæstores creantur. LV. Arx
Carventana amittitur. LVI. Patrum dissensiones.
LVII. P. Cornelius Dictator. LVIII. Vejens bellum
motum. LIX. Anxur capitur. Stipendium ex æra-

rio tum primum militibus datum. LX, LXI. Res præterea gestas adversum Volscos & Vejentes, Fidenates & Faliscos, continet.

I. OS secuti M. Genucius *Ante Chr.*
& C. Curtius consules. ^{442.}
Fuit annus domi forisque *U. C. 310.*
infestus. nam anni principio & de
connubio Patrum & plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem
promulgavit; qua contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium rebantur: & mentio primò sensum illata à tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.* Id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergo audiere Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, & Vejentes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Æquosque, ob communitam Verruginem, fremere. adeò vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribuniciæ, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari jubent; si quo intentius possit, quàm T. Quintio consule apparatus sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, nequicquam territando consules, avertere plebem à cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset; confestim ad concionem advocavit.

II. Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules *jam ultra ferri posse furores tribunicios.*

ventum jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quàm foris. Id adeò non plebis, quàm Patrum; neque tribunorum magis quàm consulum culpa, accidere. cujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatus ipsi à patribus acceperant, quam liberis tradituri essent; ut, quemadmodum plebs gloriari posset, auctiorem amplioremque esse. finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quàm felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas, quantasque res C. Canuleium aggressum? colluvionem gentium, perturbationem auspiorum publicorum privatorumque afferre; ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos norerit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui natus sit, ignoret cujus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quòd omnia divina humanaque turbentur. jam ad consulum vulgi turbatores accingi: & primò, ut alter consul ex plebe fieret, id modò sermonibus tentasse: nunc rogari, ut, seu ex patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & creaturos baud dubiè ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Icilioque consules fore. ne id Jupiter optimus maximus sineret, regiæ majestatis imperium eò recidere: & se milles morituros potius, quàm ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia, non mitiorem in se plebem, sed asperiores, alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrasset, futuram: primò quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quàm eas leges sibi imponi paterentur: quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. Finem non fieri posse. in eadem civitate tribunos plebis & Pa-

tres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse; potiusque serò, quàm nunquam, obviam eundem audaciæ temeritatique. Illine ut impune primò discordias serentes, concitent finitima bella? deinde adversus ea, quæ concitaverint, armati civitatem defendique prohibeant? Et quum hostes tantum non arcefferint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canuleius in sinu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delictum haberi prohibitorium. quid esse aliud, quàm mirari, se predicturum patriam? oppugnari atque capi possurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volkis & Aënis & Veientibus allaturam? Nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quàm adversus hostium arma.

III. Quum maximè hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis & adversus consules ita disse-ruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveritis, sæpe equidem & ante videor animadvertisse: nunc tamen maximè, quod adeò atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quàm admonemus, cives nos eorum esse, & si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Altera nihil novi ferimus, sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modò pene in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, adipiscendi*

cendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? & perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adirant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quinetiam (si Diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastios, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse? nec aut juris aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium, non modo Romanæ, sed ne Italicæ quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniiis, vivis liberis Anci, regem factum? Servium Tullium post hunc, captivum Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatius Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pæniteat nunc vos plebei consulis; quum majores nostri advenas reges non fastidierint, & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem, post reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, deinde consul fiat? civis Rom. si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio similis? An, ne si sit quidem, ad gubernacula reipubl. accedere eum patiemur? potiusque decemviris, deterrimis mortalium, qui tum om-

nes ex Patribus erant, quàm optimis regum, novis hominibus similes consules sumus habituri?

IV. At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? Et, quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in civitate, Et descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Servio Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat: apud Patres esse coepit. Tribuni plebis, aediles, quaestores, nulli erant: institutum est ut ferenent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos Et creavimus, Et è republ. sustulimus. Quis dubitat, quin in æternum urbe condita, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? An esse ulla major aut insignior contumelia potest, quàm partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quàm exsilium intra eadem mœnia, quàm relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis Et Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in Patres, habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo è Patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret, patriciorum ista libido est. nemo invitum pactiorem nuptialem quemquam facere coëgisset. Verùm enimvero lege id probiberi, Et connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis, ne sit

fit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique feminae convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est, præterquam ut hominum, ut civium numero simus. nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.

V. Denique, ut utrū tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrū vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem. an, ut quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decerneretis? Et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium cæpero, tu statim consul sacramento juniores adiges, Et in castra educes? Et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, quantum istæ minæ adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis? an ideo non est dimicatum, quod, quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis, si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt: si spes, si aditus ad honores viris strenuis Et fortibus datur: si in consortio, si in societate reipubl. esse: si, quod æquæ libertatis est, invicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impediet aliquis, ferte sermonibus,

nibus, & multiplicata fama bella, nemo est nomen daturus, nemo arma capturus: nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.

VI. Quum in concionem & consules processissent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, cur plebeium consulem fieri non oporteret? ut fortasse verè, sic parum utiliter in præsens certamen respondit; quòd nemo plebeius auspicia haberet. ideoque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur. Plebes ad id maximè indignatione exarsit; quòd auspicari, tanquam invisì Diis immortalibus, negarentur posse. nec ante finis contentionum fuit, (quum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinacia certaret) quàm victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maximè rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilatuos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius victoria de Patribus & plebis favore ingens esset, accensi alij tribuni ad certamen pro rogatione sua summa vi pugnant, &, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, concilia principum domi habebant. apparebat, aut hostibus, aut civibus, de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum, Cincinnatique, & Capitolini sententiæ abhorrebant à cæde, violandisque quos, foedere icto cum plebe, sacrosanctos acceperant. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscuè ex Patribus ac plebe creari sinerent, de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo quicunque
aliquid

aliquid seditiosè dixerat aut fecerat, quàm maximè tribunicii, & prensare homines, & concurrare toto foro candidati cœpere: ut patricos desperatio primò, irritata plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. postremò, coacti tamen à primoribus, petiere, ne cessisse possessione reipubl. viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundum deposita certamina, incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricos creavit populus; contentus eo, quòd ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam aequitatemque & altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi universi fuit?

VII. Anno trecentesimo decimo quàm urbs Roma condita erat, primùm tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius. quorum in magistratu concordia domi pacem etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adjectum Æquorum Volscorumque bello & Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe, & imperio & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus: quia tertio mense quàm inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiire: quòd C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum rectè tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros restituto agro appareret. Ab senatu responsum est, *judicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam quòd nullo nec exemplo nec jure fieret, concordie etiam ordinum causa. Si Ardeates sua tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodum gaudeant se iræ moderatos; sciantque Patribus æquè curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne*

orta

orta diuturna esset. Ita legati, quum se rem integram relatu-
 ros dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum
 sine curuli magistratu respubl. esset, coiere, & interre-
 gem creavere. contentio, consulesne, an tribuni mili-
 tum crearentur, in interregno rem dies complures tenu-
 it. Interrex ac senatus, consulum comitia: tribuni
 plebis & plebs, tribunorum militum ut habeantur, ten-
 dunt. Vicerunt Patres; quia & plebs, patriciis seu
 hunc seu illum delatura honorem, frustra certare super-
 sedit: & principes plebis ea comitia malebant, quibus
 non haberetur ratio sui, quàm quibus ut indigni præ-
 tererentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu
 in beneficio apud primos Patrum reliquere. T. Quinti-
 us Barbatus interrex consules creat L. Papi-
 rium Mugilani, L. Sempronium Atrati-
 num. His consulibus cum Ardeatibus
 foedus renovatum est. idque monumenti est,

Ante Chr.

441.

U. C. 311.

consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus
 priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. cre-
 do, quòd tribuni militum initio anni fuerunt, eo, per-
 inde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his
 consulibus, prætermissa nomina consulum horum. Li-
 cinius Macer auctor est, in foedere Ardeatino, & in
 linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot
 terrores à finitimis ostentati essent, & domi otium fuit.

Ante Chr.

440.

U. C. 312.

VIII. Hunc annum, (seu tribunos modò,
 seu tribunis suffectos consules quoque habuit)
 sequitur annus haud dubiis consulibus, M.
 Geganio Macerino iterum, T. Quintio Ca-
 pitolino quintum consulibus. Idem hic annus censuræ
 initium fuit; rei à parva origine ortæ. quæ deinde
 tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque
 Romanæ penes eam regimen, senatus equitumque cen-
 turæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus
 magistratus, publicorum jus, privatorumque locorum,
 & vestigalia populi Romani, sub nutu atque arbitrio
 essent. Ortum autem initium rei est, quòd in populo,
 per

per multos annos incenso, neque differri census poterat: neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minimè consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiæque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi subjiceretur.* Et Patres, quanquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in republica essent, læti acceperunt: id quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori jus maiestatemque adjicerent. & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quàm speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommodè adversarentur, haud sanè tetendere. Quum à primoribus civitatis spretus honor esset, Papi-rius Semproniumque, quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum exple-
rent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Cen-
sores ab re appellati sunt.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate, renovatoque scødere recenti auxilium prope everse urbi implorantes. Frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servata, per intestina arma non licuit. quorum caussa atque initium traditur ex certamine factionum ortum, quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames morbive, quæque alia in Deum iras, velut ultima publicorum malorum vertunt. Virginem plebei generis, maximè forma notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re præterquam forma captus. adjuvabant eum optima-
tium studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quæ quàm splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes ne-
quisset,

quisset, ventum in jus est. postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores inter suæ partis homines, de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatum acies sequitur accensum injuria juvenem. fit prælium atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatum cum ferro ignique excursions facit. urbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat. nec ulla species cladesque belli abest; velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellicque est visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ; plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci duce Æquo Cluilio Ardeam venerunt, & mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria milia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert: cœptumque opus adeo appropriatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quàm à se urbem, viderent. & alia parte consul muro Ardeæ brachium injunxerat; qua ex oppido sui commeare possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento, aluisset militem; postquam septus vallo repente inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, si solvendæ obsidionis causa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos ait. Adversus ea consul, victis conditiones accipiendas esse, non ferendas, respondit; neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos

Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni jubet, fatentes victos se esse, & imperio parere: aliter tam abeuntibus, quam manentibus se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quàm pacem infidam Romanam relaturum. Volsci exiguum spem in armis, alia undique abscessa, quum tentassent; præter cetera ad-versa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte caderentur, ad preces à certamine versi, dedito imperatore, traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominiae cladisque pleni dimittuntur. & quum haud procul urbe Tusculo confedissent, veteri Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt poenas, vix nunciis cedis relictis. Romanus consul Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem rediit, Cluilio Volscorum duce ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegæ: quia concordiae pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum & Patres severum consulem, & plebs satis comem crediderint: & adversus tribunos auctoritate plura quàm certamine tenuit. quinque consulatus eodem tenore gesti, vitæque omnis consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quàm honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. *Anno Chr. 439.*
 Fabius & Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant, (maximè autem memorabilem annum apud *U. C. 313.*

apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum) eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam iudicii, senatusconsultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret iudicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo maiore parte Rutulorum colonorum quàm Romanorum scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus iudicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quàm omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clælius Sículus, M. Æbutius Elua. qui, per minimè populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum iudicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quòd nihil gratiæ cuiusquam dederant: vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, colonis adscripti remanendo in colonia, quàm testem integritatis iustitiæque habebant, vitavere.

XII. Pax domi forisque fuit & hoc &
Ante Cbr. insequenti anno, C. Furio Pacilo & M. Pa-
 438.
U. C. 314. pirio Crasso consulibus. Ludi ab decem-
 viris, per secessionem plebis, à Patribus ex
 senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa sedi-
 tionum nequicquam à Petillio quæsit. qui tribunus
 plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque ut de
 agris dividendis plebi referrent consules ad senatum
 pervincere potuit: &, quum magno certamine obtinu-
 isset ut consulerentur Patres, consulum an tribunorum
 placeret comitia haberi, consules creati iussi sunt. lu-
 dibrioque erant minæ tribuni, denunciantis se delectum
 impediturum; quum, quietis finitimis, neque bello,
 neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tran-
 quillitatem

quillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino
 L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac
 periculo insignis, seditionibus, fame, regno
 prope per largitionis dulcedinem in cervices *Ante Cbr.*
 accepto. Unum abfuit bellum externum: ^{437.} U. C. 315.
 quo si aggravatae res essent, vix ope Deo-
 rum omnium fisti potuisset. Cœpere à fame mala, seu
 adversus annus frugibus fuit, seu, dulcedine concionum
 & urbis, deserto agrorum cultu. nam utrumque tradi-
 tur. & Patres plebem defidem, & tribuni plebis nunc
 fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Pos-
 tremò perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L.
 Minucius praefectus annonae crearetur; felicior in eo
 magistratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad
 curationem ministerii sui: quanquam postremò annonae
 quoque levatae haud immeritam & gratiam & gloriam
 tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos lega-
 tionibus terra marique nequicquam missis, (nisi quòd
 ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est)
 nullum momentum annonae fecisset; & revolutus ad
 dispensationem inopiae, profiteri cogendo frumentum,
 & vendere quod usui menstruo superesset, fraudandoque
 parte diurni cibi servitia, criminando inde & objiciendo
 irae populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret
 magis quàm levaret inopiam: multi ex plebe, spe
 amissa, potiùs quàm ut cruciarentur trahendo animam,
 capitibus obvolutis se in Tiberim praecipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Maelius ex equestri ordine, ut illis
 temporibus, praedives, rem utilem, pessimo exemplo,
 pejore consilio est aggressus. frumento namque ex
 Etruria, privata pecunia, per hospitem clientiumque
 ministeria coempto, (quae credo ipsa res ad levandam
 publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones
 frumenti facere instituit: plebemque hoc munere dele-
 nitam, quacunque incederet, conspectus elatusque supra
 modum hominis privati, secum trahere; haud dubium
 consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est
 humanus

humanus animus insatiabilis eo quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere. &, quoniam consularatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant. quæ res eum, nec dum compositis maturisve satis consiliis, oppressit.

Ante Cbr.

436.

U. C. 316.

Consul sextum creatus T. Quintius Capitolinus, minimè opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. & L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem publicè curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum deferret, *Tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse. tempus agendæ rei nondum stare, cetera jam convenisse, & tribunos mercede emptos ad providendam libertatem, & partita ducibus multitudinis ministeria esse. Seriùs se pene, quàm tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quæ postquam sunt audita, & undique primores Patrum & prioris anni consules increparent, quòd eas largitiones, cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri: & novos consules, quòd expectassent donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solùm desideraret, sed etiam vindicem: tum T. Quintius consules immeritò increpari ait, qui constricti legibus, de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent: opus esse non fortì solùm viro, sed etiam libero, exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quintium dicturum. ibi animum parem tantæ

tantæ potestati esse. Approbantibus cunctis, primò Quintius abnuere: &, quid sibi vellent, rogitare, qui se ætate exacta tantæ dimicationi objicerent? Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiam virtutis esse, quàm in omnibus aliis, dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & consul nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipubl. esset, dictator à consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis præsiidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, & Mæliani, atque ipse dux eorum, in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens aut dictatoriam majestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem reipub. quæsisset, rogarent: missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te, inquit, dictator.* Quum pavidus ille, quid veller, quæreret; Serviliusque causam dicendam esse proponeret, crimenque à Minucio delatum ad senatum diluendam: tunc Mælius recipere se in cateravam suorum, & primùm circumspectans tergiversari: postremò, quum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus à circumstantibus, fugientique, fidem plebis Romanæ implorare: & opprimi se consensu Patrum dicere, quòd plebi benignè fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat: resperfusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum, dictatori renunciat, Vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, poenam meritam habere. Tum dictator, *Mæle virtute, inquit, C. Servili, esto, liberata republica.*

XV.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti, ad concionem vocari iussit; & Mælium jure cæsum pronunciavit, etiam si regni crimine insons fuerit; qui vocatus à magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam cognoscendam consedis; qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem causæ fortunam: vim parantem, ne judicio se committeret vi coërcitum esse. nec cum eo tanquam cum civē agendum fuisse; qui natus in libero populo, inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter factionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis cædō abdicare se magistratu atque exulare jussu; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cūquam ad dominationem pandere viam: sed tamen Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quàm sperandus fuerit, frumentarium divitem, bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse; ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse; ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem; non pro scelere id magis, quàm pro monstro, habendum: nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentię conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id Æquimælium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minucium apud quosdam auctores transisse à Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem, motam ex Mæliana cæde, sedâsse invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum à patricio homine introductum; nec deinde id plebem, concessum semel, obtinuisse, aut certè tentâsse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Per vicerunt igitur, ut tribunorum militum, potius quàm consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) & plebei aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur. Plebs quanquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quàm tres tribunos consulari potestate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. Prælati suffragiis Quintio Mamer-
Ante Cbr.
435.
U. C. 317.
 culus Æmilius, vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium, Vejentium regem, ac Vejentes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clælium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus. in tesserarum prospero jactu vocem ejus
ambiguam,

ambiguam, ut occidi jussisse videretur, à Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. rem incredibilem: interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris, voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicè in Rostris positæ sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causâ etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum quieta plebe, tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit quin consules crearentur M. Geganius

Ante Cbr. Macerinus tertium & L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde gessit, appellatus.

⁴³⁴
U. C. 318. Hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo prælio confligit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quàm lætitia fufis hostibus, fuit. & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercurum Æmilium jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum ab consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti: & numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos, Quintium Capitolinum & M. Fabium Vibulanum, sequi se dictator jussit. Cum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem summovere; collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos degressi sunt, quàm legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita. & dictator Romanus haud procul inde ad confluentes consedit, in utriusque ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito.

postero

postero die in aciem eduxit. Inter hostes variæ fuere sententiæ.

XVIII. Faliscus, procul ab domo militiam ægre patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Vejenti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quò detrectâset pugnam hostis, animi accesserè: posteroque die, jam militibus castra urbemque se oppugnaturus frementibus, ni copia pugnae fiat, utrimque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Vejens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggredierentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quintius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit; nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam iniuris; & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod ubi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi confligit. Nulla parte legiones Etruscae sustinere impetum Romanorum. eques maximè resistebat, equitumque longè fortissimus ipse rex, ab omni parte effusè sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum magis auctiusque reliquit posteris. Is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognôset, *Hiccine est,* inquit, *raptor fœderis humani, violatorque gentium juris?*

jam

jam ego hanc mactatam victimam (si modo sancti quicquam in terris esse Dii volunt) legatorum manibus dabo. Calcaribus subditis, infesta cuspide in unum fertur hostem. quem quum ictum equo dejecisset, confestim & ipse hasta innixus se in pedes excipit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sæpius cuspide ad terram affixit. tum exsanguis detracta spolia, caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. ita equitum quoque fusa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat, & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium, & ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiæ ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextra principali cum triariis, repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minùs trepida, quàm in acie fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longè maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii, prope Romuli spolia, quæ prima opima appellata sola ea tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit. averteratque in se à curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossus, tribunum militum, secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterum, præterquam quòd ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi

nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossu cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cossio spoliis suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem, qui si ea in re sit error, quòd tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Cossu consulem habeant; existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quòd imbelles triennium firme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeò ut quidam annales, velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet: eodem anno magistrum equitum, quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sede positus, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque inuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossu consulem scripserit.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Vejentem ac Faliscum ducti: praeda abacta hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatae: quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quaesitae sunt, nec motae tamen, ab Sp. Maelio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, & Minucio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalae tulerat: falsis

criminibus à Minucio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati obijciens. quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingrayescens curæ erat, terroresque ac prodigia, maximè quòd crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur testa. Obsecratio itaque à populo du-

Ante Chr.

^{432.}
U. C. 320. umviris præeuntibus est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum & L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in ur-

be agrisque fecit, ut non modò prædandi caussa quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primò aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque sociorum precibus potuere) duo populi transiere Anienem; atque haud procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque non in agris magis quàm in urbe est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. à Virginio senatus in æde Quirini consulitur. Dictatorem dici A. Servilium placet; cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permitte eò, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Eluam dicit.

XXII. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet. quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præstò fuere: signa ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eò dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Etruscas legiones: compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. sed neque scalis capi poterat urbs alta & munita; neque in obsidione vis ulla erat: quia frumentum non necessitati modò satis, sed copię quoque abunde ex ante convecto sufficiebat. Ita, expugnandi

pugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissa, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab averfa parte urbis maximè neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse diversissimis locis subeundo ad mœnia, quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio ab sensu operis hostes avertebat: donec, perfollo à castris monte, erecta in arcem via est. intentisque Etruscis ad vanas à certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus & M. Geganius Macerinus censores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum census populi est actus.

XXIII. Eisdem consules insequenti anno resectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias & Q. Tubero Marcum Manlium & Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterum in tam discrepanti editione & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis, dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos placet: & Tubero incertus veri est. sed inter cetera vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Vejentibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis, memoria initi primo cum iis belli: quanquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duæ civitates, legatis circa duodecim populos missis, impetrassent, ut ad Voltumnæ sanum indiceretur omni Etruriæ concilium velut magno inde imminente, senatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici iussit. Ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus. bellumque tantò majore quam proximo conatu apparatus est, quantò plus erat

Ante Chr.

431.

U. C. 321.

ab omni Etruria periculi, quàm ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto exspectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum à mercatoribus esset, negata Vejentibus auxilia, iussosque suo concilio bellum initum suis viribus exsequi; nec ad-
 verfarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materia quærendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat; seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quàm diuturnitate offensus. Concione itaque advocata, *rempubl. foris gerendam*, ait, *tutæque omnia præstanda Deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati pop. Rom. consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent: & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse iisdem per tot annos magna parte obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus quàm annua ac semestris censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. *Et ut re ipsa*, inquit, *sciatis Quirites, quàm mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdicō.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, sine alteri; cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quòd magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominiae intuentem, quàm ignominiam: primores Patrum, quanquam diminutum censuræ jus noluisent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos. quippe quum se quisque diutius ac sæpius subiectum censoribus fore cerne-

ret,

ret, quàm censuram gesturum. Populi certè tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à censoribus nullius auctoritate, pæterquam ipsius Mamerci, detereri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur. victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Fossius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit.

ædes Apollini pro valetudine populi vota *Ante Chr.*
est. multa duumviri ex libris, placandæ ^{430.} *U.C. 322.*

Deum iræ, avertendæque à populo pestis causa, fecere. magna tamen clades in urbe agrisque, promiscuè hominum pecorumque perniciæ, accepta. famem cultoribus agrorum timentes, in Etruriam Pomptinumque agrum, & Cumas, postremò in Siciliam quoque frumenti causa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt,

L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis *Ante Chr.*
morbi levata: neque à penuria frumenti, ^{429.} *U.C. 323.*

quæ ante provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolata in annum res: decretoque cautum, ne quod ante concilium fieret; nequicquam Vejente populo querente eandem, qua Fidenæ delatæ sint, imminere Vejis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jam diu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cætus indicare in domos tribunorum plebis. ibi secreta consilia agitare: queri, *se à plebe adeò spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum*

honorem aditus fuerit. multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent; aut patricos habendos fuisse tribunos plebis, ad id se suis etiam sordere, nec à plebe minus, quàm à Patribus contemni. Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & parto auxilio imperium quoque adscituram. Placet, tollendæ ambitionis causa, tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere, petitionis causa, liceret. Parva nunc res, & vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque irritatis animis plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis & Volscis Latini atque Hernici nunciarent.
Ante Cbr. T. Quintius Lucii filius Cincinnatus (ei-
 428.
U.C. 324. dem & Penno cognomen additur) & C. Julius Mento consules facti: nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrimque validi exercitus profecti in Algidum convenere. ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communivere; intentiorque, quàm unquam ante, muniendi, exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu quàm alias unquam rebellarent: & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat. ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui malè pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat

constat, ad alia discordes, in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregiè usus, *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine reipubl. dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt; proque collegio pronunciant, *placere consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos iussuros.* Consules ab tribunis, quàm ab senatu, vinci maluerunt: proditum à Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribuniciae potestati consulatum, memorantes, si quidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid alterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit. ab eo L. Julius magister equitum est dictus. simul edicitur & iustitium: neque aliud tota urbe agi, quàm bellum apparari. cognitio vacantium militiae munere post bellum differtur. ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis Latinisque milites imperati, utrimque enixè obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur; dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causa vovit: profectusque ab urbe, divisum cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste,

dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus totidem munimenta, planitiem in medio non parvis modò excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrimque acies satis patentem habebant. nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum à levibus præliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires, spem universæ victoriæ, tentato paullatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nulla in prælio iusto relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventus committunt. clamor subito ortus, non consulis modò vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. ubi præsentiope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio. pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit. misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maximè secretum ab tumultu petit, unde ex nec opinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites. nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quòd ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque est adortus; prius pene cepit castra, quàm oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra; nunciarique passim jubet.

XXVIII. Et jam luceſcebat, omniaque ſub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & conſul eruptionem è caſtris in trepidos jam hoſtes fecerat. Dictator autem parte altera, ſubſidia & ſecundam aciem adortus, circumagenti ſe ad diſſonos clamores ac ſubitos tumultus hoſti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dediffent, ni Veſtius Meſſius ex Volſcis, nobilior vir factis quàm genere, jam orbem volventes ſuos increpans clara voce, *Hic præbituri, inquit, vos telis hoſtium eſtis indefenſi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intuliſtis? in otio tumultuoſi, in bello ſegnes. Quid hic ſtantibus ſpei eſt? an Deum aliquem proteſtorem vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda eſt. hac, qua me prægreſſum videritis, agite, qui viſuri domos, parentes, conjuges, liberos eſtis, ite mecum. non murus, nec vallum, ſed armati armatis obſtant. virtute pares, neceſſitate, quæ ultimum ac maximum telum eſt, ſuperiores eſtis.* Hæc locutum, exſequentemque dicta, redintegrato clamore ſecuti, dant impreſſionem, quâ Poſtumiſ Albus cohortes objecerat: & moverunt victorem; donec dictator pedem jam referentibus ſuis advenit: eoque omne prælium verſum eſt. uni viro Meſſio fortuna hoſtium innititur. multa utrimque vulnera, multa paſſim cædes eſt. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Poſtumiſ iectus ſaxo, perfractò capite acie exceſſit. non dictatorum humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abſciſſum conſulem ex tam anticipiti prælio ſummovit.

XXIX. Meſſium impetus per ſtratos cæde hoſtes cum globo fortiffimorum juvenum extulit ad caſtra Volſcorum, quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Conſul, effuſos uſque ad vallum perſecutus, ipſa caſtra vallumque aggreditur. eodem & dictator alia parte copias admovet. non ſegnior op-

pugnatio est, quàm pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra prælium intulerat. Tum abjici arma passim, ac dedi hostes cœpti. castrisque & his captis, hostes, præter senatores, omnes venundati sunt. Prædæ pars, sua cognoscentibus, Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse triumphans in vestus urbem dictatura se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quòd, occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit præsidio, victorem securi percussus tradunt. nec libet credere: & licet, in variis opinionibus: & argumento est, quòd imperia Manliana, non Postumiana, appellata sint; quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioso quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis absente collega sine sorte dedicavit. ægre id passus Quintius, quum dimisso exercitu in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quòd Carthaginenses, tanti hostes futuri, tum primùm per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu cum petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellicque auctores in jurgia & seditiones versa. Undique

Ante C. C.

427.

U. C. 325.

que otium fuit Romanis. Legem de mulctarum æstimatione pergratam populo, quum ab tribunis parati consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu; actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus iterum. Vegetes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Facta fuit, quosdam ex Fidenatum juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, & Q. Servilio, & Mamercio Æmilio permessa. Quidam Ostiam relegati; quòd, cur per eos dies à Fidenis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cœlestes modò defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque, stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgatique contactu in homines morbi, & primò in agrestes ingruerant, servitiæque: urbs deinde impletur. nec corpora modò affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa, invasit; novos ritus sacrificando, vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitates pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dei, neu quo alio more quàm patrio, colerentur. Iræ adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugilanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit: faciales priùs mittendos ad res repetendas censuere.

U. C. 326.

U. C. 327.

Ante Clr.

424.

U. C. 328.

cenfuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta, quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant. Miffi tamen feciales: nec eorum, quum more patrum iurati repeterent res, verba sunt audita. Controverfia inde fuit, utrùm populi juffu indiceretur bellum, an fatis effiet fenatusconfultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros fe delectum, ut confules de bello ad populum ferrent. omnes centuriæ juffere. In eo quoque plebs fuperior fuit, quòd tenuit, ne confules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum confulari poteftate quatuor creati funt, T. Quintius Pennus ex confulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Coffus. ex iis Coffus præfuit urbi. tres delectu habito profecti funt Vejos: documentoque fuere, quàm plurium imperium bello inutile effiet. Tendendo ad fua quifque confilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occafionem locum hofti. incertam namque aciem, fignum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invafere opportunè Vejentes: cafta propinqua turbatos ac terga dantes accepere. plus itaque ignominia quàm ciadis eft acceptum. Mœfta civitas, vinci infueta, odiffe tribunos, pofcere dictatorem. in eo verti fpes civitatis. & quum ibi quoque religio obftaret, ne non poffet nifi ab confule dici dictator, augures confulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit: & ipfe ab eo magifter equitum eft dictus. Adeò fimul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil cenforia animadverfio effecit, quo minùs regimen rerum ex notata indignè domo peteretur. Vejentes re fecunda elati, miffis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab fe uno prælio fufos, quum tamen nullam publici confilii focietatem moviffent, voluntarios undique ad fperam prædæ adfciverunt. Uni Fidenatum populo rebellare placuit: &, tanquam nifi ab
fcelere

Ante Clr.

^{423.}
U. C. 329.

scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniore. itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat. accito exercitu ab Vejis, eoque ipso ab re malè gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, & in muris armati dispositi, & justitium in foro, tabernæque clausæ: fiuntque omnia castris quàm urbi similia.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *quod animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut, parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta sit, Vejentem hostem sexies victum pertimescant: Fidenasque prope sæpius captas quàm oppugnatas: eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere. se quoque eundem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui ante Vejentium Fidenatiumque adjunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia optima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse, cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem, in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; & populum Romanum intellegendum, quanto melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quàm eos, qui, ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint.* Votis deinde nuncupatis

nuncupatis profectus, mille & quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet; occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione quàm pugna in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regię pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti conflagunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, resperfos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus, inusitataque. ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu in hostem ruit; formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator magistro equitum, equitibusque, tum ex montibus Quintio accito, prælium ciens, ipse in finistrum cornu, quod incendio similis quàm prælio territum cesserat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumone victi, inquit, velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestræque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; Et suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatque*
fines

fines movent. Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur. utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: & ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis, elatus mistusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea quæ militem terruerat species, nihil terruit equos. ruinæ igitur similem stragem eques, quacunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat; Quintium legatum & suos ab tergo hostem adortos. ipse redintegrato clamore infert acrius signa. Quum duæ acies, duo diversa prælia, circumventos Etruscos & à fronte & ab tergo urgerent; neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset; & equitem passim liberi frenis dispulissent equi; Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt: Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pavor degravant: pauci ex multis tranant. Alterum agmen fertur per castra in urbem: eodem & Romanos sequentes impetus rapit, Quintium maximè, & cum eo degressos modò de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam misti hostibus portam intravere, in muros evadunt: suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit: receptusque intra muros in arcem, quò ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe,
quàm

quàm in prælio, fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis; &, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem, opulentumque præda, triumphans dictator Romam reduxit: jussuque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales retulere: rem æquè difficilem atque incredibilem: nec nunc lato satis ad hoc amne; & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu fortè fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti induciæ

Ante Chr.
422.
U. C. 330.

datæ: & Æquis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum

militum apparatu & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant, Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sextus Julius Iulus.

Ante Chr.
421.
U. C. 331.

Spectaculum comitate etiam hospitem, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, quòd admiratione eorum, quos odissent, stupens, in æterno se ipsa teneret servitio: & non modo ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis)

aut

aut sui aut suorum meminisset. desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur: nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur: ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiablem se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratorem fore; neque sperandum neque postulandum esse. magnos animos magnis honoribus fieri. neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiaeque spectatos: primis annis fugillatos, repulso, risui Patribus fuisse: desisse postremò præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum: alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum ostentatæ spes: & vestigali possessoribus agrorum imposito in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestina denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: ut, quoniam Volcos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem intpiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt; impigrum juvenem, &
jam

jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebis, nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio transacta re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati consules C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed *Ante Chr.* memoria digna traditur eo anno facta: Vul-
^{420.}
U. C. 332. turnum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) à campestri agro appellatam. Cepere autem prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti. His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum: sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant; Non ante unquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse: vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse. Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt: & C. Sempronius, cui ea provincia forte evenit, tanquam constantissima re, fortuna fretus, quòd victoris populi exercitum adversus victos duxisset, omnia temere ac negligenter egit: adeò ut disciplinæ Romanæ plus in Volscò exercitu, quàm in Romano esset. ergo fortuna, -ut sæpe aliàs, virtutem est secuta. Primo prælio, quod ab Sempronio incautè inconsultèque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite aptè locato, concursus est. clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset, excitior crebriorque ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnus, sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere
scutis,

scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspiciantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ: signa nunc resistentia deferuntur ab antefig-nanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quàm pugnare. Volscus inferre signa, urgere aciem; plus cædis hostium videre, quàm fugæ.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante. nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præsentî animo subvenisset. qui quum magna voce exclamâisset, ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus velut ad consulis imperium motis, *Nisi hæc, inquit, armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. sequimini pro vexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisque neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit altè cuspidem gerens. quacunque incidunt, vi viam faciunt: eò se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit. nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscis imperator, ut parmatîs, novæ cohorti hostium locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. quod ubi est factum, interclusi equites, nec perrumpere eadem, qua transierant, posse, ibi maximè confertis hostibus, quæ viam fecerant. & consul, legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modò omnis exercitus fuerat, nusquam viderent; ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio atque equitibus. qui quum sæpe conati nequissent per-rumpere

rumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. nec pugnae finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremjit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis faucibus & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumfessus ultra mediam noctem est: quum circumfidentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi, qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius, metu insidiarum, suos ad lucem tenuit. digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum, ab faucibus hostibus sciscitando, comperisset castra Volscorum deserta esse, laetus ab tumulo suos devocat, & in castra Romana penetrat: ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, foeditatem invenisset; priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat faucibus ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eò fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis quam publico luctu: Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat; quum equites procul visi, non sine terrore ab dubiis quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu laetitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium salvos victoresque redisse equites: & ex mœstis paullo ante domibus, quae conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidæque matres ac conjuges, oblitaæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quæque simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes effusæ. Tribunis plebis, qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant, quòd ad Vejos eorum opera malè pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ.

vidiæ. itaque, advocata concione, quum proditam Vejis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta scædè castra, vociferati essent: C. Julius, unus ex Tribunis, Tempanium equitem vocari jussit: coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidii aciem, aut ullo boni consulis functum officio? Et tunc ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohortesque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello republ. stetit, dicenda tibi sunt hodie. denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur, ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta. *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore æstimationem esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirerent, quæ pensanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse: vidisse autem se prius, quàm ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen Et clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumultum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset,*

esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem, servandi exercitus causa, loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res, esse credere, quàm populi Romani fortunam, noxamque omnia erroris mutui implèsse. precantemque deinde, ne se, fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis, quàm moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eò missa plaustra jumentaue alia ab urbe, exercitum, affectum prælio ac via nocturna, excepere. Paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixè amovens culpam, quàm Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re malâ gesta, & iratæ ducibus, M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus, quia & in Volsceis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis, Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se brevi reliquo vitæ spatio tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebis absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, L. Antistium, Sex. Pompilium, fecit: quos & pro centurionibus sibi præfecerant Tempanio auctore equites. Senatus, quum, odio Sempronii, consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ

Ante Chr.

419.

U. C. 333.

collegæ inspectante populo Romano orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perleverantiæ suæ; nec precibus tribunorum, quæ in speciem modò jactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modò ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus & fidens innocentie animus esset, quærebat. sub tribunicia umbra consularem virum delituisse.* modò ad collegas: *Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, & everfuri tribuniciam potestatem?* Quum illi, & de Sempronio, & de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle aut posse; sed si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, *Non videbit, inquit, plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror; quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas quatuor tribunorum quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium pariter plebi Patribusque gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant.

XLIII. Proximo anno Numerio Fabio *Ante Cbr.*
 Vibulano, T. Quintio Capitolini filio Capi- *418.*
 tolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea *U. C. 334.*
 provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatus. Ceterum, ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quàm timebant, dimicatione erat perfectum; sic in urbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est; cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, ut, præter duos urbanos quæstores,

res, duo consulibus ad ministeria belli præstò essent, à consulibus relata, quum & Patres summa ope approbassent; consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adversus quam actionem primò & consules & Patres summa ope adnixi sunt. concedendo deinde, ut, quemadmodum tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi; quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt: propter quos motus, quum senatus consules quàm tribunos creari mallet, neque posset per intercessionem tribunicias senatusconsultum fieri; respublica à consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricos tribuni prohibebant) sine certamine ingenti redit. Quum pars major insequentis anni per novos tribunos plebis & aliquot interreges certaminibus extracta esset: modò prohibentibus tribunis patricos coire ad prodendum interregem, modò interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret: postremò L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebis, *desertam omissamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentia curaue exceptam*, memorabat *Veientibus induciis, & cunctatione Æquorum stare: unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi: non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse. an bello intestino bellum externum propulsaturos? quæ si in unum convenient, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse; quin illi, remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam: Patres, patiundo tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis, non intercedendo, quo minùs quatuor quæstoress promiscuè de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.*

XLIV. Tribunicia primùm comitia sunt *Ante Chr.*
habita. creati tribuni consulari potestate om- ^{417.}
nes patricii, L. Quintius Cincinnatus terti- *U. C. 335.*
ùm, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sem-
pronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum ha-
bente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii
tribuni plebis & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompe-
lii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quo-
rum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præ-
ferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes
Pompilius Antistiusque, repulsa suorum accensi, *Quid-*
nam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum in-
juriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat
quod antea non licuerit, si non tribunum militarem, ne
quæstorem quidem quemquam ex plebe factum: non
valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tri-
bunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium li-
bertatis creatæ: fraudem profecto in re esse; & A.
Sempronium comitiis plus artis habuisse, quàm fidei: ejus
injuria queri suos honore dejectos. Itaque quum in ip-
sum & innocentia tutum, & magistratu in quo tunc
erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sem-
pronium patruelem Atratini: eique ob ignominiam
Volsci belli, adjutore collega M. Canuleio, diem dixe-
re. Subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de
agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrimè
C. Sempronius restiterat) ratis id quod erat, aut de-
posita causa leviolem futurum apud Patres reum, aut
perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum.
adversæ invidiæ objici maluit, & suæ nocere causæ
quàm publicæ deesse: stetitque in eadem sententia,
Ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fie-
ret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri: se
quoque subiturum eam tempestatem forti animo; nec senatui
tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in
parcendo uni malum publicum fiat. Nihilò demissiore
animo, quum dies venit, causa ipse pro se dicta, ne-

quicquam omnia expertis Patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia: ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius quàm virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia, pontifex maximus abstinere jocos, colique sanctè potiùs quàm scitè jussit. Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium.

Ante Chr.

416.

U. C. 336.

XLV. Annus felicitate populi Romani periculo potiùs ingenti, quàm clade insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurârunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi fontes, pœnas dederunt. indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: & novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assueverat civitas. Lavicos legati missi, quum responsa inde retulissent dubia, quibus nec dum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret; Tusculanis negotium datum *adverterent animos, ne quid novis tumultus Lavicis oriretur.* Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci filium: quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. nunciabant legati Lavicanos arma cepisse, &, cum Æquorum exercitu de-

Ante Chr.

415.

U. C. 337.

popula-

populatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiolem ferre; curam urbis, ut ingratam ignobilemque, aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla, inquit, nec reip. est verecundia, patria majestas altercationem istam dirimet: filius meus extra sortem urbi præerit. bellum utinam, qui appetunt, consideratius concordiusque quam cupiunt, gerant.*

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductæ sunt, ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Coepta inter eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse: contemnere invicem, & contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus, summam imperii haberent. Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior Reipubl. esset, quam ad Vejos fuisset, &, velut haud dubia clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt: multique in ruina majore quam fuga oppressi obtruncatique: castraque eo die ægre retenta, postero die, circumfusus jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deferuntur. duces legatique, & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. palati

alii per agros passim multis itinibus, majoris, quàm accepta erat, cladis nuncii, Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quòd eventus timori hominum congruens fuerat; & quòd subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem per minores magistratus, sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nunciare, Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra loco non movisse. &, quòd plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in repub. cum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quòd uni certamen tribunorum suspectum ante rem malè gestam fuerat; magistro equitum creato, à quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Aham Ser-
vilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim prælio, quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit: signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent castra, brevior tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quàm prælium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dicta or militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciassent omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse: postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator exercitu victore Romam reducto, die octavo quàm creatus erat, magistratu se abdicavit.

vit. & opportunè senatus, priùs quàm ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illata de agro Lavicano dividendo fierent, censuit frequens, *coloniam Lavicos deducendam*. coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippa Mene-
rio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. *Ante Chr.*
Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, ^{414.} U.C. 338.
& Sp. Rutilio Crasso: & insequenti anno
A. Sempronio Atratino tertium, & duobus U.C. 339.
iterum M. Papirio Mugillano & Sp. Nau-
tio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia
domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Sp. Mæcilius quar-
tùm & Metilius tertium tribuni plebis ambo absentes
creati. & quum rogationem promulgassent, ut ager ex
hostibus captus viritim divideretur; magnæque partis
nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ: (nec
enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo
posita, non armis partum erat: nec, quod venisset,
assignatumve publicè esset, præterquam plebs habebat)
atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen:
nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in
conciliis privatis principum cogendis viam consilii in-
veniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui de-
cemvir legibus scribendis fuerat, minimus natus ex
Patrum concilio, dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare
consilium domo asferre: proavum enim suum Appium
Claudium ostendisse Patribus viam unam dissolvendæ
tribunicie potestatis per collegarum intercessionem: facile
homines novos auctoritate principum de sententia deduci,
si temporum interdum potius quàm majestatis memor ad-
hibeatur oratio: pro fortuna illis animos esse. ubi vide-
ant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad ple-
bem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi, baud
gravatè acclinaturos se ad causam senatus, per quam
universo ordini cum primoribus se Patrum concilient.*

Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, colaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset, ex collegio tribunorum ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur à principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mecilius Mætiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes à primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunicio auxilio: in ejus potestatis fidem circumventam remp. tanquam privatum inopem confugere. præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum, discordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium esse, quàm ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum silentio facto, ii qui præparati erant gratia principum, quam rogationem à collegis promulgatum senatus censeat dissolvendæ reipubl. esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratia intercessoribus ab senatu actæ. latores rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum ac servos consularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas inveciti, actionem deposuere.

XLIX. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Quintius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt: ni Vejens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maximè ruinis villarum vastavit: simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excur-
siones

siones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum. Quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperâssent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obfidionem levemque unam pugnam & oppidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis ut rogationem ferret, qua Volas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur: per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis, Æqui coloniaque eò deducta novis viribus oppidum firmâ-
Ante Chr.
411.
U.C. 341.
runt, tribunis militum Roma consulari potestate Cn. Cornelio Cossio, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regilensi. huic bellum adversus Æquos permissum est, pravae mentis homini; quam tamen victoria, magis quam bellum, ostendit. Nam exercitu impigre scripto, ductoque ad Volas, quum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremò in oppidum irrupit: deinde ab hostibus in cives certamen vertit: & quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido fidem mutavit. eam magis adducor ut credam iræ causam exercitui fuisse, quam quòd in urbe nuper direpta, coloniaque nova, minùs prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis arcessitus propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione, stolidi ac prope vecors, qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti, simul, Volas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti: dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Volanum esse: *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint*. quod auditum non concionem magis, quam mox Patres offendit, & tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret

vocæ, quæ invidiæ non ipsi tantum, sed causæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sapius quàm Posthumium in disceptationem trahebat. Tum vero, secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis, inquit, Quirites, sicut servis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quàm qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam. quid ut à vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius quàm populi Romani propugnatoribus datis? Invenistis modo, voce hujus audita. quid id refert? jam si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

L. Perlata hæc vox Posthumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minitari militibus? Itaque quum fremitus apertè esset; & quæstor P. Sestius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat: misso ad vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus.* Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremò quum modum iræ nullum faceret; ad vociferationem eorum, quos necare sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantes poenam vecors de tribunali decurrit. ibi quum summoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eò indignatio eripuit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant.

debant. sed ea contentio ex certamine alio pendeat; quòd cura inceserat Patres, ne metu quæstionum plebs irata tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis; res ad interregnum rediit. victoria deinde penes Patres fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt M. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; plebesque præficeret quæstioni quem vellet. à plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem fatis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrimè id plebs ferret. jacere tamdiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur. quum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam vim habere. Aptissimum tempus erat, vindictis seditionibus, delinimentum animis Volani agri divisionem objici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possessio per injuriam agro publico Patres pellebat. Tum hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modò publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi dividere, mox paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. minus prædæ quàm speraverant, fuit: quòd Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte oppidum reliquerint.

postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestia tribunorum quietum excepit trib. pleb. L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum
Ante Chr. 409.
U. C. 343. principio statim anni, velut pensum nominis familiaræque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit: minusque eam damnosam fuisse, quàm seditio futura fuerit, credunt. Defuncta civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum, inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames quàm pestilentia tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commensus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt: quum in legationes, non plus singulis senatoribus invenientes, coacti sunt binos equites adjicere. Pæterquam ab morbo annonaque nihil eo biennio intestini externive incommodi fuit. at ubi hæ sollicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

LIII. Mamerco Æmilio, C. Valerio Potito consulibus, bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio, capeffentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum) delectum

delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret: repente nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta, cum apud Patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit justiorē causam resistendi collegæ. itaque quum res diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos hominesque testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiaeque aut jam acceptum esset aut immineret, culpam penes Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contra vociferante, si injusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere: decreto interposito novem tribuni sustulerunt certamen; pronunciaveruntque ex collegii sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamque coercitionem adversus intercessionem collegæ delectus causa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus, quum paucis, appellantis tribunum, collum torfisset; metu ceteri sacramento dixerunt. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores, ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quaestores jussit: tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Austæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, quum, ad omnem mentionem tribuni, favor circumstantis populi plausuque & assensu cum vocibus militum certaret. plusque ea res, quam prope solennius militum lascivia in consulem,

lem, curæ Patribus injecit. & tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mæni, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non aliàs ægrè
Ante Chr. 406. ùs plebs tulit, tribunicia sibi comitia non
U. C. 346. commissa. eum dolorem quæstorii comitiis
 simul ostendit, & ulta est, tunc primùm plebeiis quæstoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebei, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius, clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilius accipio, ex familia infestissima patribus, tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo ad eò populo ostentantes: quum affirmassent nihil se moturos, si ne quæstorii quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quæsturamque eam non honoris ipsius sine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contra, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere: negare, Si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flaminesque nusquam aliò, quàm ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquuntur. Iræ utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumpisset, & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces: Patres omnia quæstorii comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilius contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores.

LV.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id quod petebant exprimerent: quum mira opportunitate Volscos & Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; ob stare tunc enixè tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri, generosique etiam, ut inter plebeios. duo singuli singulos sibi consules asservandos assidua opera desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodibus arcis invasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. ea adversa civitati res vires tribuniciæ actioni adjecit. nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestat, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis reficeretur in annum tribunus plebis: haud dubiè Icilius denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substituerit, incertum diversi auctores faciunt. illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana, quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam; populationeque & prædas & in Æquis & in Volscis agro ingentes factas.

LVI. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut quæ mallent comitia haberent: ita eventu comitorum Patres vicere. namque tribuni militum consulari potestate
contra

contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt à patriciis, ^{405.} (cujus eos Icilio tum quoque infimulabant) quòd turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum à plebeiis avertissent. Volscos deinde & Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium, ad iram compulisse, fama affertur, summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse. eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, Quòd abditii intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium, passi essent. jam non exercitus modò armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modò Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad hæc quum inflammarentur animi; ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribatur. ita omnium populorum juvenus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. quæ ubi tumultu majore etiam quàm res erat nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit. quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt: magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequicquam conquesti non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremò etiam tribunos plebis appellarent, & consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebis, læti discordia Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent: si quando promiscui honores, communicata respubl. esset; tum se animadversuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent: interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi à populo eripi honorem, disseruere; tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententiæ fuerit; (quem enim bonum civem discernere sua à publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quàm tribuniciam potestatem adversus se implorari paterentur. tum quoque, si res finiret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nemis pertinacis sententiæ: sed quum belli necessitates non exspectent humana consilia, potiore sibi collegarum gratia republ. fore: Et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum.* Quo facto, quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset; dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facile prælio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate quàm gloria major in urbem rediit: magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium etiam dignorum tædium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiaque ad petendum præparatis,
omnia

omnia loca obtinuerunt, ne cui plebeio aditus esset. quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, cum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti coeptae. quibus venientibus ad finem legatio Vejentium obviam fuit. petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretur. ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. tantum abfuit ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine praesidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut quum precantibus opem militibus, qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset; ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti caede palati ad praedandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit quam in tribunis: qui, quia summa vi restare nunciabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. fortissimi milites, non tamen nec vivi, nec post mortem inulti fuere. In-

sequenti anno, P. & Cn. Corneliis Cossis, Ante Chr. 403. Numerio Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, U. C. 349. Vejens bellum motum ob superbum responsum Vejentis senatus; qui, legatis repetentibus res, nisi facesserent propere urbe finibusque, daturos quod Lars Tolumnius dedisset, responderi iussit. id Patres aegre passi, decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. quod ubi primò promulgatum est, fremere juvenus, *Nondum debellatum cum Volscis esse: modò duo praesidia occisione occisa, & cum periculo retineri: nullum annum esse, quo*

non acie dimicetur: &, tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus. Hæc sua sponte agitata insuper tribuni plebis accendunt. Maximum bellum patribus cum plebe esse distitant: eam de industria vexandam militia, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari; ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici aut suffragii libere ferendi consilia agitet. prestantesque veteranos, stipendia cujusque & vulnera ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid superesse sanguinis qui dari pro republica posset? rogantes. Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agentes, avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferendæ legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartitò ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. quacumque incessere, latè populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, quum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi. plenaque hostium cuncta erant: & in muris diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. cogeantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repente, ne quis præter armatos violaretur,

violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur. à cetera praeda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos à præsidio ejus loci avertissent. qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuerunt. eaque primum benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. additum deinde omnium maximè tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & Patres verè appellatos: effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret rem familiarem, saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipubl. esset: tum quod ultro sibi oblatum esset, non à tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum: id efficiebat multiplex gaudium, cumulationemque gratiam rei. tribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiaque soli expertes, negare, *Tam id lætum Patribus universis, nec prosperum fore, quàm ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quàm usu apparituum: unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque id etiam si ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare quàm ipsi militassent: & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. postremò indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi

ipsi primi: & quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos quum & à Patribus collaudari, & à militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit: repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum; &, lege perlata de indicendo Vejentibus bello, exercitum, magna ex parte voluntarium, novi tribuni militum consulari potestate Vejos duxere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. *Ante Chr. 402.* Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius *U. C. 350.* Medullinus iterum, Manius Æmilius Marmercinus. Ab his primùm circumcessi Veji sunt. sub cuius initium obsidionis, quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Vejentes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, Manium Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossium, Cæsonem Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde Volscorum oppidum ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, præterque arcem cetera capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit. infra arcem cæsi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur; nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem

arcem conveſto. tædioque reſeſſum inde foret, ni ſervus arcem Romanis prodidiſſet. ab eo milites per locum arduum accepti, cepere. à quibus quum cuſtodes trucidarentur, cetera multitudo repentino pavore oppreſſa in deditiõem venit. Diruta & arce & urbe Artena, reductæ legiones ex Volſcis, omniſque viſ Romana Vejos converſa eſt. proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servius Romanus vocitatus. Sunt qui Artenam Vejentium, non Volſcorum fuiſſe credant. præbet errorem, quod ejuſdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit. ſed eam reges Romani delevere. Cæretumque non Vejentium fuerat. altera hæc nomine eodem in Volſco agro fuit, cujus excidium eſt dictum.

L I B E R V.

E P I T O M E.

- I. **R**omani octo Tribunos militum, Vejentes Regem creant. II, &c. In obſidione Vejorum hibernacula militibus facta ſunt. ea res, quum eſſet nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. Vicit tamen Trib. Appius. VII. Equites tum primùm equis ſuis merere cœperunt. VIII, IX. Capenates & Falifci ad Vejos acceſſere. X, XI, XII. De tributis & delectu pugnantur. Sergius & Virginius condemnantur ob res malè geſtas in obſidione Vejorum. XIII. Æſtas peſtilens. Sibyllini Libri conſuluntur. Leſtiſternium primùm in urbe factum. Quinque Tribuni Mil. Plebei. XIV. Patricii omnes eliguntur. XV. Quum inundatio ex lacu Albano facta eſſet, vates, qui eam rem interpretaretur,

taretur, de hostibus captus est. XVI, &c. Tarquinienses prædatores opprimuntur. XVIII. Genutius incautè pugnans à Faliscis occiditur. XIX, XX, XXI. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Vejos cepit. XXII. Simulachrum Junonis Romam transtulit. XXIII. Decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. XXIV. Plebs Vejos migrare contendit. XXV. Honor habitus Matronis ut carpentis uterentur, quòd ornamenta in ararium detulissent. XXVI, XXVII. Camillus tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione facta, Faliscorum victoriam iustitia consecutus est. XXVIII. Æquorum exercitus à Postumio deletur. XXIX. Virginius & Pomponius innoxii, condemnati quòd rogationi intercessissent. XXX. Ager Vejentanus dividitur. XXXI. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. XXXII. Furius Camillus, quum ei dies à L. Apuleio tribuno plebis dicta esset, in exilium abiit. XXXIII, &c. Quum Senones Galli Clusium obsiderent; & legati, à senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent: hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt. XXXVIII, XXXIX, &c. Fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juvenus contulerat. XLI. Majores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt. XLIII, &c. Camillus Etruscos suscitavit. XLVII. Quum per averSAM partem Capitolii jam in summum Galli evasissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipue opera dejecti sunt. XLVIII. Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obsidionis emerent. XLIX. Furius Camillus
dictator

dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, & Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. L. *Ædes Aio* Locutio facta: quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est ad Vejos migrandum esse, propter incensam & dirutam urbem. LI, &c. Quod consilium Camillo auctore discussum est LV. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ: qui, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat; *Sta miles: heic optimè manebimus.*

I. ACE alibi parta, Romani Vejique in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. comitia utriusque populi longè diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati; Manius *Æmilius Mamercinus* iterum, L. Valerius *Potius* tertium, Ap. Claudius *Crassus*, M. Quintilius *Varus*, L. Julius *Iulus*, M. Postumius, M. Furius *Camillus*, M. Postumius *Albinus*. Vejentes contra, tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creare. ostendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni quàm ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiaque: quia solemnia ludorum, quos intermitteri nefas est, violenter diremisset; quum ob iram repulsæ, quòd suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quòd excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama Vejis propter metum regis, qui, à quò tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis.

Ante Chr.

400.

U. C. 352.

fermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent. alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua fortè inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione quam in oppugnatione esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: conciliumque erat hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem profiliunt, sollicitant plebis animos, *Hoc illud esse dictitantes, quòd æra militibus sint constituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore: venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab republ. juventutem: jam ne hiemi quidem aut tempori anni cedere, ac domos & res invisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ causam esse? nullam profecto aliam inventuros, quàm ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnis plebis essent, agi de commodis eorum posset: vexari præterea & subigi multo acrius, quàm Vejentes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem: hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quòd tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam servam ac trucem fecerint? sed id accidere haud immeritò: non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio:*
antea

antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos; nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; & ne in turba quidem hærere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & cives eorum, non servos, militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus. Hæc, taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunicias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juvena certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribunicia potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: Si unquam dubitatum est, Quirites, utrùm tribuni plebis vestra an sua causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. & cum lætor, tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum quòd secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulator. An est quisquam qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ fortè aliquando fuerunt, unquam æquè quàm munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitados esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum? quam dissolvendæ maximè tribunicia potestatis rentur esse. Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus quærunt: qui & semper ægri aliquid esse in republ. volunt, ut sit ad cujus curationem à vobis adhibeantur. Utrùm enim defenditis, an impugnatis plebem? utrùm militantium adversarii estis, an causam agitis? nisi fortè hoc dicitis, Quicquid patres faciunt, displicet; si ve illud pro plebe, si ve contra plebem est. & quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio

beneficio ac maleficio abstinere æquum censent: sic vos interdicitis Patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit quanto tandem, si quicquam in vobis non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, Et quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere aussit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse.

IV. *Atque ego, quàm hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re à Vejis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea edisseram. nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. quam orationem non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestè antea ferebat miles se suo sumptu operam reipubl. præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quærere unde domi militæque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc fructui sibi rempublicam esse, Et lætus stipendium accipit. æquo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paullo diutius abesse. An, si ad calculos eum respub. vocet, non meritiò dicat, annua æra habes, annuam operam ede? an tu æquum censes militia semestri solidum te stipendium annuum accipere? Invidius in hac parte orationis, Quirites, moror. sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. At nos tanquam cum civibus agere volumus: agique tanquam cum*

patria nobiscum, æquum censemus. aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani & perfici quàm primum oportet. perficietur autem, si urgemus obsessos: si non ante abscedimus, quàm spei nostræ finem captis Vejis impulerimus. si hercule, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Græcia quàm procul ab domo? quot terras, quot maria distans? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre piget: scilicet quia levis causa belli est: nec satis quicquam iusti doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellârunt, in pace nunquam fidi fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates descere à nobis cogerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliantur: res repetentes legatos nostros haud procul absuit quin violarent.

V. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? si nos tam iustum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos, non à cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno prædandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod propriè ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primò pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid tures, quid vineas testudinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatus,

tum, loquar? quum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem per-ventum: relinquendane hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? quanto est minus opera tueri facta, & instare, & perseverare, defungique cura? brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur: nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentio-rem spem nostram facimus. loquor de opere, & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur? ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Vejos licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: quum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Vejis, spatio mutari interposito possit: vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui ob- stare regnum suum saluti civium nolit. Videte quot res, quàm inutiles, sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostro- rum, Etruscum bellum pro Vejente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis ægro, qui, curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratia præsentis aut potionis, longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si me-Dius-Fidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certè militiæ plurimum intererat, insue- scere militem nostrum non solum parta victoria frui; sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spæ exitum expectare; & si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri; nec, sicut æstivas aves, sta- tim autumnò tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adedne effæminata corpora militum nostro-

rum esse putamus, adco molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? ut tanquam navale bellum, tempestatibus captandis & observando tempore anni, gerant? non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat: contendantque, & animis & corporibus suis virilem patientiam inesse; & se juxta hieme atque æstate bella gerere posse; nec se patrocinium molliæ inertæque mandasse tribunis; & meminisse hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Vejos tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam & ad alia bella & ad ceteros populos in posterum quærere. An modio cre discriminem opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tedium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumcessa semel amovere possit? nec finem ullum alium belli quam victoriam noverit? nec impetu potius bella quam perseverantia gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maximè tamen in obsidendis urbibus necessaria est: quarum plerasque, munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque extugnat; sicut Vejos expugnabit: nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, & Romæ invenerint præsidia Vejentes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam, quod Vejentibus optatum æquè contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim ex tempore, quicumque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit.

auctores

auctores signa relinquendi, & deferendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur. adeo quicquid tribunus plebis loquitur, etsi prodendæ patriæ, dissolvendæque reipublicæ est, assuescitis æqui audire: & dulcedine potestatis ejus capti, quælibet sub ea scelera latere finitis. Reliquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud milites agant, & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur; quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatus, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta Patrum, non disciplinam vereri militiæ.

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tribunus plebis; quum subito, unde minimè quis crederet, accepta calamitas apud Vejos, & superiorem Appium in causa, & concordiam ordinum majorem, ardoremque ad obsidendos pertinaciùs Vejos fecit. nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentiùs quàm nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maximè armata, ignes conjecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales, nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum verò sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reip. insultarent: quum repente, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt, factaque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, fama que ea forum atque urbem pervasisset: subito ad curiam concursus fit plebis. *pedestris ordinis se aiunt nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Vejos, seu quò aliò ducere velint. si Vejos ducti sint, negant, se inde prius, quàm capta urbe hostium,*

redituros esse. Tum verò jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi: neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur; aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem voce manibusque significare publicam lætitiæ: beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ, donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, coniectione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore: placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere: & equiti certus numerus æris est assignatus. tum primùm equis merere equites cœperunt.* Voluntarius dictus exercitus Vejos, non amissa modò restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore quàm antea subvehi cura; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Qu. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, Manium Sergium iterum. His tribunis dum cura omnium in Vejens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custodibus oppressum est. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter se irarum, quàm adversus hostes animi, habuerunt: & auctum est

est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se proximos fore credentes: Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinatò ad Vejos accessere. Fortè ea regione, qua Manius Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra oppugnabantur: concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohiberi intra munitiones, nec suis munimentis arcere jam vim, ac tueri se ab exteriori poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginus, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrimque invehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit; si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quàm vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites: postremò, desertis munitionibus, perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris; interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adfuit.

IX. Primores Patrum, five culpa five infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset,

censuere, non exspectandum justum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent. In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginusque, propter quos pœnitere magistratum ejus anni senatum apparebat; primò deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente, minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, nœ ego libenter experirer, quàm non plus in his juris quàm in vobis animi esset. sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuriæ quærere: & collegæ aut facient, quod censet senatus; aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat.* Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribunicie potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coërcendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seque eam ante diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo, Manio Æmilio Mamercino tertium, Cn. ^{Ante Cbr.} Cornelio Cossò iterum, Cæfone Fabio Am- ^{398.} busto, L. Julio Iulo, tribunis militum ^{U. C. 354.} consulari potestate, multa domi militiæque gesta. nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Vejos, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, labora-

laboratum est: & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paullo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi: nec juniores modò conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus qui domi remanebant; quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; ideo æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. *Unum bellum annum jam tertium trahi, & consultò malè geri, ut diutius gerant: in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos: jam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miseræ plebi sit; quæ nunc etiam vespertialis ad ultimum facta sit, ut, quum confecta labore, vulneribus, postremò ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; æraque militaria, velut sænore accepta, multiplicia reipubl. reddant.* Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequivit. pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit ut eo anno trib. pleb. C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrociniū. is, quod petissent Patres quidam primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnâsse vociferans, *legem Treboniam subla-*

tam, & cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; & eo devolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum affectu habendi tribuni plebis sint. eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac prodicione collegarum factum arguere. Quum arderent invidia non Patres modò, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter & qui cooptaverant: tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque die dicta avertunt. quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Vejos doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se memorant: omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse, nec id accusatorem magis arguere, quàm fateri reos: qui noxii ambo, alter in alterum causam conferant; fugam Sergii Virginii, Sergius prodicionem increpans Virginii: quorum adeò incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem & communi fraude patriciorum actam: ab his & prius datum locum Vejentibus, ad incendenda opera, belli trahendi causa: & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra: omnia fieri, ut consenescat ad Vejos juventus; nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint. Præjudicium jam de reis & ab senatu, & à populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse: nam & senatusconsulto eos ab republ. remotos esse; & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kalend. Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius republ. his manentibus

*in magistratu non posset: & tamen eos tot judiciis confos-
 sos prædamnatosque venire ad populi iudicium; & existi-
 mare defunctos se esse, satisque pœnarum dedisse, quodd
 duobus mensibus citius privati facti sint; neque intelligere,
 nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœ-
 nam irrogatam: quippe & collegis abrogatum imperium,
 qui certè nihil deliquissent. Illos repeterent animos Qui-
 rites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga
 trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis
 exercitum viderint, non fortunam, aut quemquam Deo-
 rum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere,
 neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum,
 fortunæque L. Virginii ac M. Sergii sit execratus dete-
 statusque. minimè convenire, quibus iratos quisque Deos
 precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat & oporteat,
 non uti. nunquam Deos ipsos admoveere nocentibus manus:
 satis esse, si occasione ulciscendi læsos arment.*

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus
 æris gravis reos condemnat; nequicquam Sergio Mar-
 tem communem belli fortunamque accusante: Virginio
 deprecante, ne infelicio domi, quàm militiæ esset. In
 hos versa ira populi, cooptationis tribunorum, fraudis-
 que contra legem Treboniam factæ memoriam obscu-
 ram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem
 iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant,
 tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus
 stipendio opus esset, resque militiæ ita prospere gere-
 rentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. nam-
 que Vejis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis
 præfidiisque firmanantur. Præerant tribuni militum M.
 Æmilius & Cæso Fabius. à M. Furio in Faliscis, &
 Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœ-
 nia inventi: prædæ actæ: incendiisque villarum ac fru-
 gum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa
 sunt. At in Volscis depopulato agro Anxur nequic-
 quam oppugnatum, loco alto situm: & postquam vis
 irrita

irrita erat, vallo fossaque obsideri coeptum: Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quàm bella tractabantur. & quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, atque militaria flagitare milites; haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quàm ut unus ex plebe, usurpandi juris causa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: *Ante Cbr.* ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, ^{397.} P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. U. C. 355. Publius Volsus. Ipsa plebes mirabatur se tantam rem obtinuisse, non is modò qui creatus erat; vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum senator, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat, triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantum honorem credunt; alii orationem ipsum tempestivam de concordia ordinum Patribus plebique gratam habuisse. Hac victoria comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod maximè rempubl. impediabat, de tributo remiserunt. collatum obedienter missumque ad exercitum est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit: adeò ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit. annona ex ante convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultuosè magistratum, majore gaudio plebis, quàm indignatione Patrum, ita etiam gessit: dulcedo invasit proximis

mis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixeret, M. Pomponium, C. Duilium, Voleronom Publilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristem hiemem, five ex intemperie cœli raptim mutatione in contrarium facta, five alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus ætas excepit. cujus insanabili perniciæ quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. dumviri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum tribus, quàm amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placavere. privatim quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoque dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem quo antea modo circa munimenta, quum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii & Virginii. itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copię Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit: repulso deinde insecuti victores ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, veluti fortè oblatis, populatores Capenatis agri reliquias pugnæ absumpsere: & Videntium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum,

Ante Cbr.
396.
U. C. 356.

dum, præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum excludere.

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant; quorum prope major Patribus quàm belli cura erat: quippe non communicatum modò cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore; nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modò, sed Deos etiam excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbique illatam haud dubia ira Deum, quos pestis ejus arcendæ causâ placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. comitiis, auspicato quæ fierent, indignum Diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricos omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, ^{395.} M. Furium Camillum iterum, L. Furium ^{U. C. 357.} Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. duo summi imperatores, Potitus à Faleriis, Camillus à Capena prædas ingentes egere, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

XV. Prodigia interim multa nunciari: quorum pleaque, & quia singuli auctores erant, parum credita spretaque; & quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. In unum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis cœlestibus aquis, causæque qua alia, quæ rem miraculo eximeret,

eximeret, in altitudinem insolitam crevit. quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpretis fati oblatus senior quidam Vejens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum cecinit, *Priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Vejis Romanum.* quod primò velut temere jactum sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret: postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, caussatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicuit. quumque progressi ambo à suis longiùs essent inermes, sine ullo metu, prævalens juvenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset: sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit, *Profectò iratos Deos Vejenti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ fatale proderet. itaque quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; Et tacendo forsitan quæ Dii immortales vulgari velint, haud minùs, quàm celanda effando, nefas contrahi: sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, ut, quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Vejentibus dari: antequam id fiat, Deos mœnia Vejentium deserturos non esse.* Exsequebatur inde quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere legatos sortesque oraculi Pythici expectandas.

XVI. Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni mili-

tum

*Ante Cbr.*394.
U. C. 358.

tum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses, novi hostes exorti: quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi praesidium obsidebatur; Aequorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant; ad hoc Vejenti quoque & Falisco & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis: inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent; aut exiguo, eoque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas major quàm cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius & L. Julius non justo ductu, (etenim ab tribunis plebis impediabantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus gravesque præda Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; &, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta venire: quodque inde redactum, militibus est divisum. Cetera bella, maximeque Vejens, incerti exitus erant. jamque Romani, desperata ope humana, fata & Deos spectabant; quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes congruentem responso captivi vatis. *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas. emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis exstingues. tum tu insiste audax hostium muris, memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, satis victoriam datam.*
bello

bello perfecto donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.

XVII. Ingens inde haberi captivus vates coeptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac Deos rite placandos coepere. inventumque tandem est, ubi neglectas caerimonias, intermissumve solenne Dii arguerent, nihil profecto aliud esse, quàm magistratus, vitio creatos, Latinas, sacrumque in Albano monte non rite concepisse: unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. nunquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, *ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita. postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est, *antea se id Vejentibus negasse; qui, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent: nunc jam pro se fortunam suam illis negare. maxime in ea parte Etruriæ gentem inusitatam, novos accolae Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit. sanguini tamen nominique, & presentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut sit, coeptæ.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prerogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactæ ætatis. omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titini-
um,

Ante Chr. um, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam re-
393. nunciarentur, jure vocatis tribubus, per-
U. C. 359. missu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit:
Omen concordiae, Quirites, rei maximè in hoc tempus utilis,
memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in in-
sequentem annum video, si collegas eosdem rescitis, etiam
usu meliores factos. me jam non eundem, sed umbram
nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis as-
sectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria
labat, vigor animi obtusus. En vobis, inquit, juvenem,
filium tenens, effigiem atque imaginem ejus, quem vos
antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. hunc
ego institutum disciplina mea, vicarium pro me Reipubl.
do dicoque: vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro
honorem, huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus
mandetis. Datum id petenti patri; filiusque ejus P.
Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis,
quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genucius-
que tribuni militum, profecti adversus Faliscos Cape-
natesque, dum bellum majore animo gerunt quàm con-
silio, præcipitavere in insidias. Genucius, morte ho-
nesta temeritatem luens, ante signa inter primores ce-
cidit. Titinius, in editum tumulum ex multa trepi-
datione militibus collectis, aciem restituit: nec se ta-
men æquo loco hosti commisit. Plus ignominiae erat
quàm cladis acceptum: quæ prope in cladem ingentem
vertit: tantum inde terroris non Romæ modò, quo
multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit
ad Vejos. ægre ibi miles retentus à fuga est, quum
pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso
victorem Capenatem ac Faliscum, Etruriæque omnem
juventutem haud procul inde abesse. his tumultuosiora
Romæ. jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem
hostium tendere ad urbem agmine infesto crediderant:
concursumque in muros est, & matronarum, quas ex
domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in tem-
plis

plis factæ: precibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

XIX. Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissa in agros: Vejosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui à Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque ne hostis maximè timendus militi esset. deinde indicto delectu in diem certam, ipse interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit. inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. peregrina etiam juvenus, Latini Hernicique, operam suam pollicentes, ad id bellum venere. quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos Magnos ex senatusconsulto vovit Vejis captis se facturum; ædemque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servio Tullio dedicatam. Profectus cum exercitu ab urbe exspectatione hominum majore quàm spe, in agro primùm Nepefino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. omnia ibi summa ratione consilioque acta, fortuna etiam, ut fit, secuta est. non prælio tantùm fudit hostes, sed castris quoque exuit, ingentique præda est potitus; cujus pars maxima ad quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos exercitus ductus, densioraque castella facta; & à procurvationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longè maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu
sub

sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit. senæ horæ in orbem operi attributæ sunt. nocte ac die nunquam ante omisum, quàm in arcem viam facerent.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit: *Deum immortalium benignitate, suis consiliis, & patientia militum, Vejos jam fore in potestate populi Romani. quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sententiæ: senis P. Licinii, quem primum dixisse à filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Vejos iret: altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi: ut eo minus tributis plebes conferret. ejus enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos; non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse: quum ita ferme eveniat, ut segnior sit prædator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat. Licinius contra suspectam & invisam semper eam pecuniam fore ajebat; causasque criminum ad plebem, seditionumque inde, ac legum novarum præbituram. *Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri: & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint: gratius id fore, lætiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex alterius arbitrio accipiat: ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque, eò delegasse ad senatum: senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere*

tere plebi, ac pati habere quod cuique fors belli dederit. Hæc tutior viia lentertia est, quæ popularem senatum faceret. edictum itaque est, ad prædam Vejentem, qui-
bur videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. Ingens profecta multitudo replevit castra.

XXI. Tum dictator auspicator egressus, quum edix-
isset ut arma milites caperent, *Tuo ductu, inquit, Py-
thice Apello, tuoque numine instinctus pergo ad delendam
urbem Vejos: tibiue hinc decimam partem prædæ voveo.*
*te simul, Juno Regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut
nos victores in nostram tuam ue mox futuram urbem se-
quare; ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat.*
Hæc precatus, superante multitudo, ab omnibus locis
urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis
periculi sensus esset. Vejentes, ignari se jam ab suis
vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in par-
tem prædæ suæ vocatos Deos, alios votis ex urbe sua
evocatos hostium templa novasque sedes spectare, seque
ultimum illum diem agere, nihil minùs timentes,
quàm subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam
hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt,
mirantes quidnam id esset, quòd, quum tot per dies
nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut
repentino icti furore improvidi currerent ad muros.
Inferitur huic loco fabula, immolante rege Vejentium,
vocem aruspiciis dicentis, qui ejus hostiæ exta profecu-
isset, ei victoriam dari, exauditam in cuniculo, movisse
Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent,
& ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis,
si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis
habeam. Hæc, ad ostentationem scenæ gaudentis mi-
raculis aptiora quàm ad fidem, neque affirmare, neque
refellere operæ pretium est. Cuniculus delectis militi-
bus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejen-
tana arce erat, armatos repente edidit. & pars aversos
in muris invadunt hostes: pars claustra portarum re-
vellunt: pars, quum ex testis saxa tegulæque à muli-
eribus

eribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur: omnibus locis pugnatur. deinde, multa jam edita cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes coepti. & ad prædam miles permissu dictatoris discurret. quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cælum tollens precatus esse, *ut, si cui deorum hominumque nimia sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire suo privato incommodo, quàm minimo publico populi Romani liceret.* convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventum rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores querendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ à Vejis essent, amoliri tum Deum dona ipsosque Deos, sed colentium magis quàm rapientium modo, cœpere. namque delecti ex omni exercitu juvenes, purè lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam Regina Juno assignata erat, venerabundi templum iniere, primò religiosè admoventes manus: quòd id signum more Etrus-

co nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus. deinde quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset annuisse ceteri Deam conclamaverunt. inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle* auditam. motam certè sede sua parvi molimenti administriculis, sequentis modo, accepimus levem ac facilem translatu fuisse; integramque in Aventinum æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam: ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occusus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima clade indicantis; quod decem æstates hiemesque continuas circumcessa, quum plus aliquanto cladum intulisset, quàm accepisset, postremò jam, fato tum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est Vejos captos, quanquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ; &, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant: tamen, quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex inspirato immensum gaudium fuit. & priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum sgrates Diis agentium erant. senatus in quadriduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusus, celebratior, quàm ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi illius diei modum aliquantum excessit. maximè conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem investus: parumque id non civile modò, sed humanum etiam visum. Jovis Solisque, equis æquiparari dictatorem in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maximè rem clarior quàm gravior fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino

tino locavit, dedicavitque Matutæ matri. atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui se decimam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent: haud faciliè inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eo, quod levissimum videbatur, decursum est, ut qui se domumque religione exsolvere vellet, quum sibimet ipse prædam æstimasset suam, decimæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex dignitate populi Romani fieret. ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt. impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quòd digni peterent.

XXIV. Vejis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos Publios Cornelios, Cossam & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, Cæsonem Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas forte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus: prædæque rerum agrestium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cujus leniendæ causâ coloniam in Volscos, quò tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna jugera & septunces viritim diviserant. ea largitio sperni cœpta: quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veji agerque Vientanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro?

Ante Chr.

^{392.}
U.C. 360.

agro? urbem quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant. quin illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. ceterum partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Vejos; duasque urbes communis reipublicæ incolæ à Romano populo posse. Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dicerent in conspectu populi Romani, quàm quicquam earum rerum rogaretur: quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus fore? victamne ut quisquam victrici patriæ præferret? fineretque maiorem fortunam captis esse Vejis, quàm incolumibus fuerit? postremò, se relinqui à civibus in patria posse: ut relinquant patriam atque ciwes, nullam vim unquam subacturam: & T. Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) conditorem Vejos sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente & auctore urbis Romæ.

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quàm quòd, ubi rixæ committendæ causâ clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi juebant. ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ, damnata voti, omnium rerum priorem curam, quàm religione se exsolvendi, habeat: nihil de collatione dicere stipis veriùs, quàm decimæ: quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. enimvero illud se tacere, suam conscientiam non pati, quòd ex ea tantum præda, quæ rerum morientium sit, decima designetur: urbis, atque agri capti, quæ & ipsa voto*

contineatur, mentionem nullam fieri. Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset: adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse. ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea cõmerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum, aurum & omnia ornamenta sua in ærarium detulerunt. Grata ea res ut quæ maximè senatui unquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto, æstimatoque ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redigisse. absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. simul extrahi rem eo anno viderunt; tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt, & Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem resecti.

XXVI. Comitiiis tribunorum militum Patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribuniciaæ adversarius quærebatur. cum Camillo creati

Ante Clr.

391.
U. C. 361.

tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelijs iterum. Principio anni tribuni plebis

bis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adversarium maximè metuerant, gloria in Faliscis crevit. nam quum primò mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coëgit eos egredi urbe; sed timor longiùs progredi prohibuit. mille fere passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quàm difficultate aditus, asperis confragosisque circa, partim arctis, partim arduis viis. ceterum Camillus captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat. ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque. tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut effusa fuga castra sua, quæ propria erant, prælati, urbem peterent. multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta: præda ad quæstores redacta, cum magna militum ira. sed severitate imperii victi, eandem virtutem & oderant & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri: & teri tempus, neutro inclinata spe; quum frumentum, copiarque aliæ ex ante convecto largiùs obsessis quàm obsidentibus suppeterent. videbaturque æquè diuturnus futurus labor, ac Vejis fuisset: ni fortuna imperatori Romano simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen & maturam victoriam dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis eodem magistro liberorum & comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præceliere, erudiebat. is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusus exercendique causâ producere;

nihil eo more per belli tempus intermisso, tum modò brevioribus, modò longioribus spatiis trahendo eos à porta, lusu sermonibusque variatis, longiùs solito, ubi res dedit, progressus inter stationes eos hostium, castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit, Falerios se in manus Romanis tradidisse: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit. Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad similem, inquit, tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est: quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. sunt & belli, sicut pacis, jura: justæque ea, non minùs quàm fortiter, didicimus gerere. arma habemus non adversum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus armatos, & ipsos, qui nec læsi, nec laceffiti à nobis, castra Romana ad Vejos oppugnarunt. eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primùm facto, deinde à magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modò efferati odio iraque Vejentium exitum penè, quàm Capenatium pacem mallent, apud eos pacem universa posceret civitas: fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curi celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria cui nec Deus nec homo quisquam invideat, victi à vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quod nihil victori pulchrius est, meliùs nos sub imperio vestro*

que

quam legibus nostris victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. vos fidem in bello, quàm præsentem victoriam maluistis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus: sub ditione vestra sumus. mittite qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit. Camillo & ab hostibus & à civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quàm quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitia fideque, hostibus victis, quum in urbem redisset, tacitè ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. Fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior quàm suis; qui legatorum nomen donumque, & Deum, cui mitteretur, & doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos cum præsidio etiam navium Delphos profecutus, Romam inde sospites restituit. hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaque publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum: adeò ut in incerto fuerit & apud ipsos exercitus & Romæ, vicissent victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius. primò rem communiter gesserunt: fuis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem

nem obtinere placuit, Postumium fines vastare. ibi eum in composito agmine negligentius ab re bene gesta euntem adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocata terrorem increparet ac fugam: fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste: conclamat universus exercitus, meritò se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscentes ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnâssent. Collaudatos, corpora curare paratosque esse quarta vigilia jubet. & hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno prælium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, quum perequitâssent aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quàm virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est. tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterrita civitate, literæ à Postumio laureatæ sequuntur: victoriam populi Romani esse: Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres rescire intercessores legis an nisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolo-

dolorem ulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules

L. Lucretius Flavus, Servius Sulpicius Ca- *Ante Chr.*
merinus. Principio hujus anni ferociter, *390.*
U.C. 362.

quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segniùs ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditi-
one oppidum captum liberam per averſa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio conſuli ea provincia evenit. is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit: victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quòd gratificantes Patribus rogationi tribuniciaè intercessissent. vicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis aeris condemnati sunt. id ægre passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: quæ, jam in suos versa, non intelligeret se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse: intercessione sublata, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quòd illi sperarent effrenatam licentiam ejus magistratus Patres laturos, falli eos. si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse. consulesque increpabat, quòd fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent.

XXX. Hæc propalam concionabundus indies magis agebat iras hominum. senatum verò incitare ad-

versus legem haud defiste-
bat: ne aliter descenderent in
forum, quum dies ferendæ legis venisset, quàm ut qui
meminissent sibi pro aris, focisque, & Deum templis,
ac solo in quo nati essent, dimicandum fore. nam quòd
ad se privatim attineat: si suæ gloriæ sibi inter dimi-
cationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque
esse; urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui
monimento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem la-
tam in triumpho suo; insistere omnes vestigiis laudum
suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab
Diis immortalibus incolì urbem; & in captivo solo ha-
bitare populum Romanum, & victrice patria victam
mutari. His adhortationibus principis concitati Pa-
tres senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto
in forum venerunt; dissipatique per tribus, suos quis-
que tribules prensantes orare cum lacrimis cœpere,
Ne eam patriam, pro qua fortissimè felicissimèque ipsi
ac patres eorum dimicassent, desererent; Capitolium,
ædem Vestæ, cetera circa templa Deorum ostentantes.
ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo pa-
trio, ac diis penatibus, in hostium urbem agerent;
eoque rem adducerent, ut melius fuerit non capi Ve-
jos, ne Roma defereretur. Quia non vi agebant,
sed precibus, & inter preces multa Deorum men-
tio erat, religiosum parti maximæ fuit. & legem
una plures tribus antiquârunt, quàm jusserunt. adeò-
que ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die
referentibus consulibus senatusconsultum fieret, ut agri
Vejentani septena jugera plebi dividerentur; nec pa-
tribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo libe-
rorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam
spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenita plebe, nihil certatum
est, quo minus consularia comitia haberentur. crea-
ti consules L. Valerius Potitus, M. Man-
lius, cui Capitolino postea etiam fuit cog-
nomen. Hi consules magnos ludos fecere,
quos

Ante Cbr.

389.

W. C. 363.

quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem anno ædes Junonis Reginae ab eodem dictatore eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fufis hostibus prius penè quàm manus confererentur. Valerio, quòd perseverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem, pestilentiamque in agro Romano, ex ficcitate caloribusque nimis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volsinienses, Salpinatibus adjunctis, superbia elati, ultro agros Romanos incurfavere. bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus. quæ res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta: nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. consulibusque morbo implicitis placuit per interregnum renovari auspicia. Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate: ut, etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipubl. esset.

XXXII. Kalendis Quintilibus magistratum occepere L. Lucretius, Servius Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimùm, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volsinienses provincia evenit: Salpinates Agrippa Furio, & Servio Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est. bellum numero hostium ingens; certamine haud sanè asperum fuit. fusa concursu primo acies in fugam, millia octo

Ante Chr.

318.

U. C. 364.

armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates: mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volfiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volfiniensibus fessis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, se in nova via, ubi nunc facellum est, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare. Id, ut sit, propter auctoris humilitatem spretum; & quòd longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modò monita ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dicta ab L. Appuleio tribuno plebis, propter prædam Vejentanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbat, quum accitis domum tribulibus, & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se collatures quanti damnatus esset, absolvere eum non posse*; in exilium abiit, precatus ab Diis immortalibus, *si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratae facerent*. absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non poterat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximèque vini nova tum voluptate captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: & invexisse in Galliam vinum, illiciendæ gentis causa, Aruntem Clusinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui

cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, & à quo expeti poenæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quàm Clusium oppugnaverent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum ante Romanum imperium latè terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Adriæ Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodenis terras, priùs cis Apenninum, ad inferum mare; postea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rhetis: quos loca ipsa effecerunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus: Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum sua tum publica præpollens: quòd imperio ejus Gallia adco frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Illic magno natu ipse
jam,

jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, fororis filios, impigros juvenes, missurum se esse in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. quantum ipsi vellent numerum hominum excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso fortibus dati Hercinii saltus: Belloveso haud paullo lætiores in Italiam viam Dii dabant. Is quòd eis ex populis abundabat, Bituriges, Avernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos excivit. profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant, quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque quam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit; quòd allatum est, advenas quærentes agrum ad Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvere, ut, quem primum in terram egressi occupaverant locum, patentibus silvis communirent. ipsi Taurino saltu invias Alpeis transcenderunt: fusisque acie Tuscis, haud procul Ticino flumine, quum, in quo confederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomen Insubribus pago Heduorum: ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: Mediolanum appellârunt.

XXXV. Alia subinde manus Cænomanorum, Elictovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brîxia ac Verona urbs sunt, (locos tenuere Libui) confidunt. post hos Salluvii, prope antiquam gentem Lævos, Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Pœnino deinde Boii, Lingonesque transgressi, quum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pa-
do

do ratibus trajecto, non Etruscos modò, sed etiam Umbros agro pellunt: intra Appenninum tamen sese tenuere. Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine usque ad Æsim fines habuere. Hanc gentem Clusium, Romamque inde venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam. Clusini novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum inusitatas cernerent, & genus armorum, audirentque sæpe ab iis cis Padum, ultraque, legiones Etruscorum fusas, quanquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiaëve erat, nisi quòd Vejentes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, à quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani atque amicos oppugnant. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse: sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset; & Gallos, novam gentem, pace potiùs cognosci, quàm armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallicisque magis quàm Romanis similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Et si novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis in re trepida sit imploratum. Et, quoniam legatione adversus se maluerint quàm armis tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi asserant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant, quàm colant Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis se accipere velle: Et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicatu-
ros*

mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum à possessoribus petere, aut minari arma, Romanis quærentibus, & quid in Etruria rei Gallis esset? quum illi, se in armis jus ferre, & omnia fortium virorum esse, fero-citer dicerent: accensis utrimque animis ad arma dis-curritur, & prælium conferitur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ ju-ventutis pugnarent. tantum eminebat peregrina virtus. Quinetiam Qu. Fabius evectus extra aciem equo, du-cem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum in-cursantem, per latus transfixum, hasta occidit. spolia-que ejus legentem Galli agnovere: perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Roma-nis. Erant qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum in-jurias, postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent; senatui nec factum pla-cebat Fabiorum, & jus postulare barbari videbantur. sed ne id, quod placebat, decerneret in tantæ nobili-tatis viris ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis fortè Gallico bello acceptæ, cogniti-onem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quàm dignum erat, infensi Galli, bellum propa-lam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeò occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem & Vejentem

Vejentem hostem, aliosque finitimos populos *Ante Cbr.*
ultima experiens auxilia, dictatorem multis ^{387.}
tempestatibus dixisset; ea tunc, inusitato at- *U. C. 365.*
que inaudito hoste ab oceano terrarumque ultimis oris
bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii
quæsit. Tribuni, quorum temeritate bellum contrac-
tum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo
accuratiorem, quàm ad media bella haberi solitus erat,
(extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim
Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum vio-
latoribus juris humani, elusamque suam legationem
esse, flagrantem ira, cujus impotens est gens, confestim
signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. ad
quorum prætereuntium raptim tumultum quum exter-
ritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agresium
fieret, Romam se ire magno clamore significabant;
quacunque ibant, equis virisque longè ac latè fuso ag-
mine immensum obtinentes loci. Sed antecedente fa-
ma, nunciisque Clusinarum, deinceps inde aliorum
populorum, plurimum terroris Romam celeritas hosti-
um tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu
raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum
est, qua flumen Allia, Crustumini montibus præalto
defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino am-
ni miscetur. Jam omnia contra circaque hostium plena
erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu,
clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant
sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris
ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset,
non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec
auspicato, nec litato, instruunt aciem diductam in cor-
nua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec
tamen æquari frontes poterant, quum extenuando in-
firmam & vix cohærentem mediam aciem haberent.
Paullum erat ab dextra editi loci, quem subsidariis
repleri

repleri placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in averfos transversosque impetum darent, ad subsidiarios signa convertit; si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantum superanti multitudine victoriam fore. adeò non fortuna modò, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat. pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum obli-vio, ut multo major pars Vejos in hostium urbem, quàm Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. In reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, ignotum hostem, priùs penè quàm viderent, non modò non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. nec ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impredientium fugam. circa ripam Tiberis, quo armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut invalidos, graves lorice aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit: unde non modo præsidii quicquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul à flumine, & magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, & ne clausis quidem portis urbis in ar-cem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque, velut obstupefactos, miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. & ipsi pavore defixi primùm steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde infidias vereri: postremò cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare.

Tum

Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit: noctemque veriti, & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem confedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Vejos petiisset, nemo superesse quemquam, præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes vivi mortuique, totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremò lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, civitas fuit. nam quum defendi urbem posse tam parva relicta manu spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatusque robur, in arcem Capitoliumque conscendere. armisque & frumento collatis, ex loco inde munito Deos hominesque & Romanum nomen defendere; flaminem, sacerdotesque Vestales, sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre, nec ante deferi cultum eorum, quàm non superessent qui colerent: si
arx,

arx, Capitoliumque sedes Deorum, si senatus caput publici consilii, si militaris juvenus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. &, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros, nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneratos inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequiebantur, *commendantes virtuti eorum juvenæque urbis, per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam.* Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; cum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus & concursatio incerta nunc hos nunc illos sequentium, rogantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos prosecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maximè plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales, omiſſa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc desui religio est, desodere. cetera inter

ter se onere partito ferunt via, quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinus, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat, salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique, se ac suos in vehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, & Cære, quo iter sacerdotibus erat, pervexit.

XLI. Romæ interim satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo expectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est thesas ducentibus triumphantibusve, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis tradant. Galli, & quia, interposita nocte, à contentione pugnæ remiserant animos, & quòd nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deum, arcemque solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto præsidio, (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad prædam vacuis occursum hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars, ultima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta quàm clausa invadendi.

adeò

adeò haud secus quàm venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos veluti simulachra versi quum starent, M. Papius unus ex his dicitur Gallo barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem, nulli deinde mortalium parci, diripi testæ, exhaustis injici ignes.

XLII. Ceterùm, seu non omnibus delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia, terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent, & non omnia concremari testæ, ut, quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe prima die aut passim aut latè vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant, velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relictæ, præterquam corporum, vindices. tantò ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quòd interclusi à patria obsidebantur; omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam sædè actum excepit. lux deinde noctem inquietam insecuta est. nec ullum erat tempus, quod à novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin,
etfi

et si omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent: & jam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos, arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modò urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse præter armatos hostes viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur: experiri ultima & impetum facere in arcem statuunt. Prima luce signo dato multitudo omnis in foro instruitur: inde clamore sublato, ac testudine facta, subeunt adversus quos Romani nihil temerè nec trepidè, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive faciliùs rati. Medio fere clivo resistere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars nec universi tentaverint tale pugnae genus. Omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cujus ad id tempus immemores, & quod in urbe fuerat frumentum incendiis urbis absumpserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Vejos erat. Igitur exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent.

XLIV. Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui mœstior ibi fortuna publica quàm sua, quum Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella
fortius

fortiùs semper quàm feliciùs gessissent; repente audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quàm divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis, *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei*, quando & vestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res, ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit me vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti; & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, *Ardeates*, fortuna oblata est, & pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ, & huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens est cui natura corpora animosque magna magis quàm firma dederit. eo in certamen omne plus terroris quàm virium ferunt. Argumento fit clades Romana. patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu. Jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur; cibo vinoque raptim hausto repleti. Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad cædem, non ad pugnam. nisi victos somno, velut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeæ rerum mearum exitum, quem Romæ habui.

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. Concione dimissa corpora curant, intenti quàm mox signum daretur.

daretur. quo dato, primæ noctis silentio ad portas cum Camillo præstò fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nisquam proelium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset ignaros in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incurfione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuscorum facta strages: qui urbis jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste inusitato inauditoque, adeò nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incurfiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam, præsidiumque & spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Vejis posita. inde primùm miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, *Etrusci ne etiam, à quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas?* Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique à Cædicio centurione, quem sibi met ipsi præfecerant, rem in noctem sustinuerunt. tantùm par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improvviso majorem cædem edidere, duplicique victoria ovan-tes Vejos redeunt.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis, & utrimque silentium esse, ad id tantùm intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle

colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique, omnibus solenniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquam negligens est gens. Vejis interim non animi tantum indies, sed etiam vires crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui aut prælio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput dederat. Locus ipse admonebat Camilli: & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant. & Cædicius negare se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto senatu, qui Romæ esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. Ingenti periculo transfundendum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem desertur: inde qua proximum fuit à ripa, per præruptum eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit: & ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. accepto inde senatus decreto, ut & comitiis curiatis revocatus de exilio, jussu populi, Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem quem vellent, eadem degressus nuncius Vejos contendit: missique

missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: (seu, quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam; quòd nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere;) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum hæc Veiis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius à Veiis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmen-tis saxum ascensu æquo, nocte sublustri, quum primò inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi, sublevantesque invicem & trahentes alii alios, prout postulare locus, tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solùm fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. anseres non fefellere; quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. namque clangore eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma ceteros ciens vadit; &, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque ommissis, saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. jamque & alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum & rectè & perperam facto pretium deberetur; Manlius primùm ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solùm militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris, & quartari-

os vini, ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt; rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis: quum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: & quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronunciasset, consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deteritus, à ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiones utrimque custodiæ esse; & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romamque nuncios com-
meare; & apud Romanos, ab nocturni periculi memoria:

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellicque mala, fames utrimque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, cum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque non pulverem modò ferente, quum quid venti motum esset. quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta; quum æstu & angore vexati, vulgatis velut in pecua morbis, morerentur; jam pigritia singulos sepeliendi promiscuè acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque diffimulari, neque ferri ultra fames poterat. Itaque dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium à Veiis abducere exercitum jubet; parat instruitque quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus stationibus vigiliisque fessus,

sus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non fineret, diem de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremò spe quoque jam, non solùm cibo deficiente, & quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacumque pactione possent, jussit; jactantibus non obscurè Gallis, haud magna mercede se adduci posse ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei foedissimæ per se adjecta indignitas est. pondera ab Gallis allata iniqua, &, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Vae victis esse.*

XLIX. Sed Diique & homines prohibuere redemptos vivere Romanos. nam forte quadam, prius quàm infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, & Gallos summoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: denunciatque Gallis, ut se ad prælium expediant: suos in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque non auro recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deum, & conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & natura inæquali; & omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli nova re trepidi arma capiunt, iraque magis quàm consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna:

jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Jussiore altero deinde prælio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit. castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus, ac parens patriæ, conditorque alter urbis, haud vanis laudibus, appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubiè servavit, quum prohibuit migrari Veios, & tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit: & senatusconsultum facit, *Fana omnia, quod ea hostes possedissent, restituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur: cum Cæretibus publicè hospitium fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex iis qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum

erum omne iudicatum, & sub Jovis sella poni iustum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quòd, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, à matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset. Iis peractis, quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Veios transmigrarent; in concionem, universo senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit.

LI. *Aded mibi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsiliis solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi quàm quòd procul ab his certaminibus eram; Et ob eadem hæc, non, nisi me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. Et nunc quiescerem Et tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetimus? quid obsessam ex hostium manibus eripimus, si recuperatam ipsi deserimus? Et quum victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem Diique Et homines Romani tennerint, habitaverint; victoribus Romanis recuperata urbe, arx quoque Et Capitolium deseritur: Et plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quàm adversa fecit. Equidem si nobis cum urbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res vel adversas: invenietis omnia prospera*

prosperè evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Veiens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non ante cepit finem, quàm monitu Deorum, aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est, quàm spreta vox cælo emissa de adventu Gallorum? quàm gentium jus ab legatis nostris violatum? quàm à nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum prætermisum? Igitur victi captique ac redempti tantum pœnarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terræ celavimus, alia arvecta in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis: Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, & victoriam, & antiquum belli decus amissum; & in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri sædus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem, fugamque & cædem.

LII. Hæc culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, equid sentitis Quirites quantum vixdum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspiciò inauguratòque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis statim quàm loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quàm par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione quàm vestra, conspectum est; quum inter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? Angentilitia sacra ne in bello quidem intermitteri, publica sacra & Romanos Deos etiam in pace deserui placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum

earum religionum esse, quàm privatus in solenni gentis fuerit? Forſitan aliquis dicat, aut Veïis ea nos facturos, aut huc inde miſſuros ſacerdotes noſtros, qui faciant, quorum neutrum fieri ſalvis cærimoniis poteſt: & ne omnia generatim ſacra, omneſque perceſſe Deos; in Jovis epulo, num alibi, quàm in Capitolio pulvinar ſuſcipi poteſt? quid de æternis Veſtæ ignibus, ſignoque, quod imperii pignus cuſtodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus veſtris, Mars Gradi-ve, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deſeri placet ſacra, æqualia urbi, quædam vetuſtiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores interſit: illi ſacra quædam in monte Albano Larvinioque nobis facienda tradiderant. An ex hoſtium urbibus Romam ad nos transferri ſacra religioſum fuit; hinc ſine piaculo in hoſtium urbem Veios transferemus? Recordamini agitedum, quoties ſacra inſtaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia caſuve prætermiſſum eſt. Modo quæ res, poſt prodigium Albani lacus, niſi inſtauratio ſacrorum auſpiciorumque renovatio, affectæ Veienti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, & peregrinos Deos tranſtulimus Romam, & inſtituimus novos. Juno Regina tranſvoluta à Veïis nuper in Aventino, quàm inſigni ob excellens matronarum ſtudium, celebrique dedicata eſt die? Aio Locutio templum propter cæleſtem vocem exauditam in Nova via juſſimus fieri: Capitolinos ludos ſolennibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore ſenatu, condidimus. Quid horum opus fuit ſuſcipi, ſi una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? ſi non voluntate manſimus in Capitolio per tot menſes obſiſſionis? ſi ab hoſtibus metu retenti ſumus? De ſacris loquimur, & de templis: quid tandem de ſacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Veſtalibus nempe una illa ſedes eſt, ex
qua

qua eas nihil unquam præterquam urbs capta movit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas est: hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes, & Vestales tuæ te deserent Vesta? & flamen peregre habitando, in singulas noctes tantum sibi rei que publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspiciatò agimus omnia fere intra pomerium, cui obliuioni, aut cui negligentiae damus? Comititia curiata, quæ rem militarem continent: Comititia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis; ubi auspiciatò, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Veiosne hæc transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quàm veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto: qui meministis ante Gallorum adventum salvis rebus publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque interfit, tribuni. Vos, etiam si tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis priusquam, quale sit, audieritis) etiam si tunc migrandum fuisset incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem: quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris: nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates vestros, exiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus. & Galli evertere potuerunt

potuerunt Romam, quam Romani restituere non videntur potuisse? Quid restat, nisi ut jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta à vobis, hac urbe velint, finatis? Quid, si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volsciue faciant, ut commigrent Romam? Velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quàm urbem hostium esse? non equidem video quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget reædificare, hæc dedecora pati parati estis? si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quàm casa illa conditoris est nostri: non in cassis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quàm exsulatum publicè ire? Majores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil præter silvas paludesque esse, novam urbem tam brevi ædificaverunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, ædificare incensam piget? & quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. Quid tandem, si fraude, si casu Veis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quo transmigremus? Adeò nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem fatebor vobis, (etsi minus injuriæ vestræ quàm meæ calamitatis meminisse juvat) quum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cælum, sub quo natus educatusque essem. quæ vos, Quirites, nunc moveant potiùs caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quàm postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa Di
bomi-

hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges debebantur, quo maritimi commeatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum minima propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium ad incrementum urbis natum unice locum. argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecentessimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur. inter tot veterimos populos tamdiu bella geritis; quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certè loci hujus transferri hinc non possit? Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hic quum auguratò liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vestæ ignes, hic ancilia cælo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.

LV. Movisse eos Camillus tum alia oratione tum ea, quæ ad religiones pertinebat, maximè dicitur. sed rem dubiam decrevit opportunè vox emissa, quòd senatus post paullo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidiis revertentes fortè agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: Signifer, statue signum: hic manebimus optimè. qua voce audita, & senatus, accipere se omen, ex curia egressus conclamavit, & plebes circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promiscuè urbs ædificari cœpta. Tegula publicè præbita est: saxi, materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum,

factum, prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est causa, ut veteres cloacæ, primò per publicum ductæ, nunc privata passim subeant testæ; formaque urbis sit occupatæ magis, quàm divisæ, similis.

FINIS VOLUMINIS PRIMI.

